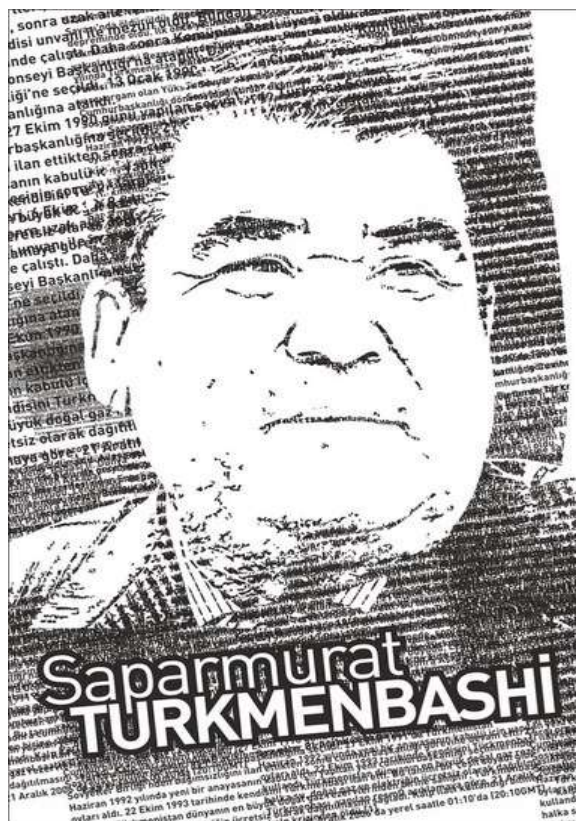


OSMAN ÖDE



Otly Türkmenistana barýar

Eziz okyjylar, siz eliňizdäki «Otly Türkmenistana barýar» atly romany okap, Türkmenistanyň ilkinji Prezidenti Saparmyrat Türkmenbaşynyň talyplyk ýyllarynyň bir hepdesi bilen içgin tanşyp bilersiňiz. Onda Sankt-Peterburgda institutyň ikinji kursuny tamamlandan soň, Saparmyrat Nyýazowyň ejesi, kakasy bilen duşuşmak üçin ýörite gaýdyşy, tolgundyryjy hyýaly duşuşygy, ejesine, kakasyna bolan perzentlik söýgüsi beýan edilýär.

© Ödäýew O.H., 2009 ý.

«Otly Türkmenistana barýar»

Roman

1.

«Ugradandan ýoldaş bolmaz» diýýär türkmen. Ýöne ugradýan ýoldaşyň iň ýakynyň bolýandygyna, gözüňe has yssy görünýändigine Saparmyrat göz ýetirdi.

Ýeke sagady biri-birinden aýry geçmeýän ýigitler, bir hepdäniň aýraçylygyny nähili geçirjegini bilmän, kösendiler. Saparmyrat Türkmenistana baryp gaýtjakdygyny aýdanda, dostlary özleri üçin ýyla öwrüljek bir hepdäni göz öňüne getirip, onuň pikirini oňlalary gelmedi, ýöne gitme-de diýip bilmediler. Ýigitleriň durmuşyň durşuna aýraçylykdygyny boýunlaryna alaslary gelenokdy. Şonuň üçin hem olar aýraçylygy sähelçe-de bolsa gysgaltmak islegi bilen, Saparmyrady Moskwa çenli ugratmagy ýüreklerine düwüpdiler.

...Wokzalda duran ýigitleriň ellerinde kiçijik çemodany bardy. Olaryň studentdigi duýulýardy. Çünki şol döwürde şeýle çemedanjygy, köplenç, studentler göterýärdiler. Dostlary Saparmyradyň sag-aman dolanyp gelmegini, özüni goramagyny öwran-öwran sargytäedýärdiler.

Olar bir desse gül deýin gujaklaşdylar.

Dostlarynyň uzyn boýlusy:

– Saparmyrat jan, uzak eglenme, tiz gaýt, gazanç edeli, ylmyň aşagyna ýaglyja binýat gerek... Ýigrimiňden geçip, ata-eneň boýnunda, ýa başga biriniň boýnunda oturmak bolmaýar. «Adam – özüňi adam et!» diýýär, Aristotel.

Saparmyrat ýylgyryp:

– Hawa-da, biz Allatagalanyň ýaşa, ýaýna, döwran sür diýip ýaradanlaryna girmeyäris. Biz özüimizi adam etmeli!..

– Duşuşyançak... Ýöne, köp eglenme! – diýip, üçünji ýoldaşy Saparmyrady bagryna basdy, edähede görä taýly gezek bir-birini ogşadylar.

Ýoldaşlary goşlaryny alyp, argyn gijäniň sazlaşygyny bozup, metro tarap ugradylar, ullakan «M» harpyna ýetiberenlerinde, yzlaryna dönüp, gollaryny buladylar.

Gije salkyndy, hatda çigrek diýseňem boljakdy.

Saparmyrat uzaklara nazaryny aýlap, hyýalynda ejesini janlandyrdy. Birsalym ýylgyryp ejesiniň didaryna garap duransoň:

– Eje, eje jan, kábäm, garaş, hä diýmän bararyn! – diýdi. – Kyblam pederim, garaş, hä diýmän bararyn!.. Sizi göresim gelip, iki ýyly zordan geçirdim, zordan.

Saparmyrat çemedanjygyny alyp, ýüzüniň bakyp duran tarapyna ýöräp ugrady...

Saparmyrat Leningradyň M.I.Kalinin adyndaky politehniki institutynyň ikinji kursuny tamamlap, tomusky dync alşa çykypdy. Soýuzyň ähli ýokary okuw

jaýlarynda bolşy ýaly, on sekiz münli institutda hem dynç alyş döwri studentler zarpçy gurluşyklarda işleýärdiler. Saparmyrat ýene bir hepdeden zarpçy gurluşyga gitmelidi. Studentler gurluşyk otrýadlarynda işläp, uly-uly binalary gurmalydy.

Düýn institutyň komsomol komiteti studentler bilen duşuşyk geçiripdi.

– Biz ylymda öwrenenlerimizi tejribe bilen baglanyşdyrmalydyrys. Biziň student gurluşyk otrýadlarymyz soýuzda tapawutlanmalydyr. Kanikuly bihuda geçirmek bolmaz... – diýip, institutyň komsomol komitetiniň sekretary uzyn nutuk sözläpdi.

Studentler onuň sözlerini makullap çykyş edipdiler.

Netijede, ýene bir hepdeden gurluşyga ugramak bellenipdi.

Studentlere bir hepde boş wagt ýörite berlipdi. Olar bir hepdeäniň içinde öz mähriban ata-enesiniň ýanyna baryp, olar bilen didarlaşyp, mähirlerini gandyryp gelmelidiler. Ata-enelerine okaýyşlary hakda gürrüň bermelidiler. Ata-enelerine kömek bermelidiler. Studentler ýedinji gün diýlende institutda bolmalydy.

Saparmyrat bir hepde berilýän bu wagta sabysyzlyk bilen garaşypdy. Ol hyýalynda käbesiniň, kyblasynyň ýanlaryna nädip barjakdygyny göz önüne getirýärdi.

Saparmyrat ejesini-de, kakasyny-da hiç wagt ýadyndan çykaranokdy, olar onuň ýüreginiň töründe ýaşap ýörler. Saparmyrat olary ezizläp, apalap ýör. Olara nädip ýogalan, olara nädip ýok diýjek?! Olara ýok diýmäge Saparmyradyň dili barmaz. Ol men ýetim diýip müzzermeýärdi. Müzzereni hem halamaýardy. Şonuň üçin Saparmyradyň ata-enesiniň ýokdugyny kursdaşlarynyň köpüsi bilenokdy hem.

Saparmyrat käbesine salam bermäge, ýagdaýlarynyň, okaýşynyň gowudygyny aýtmaga barýardy.

Saparmyrat kyblasyna salam bermäge, ýagdaýlarynyň, okaýşynyň gowudygyny aýtmaga barýardy.

Saparmyrat olaryň ruhlarynyň ýalňyz galan ogullarynyň her birimini bilesleriniň, didaryny göresleriniň gelýändigini aýk bilýärdi.

Oňa Türkmenistanda eziz ejesi garaşýardy.

Oňa Orsýetiň alys bir ýerinde mähriban kakasy garaşýardy.

Saparmyrat olaryň ruhlaryny rahatlandyrmak üçin barýardy.

2.

Olar hamana ýedi ýyl aýraçylykdan soň duşuşan ýaly, garagadyr görüşdiler, iki elläp salamlaşyp, gol silkişdiler, bu dessur şeýle uzak dowam etdi, hatda, töwerekden ötüp barýan biparh, biperwaý ötegçilerem säginip, gaňrylyp garap, geň galyp gitdiler. Sugry telpekli pyýada ýylgyrýardy, ýaş ýetginjek hem ýylgyrýardy. Ilki sözi, türkmen edähedini boýunça, ýaşuly başlady:

– Beýleden nireden gelýäň-aýt?

Saparmyrat ýygrylybrak jogap gaýtardy.

– Kitaphanadan...

Ýigidiň çaklaýşy ýaly hem boldy, sugry telpek gulagyna ynanman, tiňkesini dikip, ýañadan soramak isledi, emma magat eşiden sözüni soramagy oňlaman:

– Kitaphanadan? – diýip, gaty geňirgendi. Ýogsa, Saparmyrat ony geňirgendirmejek bolup, ýygrylybrak, ýuwaşja aýdypdy. Sugry telpek ýañadan hemrasyny başdan-aýaga içgin-içgin synlap, pyşyrdady: – Hawa-da, restorandan ýa başga bir elpe-şelperäk ýerden gelýän diýseň ynanjagam däl.

Sugry telpek aradaky oňaýsyzlygy aýyrmak üçinmi, ýa soramak-ideşmek dessury üçinmi, garaz, ýetginjegiň goluny goýbermän, bir goly bilen goşuny alyp, ýigidi çete, adam-garanyň azrak geçýän ýerine çekdi:

– Ýör hany, bir çilimleşeli, gyssag ýeriňe bir çilim çekerlik pursat gijä galyp baraý...

Sugry telpek gaty mährem, ýüzünden-gözünden nur damyp duran, üýtgeşik, özüne çekiji adam bolup, daş keşbi bilen içki ruham gabatlaşýan ynsanlardan eken. Ol çilim çykardy, ýetginjek hem çilim çykardy-da, otlandy. Çilimiň tüssesi sugrytelpegiň filosofiki dünýäsini oýaryp ugrady:

– Görýämiň, inim, ikimiz birinji gezek duşuşdyk, özem nirede, Moskwada, ýurtdan dört ýarym müň kilometr uzaklykda. Belki, men ozal seni Aşgabatda kän görendirin, belki, senem meni köp görensiň, belki, bir ýerräkde ýaşaýandyrys, emma birek-biregiň gözüne ilen dälidiris. Ynha, indi bolsa, men seni doganymy gören ýaly... hut gujaklaýasym gelip dur... Bi kakabaş türkmenleri dogan etmek üçin hökman ýurdundan dört ýarym müň kilometr alyslara alyp gitmelimi? Heý, dünýe!

Adatça, beýle esentanyşlyk halanmaýar, çünki, köplenç, onuň aňyrsynda bir çöpjagaz, maýdaja bähbitjik ýatýar, emma Saparmyrat sugrytelpegiň mylaýym keşbine seredip, onuň aňyrsynda galdyr-bassyrlýgy, melgun keşbi görmedi. Hudožnik bolsaň, ol adamyň suratyny çekip, aşagyna «dogan» diýip ýazaýmalydy. Saparmyrat, seýrek hem bolsa, beýle adamlara ömründe duşup görüpdi. Beýle kişiler obalarda entek bar, olar ejesiniň obasynyň adamlarynyň ählisine daýy-daýza diýip ýüzlenýär, kakasynyň obasynyň adamlaryna bolsa, «pylany kaka-pylany eje» diýip ýüzleýär.

– Student! – diýip, sugrytelpek gelen netijesiniň ýalňyş dældigine şek-şübhesiz ynanyp aýtdy. – Studentiň çykaýmaly ýeri hem kitaphana!.. Inim, bu dünýä her kim almaga gelýär, her kim her etjek-hesip etjek – aljak, ýöne beýik Perwerdigär, basgy bolaýmasyn diýip, her kime bir zady almaly edipdir. Her gün Aşgabatdan on alty wagon millet gelýär, on alty wagon. Kimsi Moskwadan haly aljak, kimsi maşyn, kimsi mata-marlyk... Emma seniň aljak zadyňy almak üçin hemme kişide ambar hem ýok – diýip, ol sugry telpegiň astyna süýem barmagyny uzatdy. – Seni Allatagala bagtyýar ýaradypdyr, atyber ambaryňa, atyber, seniň alýan harydyň agramy ýok, pul tölemeli däl, üsti agyr nobat däl. Her kim almaga gelýär, emma aslynda berip gitmeli dünýä bi! Alanyny berip gitmedik adam bolsa iň bir Hudaý gargan adamdyr... Aýtmaýarmy könelerimiz, o dünýäňe alyp gidesiň ýok diýip...

Saparmyrat söhbetdeşini aşaklyk bilen synlaýardy, synlamak üçin hem däl, belki, onuň içki dünýäsine aralaşmak üçin, belki, ondan gözünü aýryp bilmeýäni üçin. Saparmyrat içinden «Şeýle agan bolaýsa» diýip pikir öwürdi.

Moskwa, dörjelen garynjanyň içki hini ýaly, adam bary ibirt-de-zibirt. Kimiň goly goşly, kimiň ýany itli, kim aýalynyň golundan tutup barýar, garaz, her kim bir ugra eňşak. Sugrytelpek ýetginjegiň Aşgabada gaýtmakçymy-däldigini sorady.

– Ýetişsem şu gün, ýogsa-da ertirki otly bilen gaýtjak...

– Belki, sen meniň bilen gidersiň, men prowodnik, «Aşgabat – Moskwa» otlusynyň iň gowy wagonynyň prowodnigi... Ynjytmanjyk, inim şekilli edip elterdim.

Sugrytelpek tüýs Saparmyrada gerek adamdy, arman onuň wagony iň gowy wagon, entek iň gowy wagon Saparmyrat üçin ir, ir, entek ol gaty wagonda süňklerine agram salmaly, entek ol halkyň içinde bolup, halkyň ýagdaýlaryny öwrenmeli, ol halk bilen, halk onuň bilen...

– Inim, sen ýagşyzada diýip eşidensiň, ýagşyzada Hydyr ata ýaly keramatly, gudratly däl, emma ýagşyzadalaryň hem özüne ýetesi gudraty bolýar. Olar adamdan ýokarda, perişdeden aşakda... Ýagşyzada özüniň duşmagy bilen-de, salamy bilen-de her kişä haýyr edip bilýär. Sen ýagşyzadasyň, hökman ýagşyzadasyň, beýle nurana, ynsanperwer, mähri ýüzünden-gözünden çogup duran adam ýöne adam bolmaýar! Gör, ikimiz duşduk, gürlleşdik, tanyş bolduk... Seni maňa Hudaý duşurandyr! Näme diýip duşurandyr? Hol öwrümden aňyrda meniň bilen pete-pet gabat gelmeli melgundan ýolumy sowmak üçin, onuň bilen duşurmazlyk üçin, belkem, hol köçeden geçjek bolanymda, kakmaly maşyn geçip gidýänçä meni saňa duşuryp saklandyr ýokarky...

Sugrytelpegiň ýagşyzada baradaky pelsepesini doňdurma satýan daýzanyň şaňňy sesi böl-di.

– Laýyk wagtynda geldi, edil şumat buz ýalyjak doňdurmanyň keýpi bardyr – diýip, sugrytelpek iki sany doňdurmanyň hakyny berdi, Saparmyrat özi üçin tölenmegini halamady, emma ony duýdurmagy hem ýokuş gör-di, sebäbi ol adamyň keşbi dogan keşbini ýada salýardy. Doňdurmany iýip durşuna, hamana, bir abyrsyz uly hata goýberen ýaly, sugrytelpek goluny uzadyp:

– Taky-takylap tanyşmagy hem unudypdyrys... Meniň adyma Kelhan diýýärler, hakyky adym hem bar, ýöne Kelhan adyma şeýle bir öwrenişipdirin weli, hakyky adym ýasama bolup, hiç gelşenok... Özümem biraz kелrägem...

– Ýaşuly, siz hakyky adyňyzy aýdaýyň maňa, men siziň hakyky adyňyzy tutaýyn.

– Haý, sypaýylygy ýüzünden bildirip duran, inim-eý, utanman Kelhan aga diýiber.

Emma Saparmyrat göze doly, kalbyna ornaşyp barýan mährem adama Kelhan diýip biljek däl-di, onuň içki medeniýeti başgady.

– Hakyky adym Beghan... Gadym ata-babalarymyzda iki dogan bolan, biriniň ady Baýhanmyş, biriniň ady Beghanmyş... Atam pakyr şolaryň ady ýerde ýatmasyn diýip, maňa Beghan dakýar, inim bolanynda bolsa, Baýhan diýip at dakypdyr, ol neresse ýer astynda galdy...

Beghan aga uludan dem aldy, Saparmyrat hem uludan dem aldy...

– Türkmen bir bagty pes halk boldy... Bir pursadyň içinde, ýekeje pursadyň içinde münlerçe adamy alaýmak bolarmy?..

Süýji zat jüp ýagşy diýip, ýene bir doňdurmany iýdiler. Beghan aga ýaşuly soranjaňlygy bilen Saparmyrazyň Leningradda okaýandygyny, institutyny, okuwy gutaransoň kim bolmalydygyny, birki gün Moskwada bolup, muzeýleri görüp, Aşgabatda dolanjakdygyny bilip:

– Inim, Saparmyrat jan, Aşgabatda gideli, ejeň-kakaňyň gözi ýoldadyr. Bir gün öň barsaň bir gün olaryň ömrüne artykmaç ömür goşarsyň – diýip, eje-kaka hakynda pelsepe otaryp ugrady. Saparmyrazyň ýüregi jigläp, gursagy som-yza bolup gitdi, duýgur ýoldaşy ony duýmady, gaýta:

– Muzeýi soňa goý, Saparmyrat jan. Kelhan agaň her kime töwella edip ýören hem däl, bileje gideli... Senem maňa kömek et...

– Näme kömek?

– Öňi bilen, gowuja taksi tutaly, maňa biri derman sargady, şony tapaly... Ine, hol epdek iň bir dermana baý epdek, içigargalmyş, ýok eken onda... Tapman barsam bolmaz, bir bende şu dermana garaşyp ýatyr... Kesel, gaty kesel...

Beghan aga derman barada, keselli barada şeýle bir ýürekden gür berýärdi, hamana, şol derman bolmasa, bir bende heläk bolajjak ýaly, hamana, şol dermanam Saparmyrat ýany bilen gitse, aňsat tapajjak ýaly...

Garaz, Saparmyrat aýak diräp durmady. Dogrusy, özüniňem ýurdy göresi gelip, ýürejigi atygsap durdy.

Saparmyrat taksi tutdy, gözüňe söweýin türkmen aty ýaly, belent «Wolga» maşyny. Sürüjem gaty mylakatly, jübä ataýmalyja ors adamsy eken. Taksa münen badyna Beghan aga arassa ors dilinde gürläp, taksiçiniň goluna kagyzy tutduryp, şu dermany nirede bolsa-da tapajmalydygyny aýtdy. Taksiçi kagyzy okap, dessine gatnawy köp, uly köçä düşdi.

Dermanhana yzyna dermanhana görüldi, taksiniň hasap guraly pul üstüne pul urup gidip otыр, emma Beghan aganyň perwaý-piňine-de däl.

Taksiçi hem ynsaply adam eken. Ol ozal iki ýola aýtdy, üçünji ýola hem göz gyýtagyny maşynyň hasaplan puluna aýlap, maşyny saklady:

– Dostum, sen kagyzy goýup git, men ertir, giç galsa birigün taparyn, hökman «Aşgabat – Moskwa» otlusy bilen saňa gowşar ýaly ederin. Ýoldaşlaryň seni tanaýandyr ahyry – diýip, janykdy.

– Iwan, sen mamla, men oglum üçin telpek ýa kostýum gözleýän bolsam, başga gep, bi derman başga gep... Üç günden Selim aga otlar çykar, men «Tapmadym» diýeýinmi? Ullakan ýurduň paýtagty Moskwa ýaly şäherden iki sany dermany tapmadym diýeýinmi? Bolmaz, han, bolmaz. Sen ýadan bolsaň hasaplaşaly, biz başga maşyn tutaýarys. Ýadan bolsaň, Saparmyrat jan, senem wokzala ugradaýyn takys bile...

Saparmyrat başyny ýaýkap, taksiçä gözlemelidigini, tapmalydygyny aýtdy, Beghan aga haşlap dem aldy, maşyn ýene ýola düşdi...

Ýeňil oğlan hökmünde her gezek diýen ýaly, Saparmyrat maşyndan düşüp, dermanhana baryp soratýardy, soňabaka ýalbaryp hem ugrady, emma peýdasy ýokdy. Derman tapylmaýardy. Ol her gezek dermanhanadan çykansoň, Beghan aganyň ýüzüne bakmagy gaty ýokuş görýärdi. Beghan aga bolsa Saparmyrat gapydan çykan badyna, işiň bitmändigini sözsüz aňýardy.

Ara uzak dymyşlyk düşdi. Beghan aga Saparmyrada:

– Inim, men şu dermanyň tapylmaýanyny hem gowulyga ýorýan. Şol saňa duşan ýerimdäki dermanhanada ýok eken weli, göwnüme dessine şu pikir geldi. Derman kynlyk bilen tapylsa, hassa aňsatlyk bilen gutular! – Bu Beghan aganyň ynamydy. Derman hassa em bolmalydy. – Inim, gadym zamanlar haja gider ekenler, özlerem ýolda näçe jebri-jepany köp çekip, köp görgi görseler, sonça-da hajlarynyň kabul boljakdygyna ynanypdyrlar – diýip, Beghan aga soňundan öz filosofiki pikirlerini orsça öwürüp, taksiçä aýdyp berdi. Ahyry hem – Ýokardaky görüp oturandyr, synlap oturandyr. Ol biziň yhlasymyz üçribem, keselli bendä rehim-şepagatly nazaryny aýlar. Derman melhem bolýan däl, melhem seniň, meniň, onuň ylhasydyr – diýip, ol sözüni tamamlady...

Dermanhana yzyna dermanhana görüldi, ahry...

3.

Haýran galaýmaly köçedi, hamana Moskwanyň köçesi däl ýalydy... Maşyn ýok diýen ýalydy, özem bir taraply köçe. Ýoluň iki gyrasyna ýaşyl gyrymsy daragt ekilip, kemsiz çyrpylyp bezelipdi. Birden gapdaldan çykan tigirli adam görüldi. Taksiçi bar güýji bilen tormoza mündi! Tormozyň eýmenç sesi hamana elhenç tyg ýaly bolup, ýüreklerden geçip gitdi. «Wolga» maşynynyň öň aýnasy durşuna gyzyly reňke boýaldy. Ilkinji bolup özüni ele alyp ýetişen Saparmyrat gapydan atylyp çykdy, seretse, hanha bir adam gaçyp barýar, tigriň aşagyna seretse, hiç kim ýok. Tigir gapdala zyňlypdyr. Beghan aga hem çykyp ylgady, gaçyp barýan hem özüni ele alyp, yzyna gaýtdy:

– Men günäkär, men... men...

Beghan kapotyň üstüne barmagyny batyryp, ilki ysgap gördi, soňam ýalap, birden ha-ha-haýlap heziller edip güldi:

– Tamatlaý!..

Tigirli adam hem düşündi. «Tomat, tomat» diýip gaýtalap sürüjiniň ýanyna bardy:

– Bagyşla... gorkma, maňa hiç zat bolanok!..

Sürüji gara suw bolup derläpdir, aýaklary, elleri, tutuş göwresi saňnyldap dur. Tigirli ýene ötünç sorap, maňa hiç zat bolanok diýdi. Sürüji:

– A maňa näme bolanyny bilýärmiň?!

Haýran galaýmaly bir ýagdaý bardyr. Adam üşürjek bolsaň, ýolda durup maşynyň kapotyny açaymalydyr. Awariýa dagy bolaýsa, bar onsoň, duran ýeriň jygylyga döner...

Adamlar motorly welosipedi synlap, başyny ýaýkaýarlar, oňa-da hiç zat bolmandyr. Gülüşýärdiler, diňe sürüjiniň gülmäge mejaly bolman, birsyhly başyny ýaýkaýardy.

4.

Saparmyradyň ýüregi atygsaýardy. Ol häzir türkmenlere duşmalydy...

Kazan wokzalyňa «Moskwa – Aşgabat» derhal otlusy gidýärdi.

Näme diýip Aşgabat wokzalyndan däl! Million-million tonna «gara altyn», «ak altyn», «mawy altyn» tabşyryp duran türkmeniň, Hindistanda öz derwezesini guran türkmeniň hatyrasyna bir wokzala adyny goýup bolmaýarmy?

Saparmyrat häzir garyndaşlaryna, gaty köp garyndaşlaryna duşmaly: her egninde adam oturybermeli, gara gözlerinden türkmen mähri, türkmen gory dökülip duran salyhatly kişä, türkmen çöregi ýaly kalbyňy dokundyryp duran mährem türkmen enesine, dünýäniň geçmişine, geljegine akyl ýetiren döşüne ak tüý biten türkmen gojasyna, mazy ýaly yslyja posalajyk türkmen çagasyna duşmaly!

Bardyr, gün ýaly nurana ildeşleri bardyr!

Bardyr, gül ýaly bir menzilden hoşboý ysyna melul edýän jüm-jüme gyzlar bardyr!

Bardyr, türkmen gawuny ýaly, gürrüni datly, göwni päkize adamlar bardyr!

Bardyr, görseň eje diýesini gelip duran mähriban aýallar bardyr!

Doganyň ýok bolsa, doganoglanyň bardyr, doganoglanyň ýok bolsa, dolananyň bardyr, dolananyň ýok bolsa, babadaşyň bardyr, babadaşyň ýok bolsa, obadaşyň bardyr diýýändir türkmen.

Beghan aga rast aýdýar, ýat ilde türkmen görseň, dogan-garyndaşyňy gören ýaly bolýarsyň!..

Beghan aga rast aýdýar, ýat ilde türkmen görseň, hut dogan-garyndaşyny, dost-ýaryňy gören ýaly bolýarsyň!

Türkmeniň içinde ýaşap ýörkäň näme diýip her bir türkmeni göreniňde doganyňy gören ýaly bolmaly däl!..

Saparmyrat agyr oýa batdy, onuň gözünüň öňüne ojarlary-sazaklary tokaý bolup oturan Garagum geldi...

Garagum geçmişden geljege barýan mün bir düýeli, inerli-maýaly, hatarly, tirkeşli kerwen...

Saparmyradyň ylhamy joşup, göwün guşy göterilip, setir yzyna setir döredi. Emma ol, käbir süwümsiz şahyrlaryň edişi ýaly, depder-galamyna ýapyşmady. Aňynda dörän setirleri aňynda berkitdi. Soň ol ýolda hiç kim ýok mahaly bu şygry gündeligine göçürüp, depesine «Garagum» diýip at goýar.

GARAGUM

Çille dolar, kükräp-kükräp ýaz geler,
Nowruzyňda togsan tamam, Garagum.

Durna dälidir, Gökden guruk ýaý geler,
Ol ata-babamdan salam – Garagum.

Tozdurdym men sende çaryk-çokaýym,
Paý-pyýada gezip ojar tokaýyň.
Owsaryň ber, kerweniňi çekeyin,
Özgermişdir köne zaman, Garagum.
Gökde – bulut, ýerde baran gezendir,
Owsunjy selinleň zülpün ezendir.
Hol nâz edýän gyzkamatly sözendir,
Gören gözelligne haýran, Garagum.

Çöl dälidir, çaýkanyp ýatan ummandyr,
Däli ýele owsun urup durýandyr.
Oguz han kowmuna ýalňyz dermandyr
Üç aý sende däli seýran, Garagum.

Çöküp otыр süri-süri düýeler,
Her birisi çölde gurlan öý olar.
Çapar deý alakjap gelýän tüweleý,
Bir pursatda dünýä ýaýrar, Garagum.

Böreň-böreň kak suwunda düýş görýä,
Bölek-bölek bulut-dowarlar barýa.
Goýnunda tolkunyp tereň bir derýa,
Syrylýar üstünden duman, Garagum.
Sen asmanyň halatysyň, halysyň,
Yrsgal-bereketsiň, maňyz-manysyň.
Türkmeniň egsilmez desterhanysyň
Naz-u-nygmatyňa haýran, Garagum.

5.

Wokzal...

Duşuşyklaryň hem aýraçylyklaryň, wysalyň hem hijranyň simwoly...
Wokzala geleniňizde hem begenersiňiz, wokzaldan gideniňizde hem...
Ýaşayş – älem möçberinde pikir kylsaň, diňe wokzal, wokzal...

Saparmyrat ýokarky pikirleri beýnisinde aýlap, ilki wokzal bilen hyýalynda
duşuşdy. Entek görmedik wokzaly bilen...

Ol bu duşuşyga köp garaşypdy, Alla bilsin alty aýmy, bir ýylmy? «Ýurt
gadyryny şalar bilmez, ýurtdan ýurda aşmagynça» diýip, aýdylmaýarmy näme?
Ýurduň gadyryny bilmek üçin ýurduňdan jyda düşüp görmek gerek.

Ony Saparmyrat gördi. Öz egni bilen çekip gördi, öz jigerini ýakyp gördi.
Serediň, Adam!

Onuň daşynda geým-gejimi bar, onuň daşynda doganlary, ene-atasy bar, onuň daşynda dogan-garyndaşlary bar, onuň daşynda oba-garasy bar, onuň daşynda ýurdy bar. Ählisiniň içinden iň buky ýerde bolsa, adamyň jany, ruhy ýerleşýär, gaty çuňda. Gaty çuňda ýerleşendigine garamazdan, ol bilýär, dessine bilýär, daşyndaky bir halka aýryldygy bilýär. Saparmyrat muny öz başyndan geçirip duýdy, ol beýik hasratdy, uly hasratdy, örtäp, ýakyp-ýandyryp barýan hasratdy. Şol hasratlary ýeňmek üçin bolsa ol öz içine çuňlaşdy, ol kitaphanada kitap baryny döwür, oguz taryhyndan tä Köneürgenç şalarynyň taryhyna çenli okap-okap hyýalynda ýitigini döretdi.

Türkmenistan onuň hyýalynda ýaşayar.

Bir Türkmenistan däl, iki Türkmenistan!

Oguzlar uka kiçijik ölüm diýipdirler, eý görýän maly ölse, talaňa düşse – kiçijik hasrat çekipdirler. Ynha, häzir Saparmyrat kiçijik Türkmenistan bilen duşuşýar. Dört-baş mün kilometr hem bir ýyl mundan aňyrdan galan Türkmenistan bilen! Ol bu duşuşyga gaty köp garaşdy. Ilkinji duşuşyk şowly boldy. Beghan aga bilen duşuşyk ony begendirdi. Beghan aga, meger, gowy adamdyr. Hawa-la, onuň gowudygyny aňmak üçin aýratyn bir üşük gerek däl: sebäp onuň ýüregi, niýeti dilinde, ýüzünde. Her hili adam bolýar, käbir adam edil ýapyk kitap ýalydyr, asyl okap bilmersiň, käbir adamyň bolsa içki dünýäsi dilinde bolýar. Beghan aga hem içki dünýäsi dilindäki adamlaryň hilinden. Saparmyrat Beghan agada käbir kemçilikleri hem gördi, birinjisi, Beghan aga onuň hyýalynda döreden Türkmenistanynyň adamlaryna çalyň etse-de, edil ol ýurduň adamy däl. Ikinjiden, Beghan aga islendik mesele babatda pelsepe otarýardy, özem daşyndan. Beghan aga ýaly adamlara primitiw akyly adam diýilýär ylymda...

Ol perrona çykaýan ýerinde – sag tarapda ilkinji türkmeni gördi. Dört-baş sany çemodan, maýdaly-uşakly el goşlary... Ol maşgalasy bilen gelen bolmaly. Goşlarynyň arasynda aňyrrak çekilip kellesini gaýşardybrak durşy, hamana, ony Allatagala edil şumat ýaradypdyr, özem anha ýaşamaly dünýäň-ä şol, isleseň ýere ibereli diýipdir, ol bolsa Taňrynyň ýaradan ýerine-de, adamlaryna-da göwni ýetmän duran ýalydy. Ol daýawdy, epeýdi, arkasynda gowşuran golunda şlýapasy bardy. Saparmyrat ony gözasty synlady-da, geçiberdi, çünki oňa salam berseň, alaryndan almazy ýakyndy. Salamyň aýak astyna gaçjakdy...

Herhal, Saparmyrat baş atdy, epeý adam görmedi!..

Elbetde, ol görmelem däl, çünki ol Ýaradanyň ýanynda durdy, asmanda, ýedi gat asmanda durdy ahyry. Onsoň ol aşakdaky – zemindäki Ýaradanyň bendelerini nädip görsün?!

Ol epeý adamy başdan-aýaga göz astyndan synlap, ony öz hakydasynda döreden Türkmenistanynyň bir adamyna, haýsydyr bir taryhy şahsa meňzetjek boldy, bolmady. Ol taryhy şahslaryň hiç birine-de meňzemeýärdi, belki, beýle sypatly adamlary taryh alyp galýan hem däl, belki, beýle tumakly kişilere Hudaý taryh etdirýänem däl...

Saparmyrat birden tisginip gitdi...

Ol öz ýanyndan öz ýalňyşyny duýdy...

Onuň hakydasynda ýaşayan türkmenlerem, Türkmenistanam, hiç bolman, mundan müň ýyla golaý aňyrdan ýatyr ahyry... Bu adamlar, hiç bolman, alty-ýedi asyryň jebrini çekip, beýik türkmeniň synyşyny görüp, ençeme asyrlap söweşip, göreşip, ahyry hem kişiniň holtumyna düşüp, kynam bolsa, gününe razy bolan türkmenlerdi ahyry...

Saparmyrat ýüreginiň gyýlyp, kalbynyň lertzana gelenini duýdy. Ol dessine gatbar-gatbar taryhyň gatlagyndan çykyp, perronyň basgançaklaryna däl-de, asyrlara dyrmaşyp, oňa münülýän ýere golaýlamaga gyssandy.

Taryh, sen gal, gal, Saparmyrat real Türkmenistana barýar!

Hakyda, sen bir meýdan dynjyňy al, Saparmyrat sende ýaşamagyny birdem bes edip, hakyky ýurdunda ýaşamaga barýar!..

6.

Kazan wokzalynda märeke azdy, emma Moskwanyň ölçeği bilen ölçelende azdy. Saparmyrady adamlaryň azlygy däl-de, ony tisingindiren başga bir zat boldy. Diňe Saparmyradyň däl, hemmäniň gözi şondady.

Başy şar gara, buýralary seçelenip duran silkmeli, egni gyrmyzy donly, aýagy gonjy dyzyndan ötüp duran şar gara ädikli pyýada, gapdalynda gynly gylyjy, hamana başga planetadan gelen ýaly bolup, her ýerden bir dogumly basyp, öz peýwagtyna iki tarapa aýlanýar. Ol, hamana, bir süri gulanyň içinde bedew at ýaly, towuk ýatagynda toklutaý ýaly bolup, gözleriň endik etmedik görnüşinde gözüňe sanjylýp dur. Bir syýny bilindäki zerrin guşagyna gysdyrylypdyr. Ol Saparmyrada on dokuzynjy asyrdan ýigriminji asyryň ikinji ýarymyna atylan adam ýaly bolup göründi.

– Hakyky türkmen! – diýip, Saparmyrat içinden dillendi.

Moskwanyň ilaty hakyky türkmeni synlaýardy. Hüňkar patyşanyň teklibi bilen baranynda Görogly begi goşunyň synlaýşy ýaly, arkaýyn synlaýardy. Saparmyrat hem ony içgin synlady, agyr gabaklaryna, boldumly murtlaryna, çapgy agajy ýaly boýnuna, her egninde bir adam oturybermeli gerdenlerine syn etdi. Saparmyrat içinden «artistdir» diýip pikir etdi. Emma artistiň perronda beýdip ýörmesi nämäniň alamatyka diýip, Saparmyrat içinden pikir öwürdi. Şol pursat Saparmyradyň ýadyna okan kitaplaryndan bir waka düşdi.

Alymlaryň aýdyşyna görä, taryh gaýtalanýar, ir gaýtalanýar, giç gaýtalanýar, garaz, spiral şekilde, hyr şekilde gaýtalanýar.

Sekizinji asyryň başynda yslam dini, yslam taglymaty bilen ýaraglanan araplar türkmen topragyna ýöriş edip, yslamy ornaşdyryp başladylar. Güýjem ulanyldy, zorlugam, gyrgynçylygam boldy. Täze, ynsanperwer dini meýletinlik bilen kabul edenlerem boldy.

Allatagala käýarym durmuşy başga bir akaba salyp goýberýär. Allatagala istese, oňa päsgel bolmaýar. Ýogsa, heý, ömrüni at üstünde gylç oýnap, bedew seýisläp, ok atyp, gönder urup, gürzi atyp ýören türkmeni düýeli araplar basyp alyp biljekmi?

Düýe janawar herki zada bolýandyr, emma söweşe bolmaýar... Araplaryň bolsa halan maly hemem bar maly düýe... Baryp-ha, Muhammet pygamber mekgeli ildeşleri bilen söweşmeli bolanynda, pygamberiň goşunynda atly goşun hem ýokdy, Abu Sufýanyň ýolbaşçylygynda Medinä gelýän mekgelileriň goşunynda bolsa bary-ýogy üç ýüz atly goşuny bardy. Üç ýüz atly! Pygamberimiz atly goşuny bolmanyndan soň, goranyşa geçmegi karar edipdir...

Yslamyň tugy dünýäniň köp ýurtlarynda pasyrdaýar...

Bir asyr geçip-geçmänem arap atlary diýen düşünje döreyär.

Dünýä arap atlarynyň hyrydary bolýar.

Hany, indi araplaryň şol atlary türkmenlerden alyp gidendigini nädip subut edersiň?!. Beýik ideologiýany getiren araplar türkmen topragyndan yzyna olja hökmünde türkmen bedewlerini äkidäýmeli, çünki olar bütin dünýä yslam dini ýaýratmak ideýasy bilen başagaý. Ol ideýa Allanyň pikiri bolanda-da, ony söweşsiz kabul edäýenoklar. Diýmek, olara ýylboýy seýislenip ýörlen türkmen bedewleri zerur. Emma, indi ençeme asyr geçeninden soň, arap atlarynyň aňyrsynda türkmen bedewi ýatyr diýip subut edip bilseň, et-dä!

Gaýta arap atlarynyň şan-şöhraty türkmen rowaýatlaryna, dessanlaryna hem girip gidipdir...

Hawa, taryh hyr boýunça ösýär hem gaýtalanýar. Sekizinji asyryň başynda ummanyň owsuny, deňziň tolkuny ýaly bolup gelen arap basybalyjylykly söweşiniň daşgyny üç asyrdan soň yzyna gaýdyp bardy. Türkmen begi, soltan Togrul beg goşun çekip arap ýurtlaryna doldy, ol ýöne basybalyjy bolup girmändi, ýok, ol külli musulmanyň halyfynyň gyssagly çakylygy bilen barypdy. Ol waka Saparmyrazyň ýadyna jikme-jikligi bilen düşdi.

1058-nji ýylyň ýedinji dekabrynda buweýhi serkerdesi, patmaçylaryň goşunynyň goşunbaşlygy Bagdada girýär, sünni halyfy al-Kaýym paýtagtdan Hadysat Ana, ondanam Anbara gaçýar. Buweýhi goşunyň serkerdesi al-Besasyry tutuş halyfaty, tagty-täji Kahyra geçirýär. Halyf al-Kaýym türkmen soltanyna ýüz tutýar. Türkmen soltany Togrul beg sanalgy goşun bilen Kufanyň ýanynda al-Besasyrynyň goşunyny kül-peýekun edip, halyflygyň täji-tagtyny ýañadan Bagdada geçirip, al-Kaýyma tagtyny gaýtaryp berýär. Üstesine-de, oňa topalaňçy Besasyrynyň kellesini sowgat edýär.

Halyf al-Kaýym onuň hormatyny-sylagyny ýetirýär: Halyflykda ony Magrybyň hem Maşrygyň soltany diýip yglan edip, iki sany gylyjy dakýar. Ýedi yklymyň soltanlygynyň alamaty hökmünde ýedi sany don geýdirýär. Öz gyzyny berýär. Togrul beg hem öz gezeginde oňa uýasyny durmuşa çykarýar. Bagdada türkmenler dolýar...

«Her bir daşgynyň gaýtgyny hem bolýandyr» diýip, Saparmyrat oýlandy-da, halyfa durmuşa çykarylan gyzyň täleýini öwrenmeli diýip, öz ýanyndan belledi.

Ynha, Moskwada epeý türkmen, pajygaly söweşde syndyrylan türkmen! Hakyky milli geýmim-gejimini!.. Orslaryň basyp almagy bilen bolsa, türkmen ýuwaş-ýuwaş geýmim-gejimini başgalap başlady. Hawa-da, atdan düşürileniňden soň nähili eşik

geýeniňde näme!.. Türkmen bolsa atdan düşürildi!.. Bu gün türkmen öz milli eşigini geýse, ähli kişi geňleýär, asyl türkmeniň özem geňleýär, ony artistdir öýdýär.

Saparmyrazyň artist diýip çaklan epeý türkmeni perrondaky tutuş ilatdan hiç bolman iki garyş beýikdi. Göz-görtele hemmeden uzyn, göz-görtele hemmeden peşeneli, göz-görtele hemmeden epeý. Şol sebäplem, perrondakylar ony durup-durup synlaýarlar, käbiri ýörite saklanyp gürleşýär.

Niredendir bir ýerden milisiýa işgäri peýda boldy, olar mylakatly gürleşdiler. Epeý türkmen ýylgyryp, oňa dokumentlerini görkezdi. Milisioner onuň hat-petegini synlap, ýylgyryp, öz ugruna gitdi. Aňyrdan gülşüp, birek-biregiň golundan tutup gelýän üç sany ýetişen rus gyzy gelşine, epeý türkmen bilen el uzadyp salamlaşdylar. Epeý türkmen hoş söz diýen bolmaly, olar jak-jaklaşyp gülüşdiler. Epeý türkmen başyndaky silkmesini çykaryp berdi, gyzlar ýeke-ýeke ony eline alyp, synladylar. Olaryň biri telpegi geýip hem görmekçi boldy, emma epeý türkmen garşylyk görkezip, sag golunyň süýem barmagyny uzadyp:

– Bolmaýar! – diýip, goluny iki ýana yradý. Soňra ol telpegini yzyna alyp, sag goluna geýdirip, şeýle owadan silkeledi. Silkmäniň burumlary seçelenip, Saparmyrazyň ýadyndan çykan gозelligini ýadyna saldy.

Saparmyrat olara golaý süýşüpdi, indi olaryň gürrüňi eşidilýärdi. Gyzlaryň biri:

– Näme diýip türkmeniň telpegini geýmek bolmaýar!..

Epeý türkmen ýene olary geň galdyrdy:

– Geýmek bolýar, ýöne ilki eýesini öldürmeli!..

– Eý, toba!.. – diýip, gyzlaryň biri agzyny tutup dillendi.

Epeý türkmen:

– Türkmen başyny keramatly hasap edýär, onsoň onuň telpegem keramatly bolýar...

Otlynyň ýola düşmegine wagt az galypdy. Her kim wagonly wagonynyň agzyna baryp, sabysyzlyk bilen otlynyň ugraryna garaşýardy. Diktor otlynyň ugraýandygyny habar berdi.

Aňyrdan ýortmança ogly bilen gyzyň golundan tutup gelýän general gyssanýardy, emma barybir onuň bilesigeliji çagalary generaly hem epeý türkmeniň ýanyna sowdy. General:

– Hä, basmaç!.. Türkmen?.. Gör, niçik gозellik!.. Gör, niçik görmegeý jigit! – diýip, el uzadyp salamlaşdy. Oguljygy hem salamlaşdy.

Generalýň gyssanýany çynydy, belki, ol wagonyna howlugýandyr, belki, myhman ugradyp, yzyna barşydyr. Alla bilsin, ýöne gyssanýandygy weli bildirip durdy:

– Tapdyň mylakatly adamy! Basmaç ol, sen olaryň goluna bir düş!.. Olar bilýärmiň, amerikan indeýleri ýaly, özlerem bu dünýä at münüp, söweş etmek üçin gelipdirler... Başga zady bilmeýärler:

– Kaka, beý diýmesene... Sen mundan otuz ýyl ozal basmaç görüpsiň-de, şu wagtam...

– Heý, oglum, sada bolýaň... Garagumuň jümmüşinde şu wagtam dokumentsiz-zatsyz – hökümetiň hiç bir sanawyna girmän ýören basmaçylaryň gaty kändigine ynanýaryn... Bular bilen sosializmi gurup bolmaz!.. Bular bilen diňe söweşe git, diňe söweşe!.. Söweş üçin dörän kişiler!..

Epeý kişi haly horjunyny göterip, Beghan aganyň wagonyna mündi, ol pyşyrdap:

– «Hoş gal, Moskwa!» – diýdi. Beghan aga iş geýmine girip, baýdajygyny tutup, wagonyň agzynda durdy...

7.

Saparmyrat Ataýewiç bir zaman «Jeleddiniň ömür beýanyny» okanynda weziri Şeref el-Mülke gaharlanyrdy. Döwletiň yraň atyp duran mahaly ol ýerine düşmedik wezirdi, emma soltan Jeleddiniň wezir saýlap, gowusyny tapmaga ýagdaýy ýokdy. Wezir Şeref el-Mülk bolsa, puluň nämedigini bilmeýärdi, ol almasyz adamlardan pul alyp, bermesiz adamlara pul seçýärdi, aýamaly çagy sowurýardy, sowurmaly çagy alýardy. Beýik ideal bilen soltanlygy saklamak üçin göreşip ýören Jeleddiniň pes ideally, aslynda idealsyz wezirli bolmagynyň soltanlygyň çagşamagy bilen barabardygyna Saparmyrat Ataýewiç düşüňärdi.

Jeleddin ol weziri jezalandyrmakdan gaýry ýoluň galmandygyny bilip, tussag edip jellatlaryny iberýär. Jellatlar namaz okap oturan weziriň namazyny gutararyna garaşýarlar. Jellatlar:

– Seni nähili öldürsek, saňa ýagşy bolar? – diýip sorayarlar.

– Gylyçlap öldüräýiň! – wezir biparh jogap berýär.

Jellatlar:

– Sen beg! Beg ýigide gylyçdan ölmek ar bolar!.. Bogup öldüräýeli?..

– Keýpiňiz kelläňizde!.. Nädip öldüresiňiz gelse, şeýdip öldüriň!..

...Saparmyrat Ataýewiç Nesewiniň kitabyny okap otyrka, şu ýere ýetip haýran galypdy. Köp ýyllar soltana peýda hem, zeled hem eden pes ideally adamyň mertligi onuň ýüregine jüňk bolupdy:

– Türkmen-dä! – diýip, ol weziri makullady.

Ikinjiden, ýokarda jellatlar bilen bolan gürrüň ony oýlanmaga mejbur etdi. «Şeref el-Mülk beg, oňa gylyçdan ölmek ar bolar. Beg mydama gylyçly, ol beg, ol söweşjeň är. Ol gylyjy öldürmek üçin göterýär. Gylyç göterip gylyçdan ölse, onuň ýeňildigi! Ýeňildigi!.. Boglup öldürilse, onda ol kişide günä ýok. Ony zorluk bilen öldürýärler!.. Ol ölüm Alladan gelen ölüm!»

Saparmyrat Ataýewiç şu zatlary kellesinde aýlap ýörşüne soňky döwürler türkmende mertlige bolan pikiriň hem üýtgändigine göz ýetiripdi. Biziň şindiki ýazyjy-şahyrlarymyz «Är ýigit gylyçdan öler!» diýip tassyklaýar, okyjylar hem ol pikiri makullaýar.

«Türkmeniň diňe durmuşy çepbesine düňderilmändir, hatda onuň psihologiýasy, hatda onuň pikiri hem tersine düňderilipdir... Bu türkmeni neneňsi gadymy merdan türkmen edip bolar?» diýip, ol gündeligine belläpdi. Häzir ol wokzalda, wagonda gören türkmenlerini hakydasynja janlandyryp, geçmişdäki – kitaplarda galan

türkmenler bilen deňeşdirdi. Öz halkyna, öz iline, öz ýurduna göwni göterilip şygra başlady. Aňynda ýazylan setirler soň gündelige geçdi...

TÜRKMENSIŇ!

Ýör, göwnüm, diýara seýran eýläli,
Gursagy arslanly-şirli türkmeniň!
Geldi garyp, gamgyn ýigdiň eýýamy,
Jelaleddin kibi ärlí türkmeniň!

Saýlap-seçip müň ganatly bedewi,
Dagyna-düzüne sežde edeli,
Synlap dagda Daga dönen pederi –
Goýny üç ýüz altmyş pirli türkmeniň!
Gojalary Gorkut ýaly pähimdar,
Ejeleri Ýunus ýaly rehimdar,
Ýeke bolsaň «häh» diýeňde «mähim» bar,
Agaýunus kibi hüýrli türkmeniň!

Ärden ärsiň, diňe merdan saýlagyn,
Şirden şirsiň, jeňe meýdan saýlagyn!
Gaýmagyň galňasyn, synman gaýnagyn,
Goýny Garagumly – gorly türkmeniň!

Taryh diýrler eždadyňa-hyşdyňa,
Ataňa-babaň, kowum-puşduň.
Atly girip zarply şalaň köşgüne,
Zeberdest gollary zorly türkmeniň!

Ýagşyzada kybap baý-u-begleri,
Mydam al-asmanda parlar tuglary,
Sözleri ýalkymly, kalby şuglaly,
Ýüregi, gül ýüzi – nurly türkmeniň!

Düýp babaň Oguz han, Gorkut – halypaň,
Altmyş asyr taryhydyr – hakydaň.
Garagumuň – desterhanyň, hazynaň,
Rysgal-bereketli, barly türkmeniň!

Dünýä tarhan, ol edenini edip, kylanyny kylyp ýör. Seni islese, dünýä inderýär, islemese indermeýär. Özem tarhan dünýä senden: «Pylan ýurtda, pylan döwürde

doguljakmy?» diýip soramaýar! «Kakaň pylany bolmaly, ejeň pylany bolmaly, şeýleräk kysmatyň bolar, razymy?» diýip soramaýar.

Beghan aga-da çarhypelek ýaly bölüşdirdi. Saparmyrada öz gapdalyndaky küpeden ýer berdi. Saparmyradyň biledine-de seretmedi, ýerine-de seretmedi, çünki biledini göreninde azajyk kine etdi. Göwnüne gaty ýaran Saparmyrada ol ýagşylyk etmek isläpdi, emma «Bilet alyjy bolaýmagyn» diýenine bakman, Saparmyrat Beghan aganyň wagonyna bilet alypdy... Emma Beghan aga Beghan bolarmy, göwnüne düwen ýagşylygyny etmese! Ol otly ugraýmanka Saparmyradyň biledini bir oglandan ugradyp, yzyna kassa tabşyryp, puluny alypdy. Entek Saparmyrat ol puly Aşgabatda bir bölek kagyz – Beghan aganyň ýazan haty bilen çemedanjygynyň içinden tapar.

Adam nirä barsa, ilki ornaşjak ýerini, soňra ýoldaş boljaklary synlaýar. Saparmyrat beýtmedi. Ol kellesinde aýlanyp ýören pikirleri ýitirmejek bolup, wagona münen badyna çemodanyny açyp, daşy jiltli ullakan, owadan depderini çykaryp, ýazyp başlady. Ol özüne syn edýändiglerini bilýärdi, emma ol muňa ünsem bermedi.

Saparmyrat ömründe otla kän münen ýigit däl, az münüpd, ýöne bir zady weli köp synlapdy. Otl münüp, wagonynda ornaşan adamlar entek goş-golamlaryny ýerleşdirip ýetişmänk, dessine iýmek-içmek bilen bolýarlar.

Wagona münen ýolagçylar dessine iýer-içer ýaly zatlaryny taýynlap, naharlanmaga başlaýarlar, hamana olar ýaňy açlykdan aman-sag gutulyp, olara hem soňky gezek iýip-içmäge rugsat berlen ýaly.

Wagona münen ýolagçylar dessine stoljugyň üstüne ony-muny üýşürüp başlaýarlar, hamana olar otly bilen bir ýerik barman, diňe indiki duralga çenli bar zadyny iýip-içmäge ýetişmeli ýaly...

Emma Saparmyradyň ýoldaşlary beýle kişilerden däl eken. Ol gabat garşysynda oturan, gabak astyndan özüni synlaýan adamy perronda görüpd, perronda synlapdy. Onuň ýüz-gözünde gasynsyz ýeri ýok. Ol ykbalyň urgusynam, ýumruk urgusynam gaty köp görene meňzeýärdi, hatda kellepaçagynda-da abat yerinden bibat ýeri köpd.

Saparmyradyň aýagujunda sekide bir garry ülhut ors kempiri otyrdy, ol hamana başga planetalylar tarapyndan ýesir alnyp, alys ýurtlara äkidilip barylýan ýaly, hem Saparmyrady, hem beýleki kişini gyrpylmaýan gözleri bilen siňe-siňe synlaýardy.

Saparmyrat küpä gireninde eýýäm yokarky gatda bir kişiniň ýorganly-düşekli ýatanyny gördi. Ol Aşgabatdan Moskwa gaýdanynda düşmesini bilmän, uklap galyp, indem yzyna barýan adama çalymdaşdy.

Saparmyrat kellesinde aýlanyp ýören pikirleri tutup, kökene kökerip, gündeligine geçirip, galamyny agzyna ýetirip, gözlerini süzüp pikire galyp bolanynda, Beghan aganyň çagyryandygyny eşitdi. Saparmyrat galamyny ýazyp oturan sahypasynyň arasynda goýup, galyň depderini ýapyp, stoluň üstünde goýup çykyp gitdi.

Bilesigelijilik melgun bolup kellepaçagy gädik-gädik, ýüzi gasyn-gasyn kişiniň böwrünü gyjyklady. Ol Batyr Gaýlydy.

Ol ýörite türkmen görmek üçin şu otla münüpd.

Batyr Gaýly türkmen görüp, doýansoň Gurýewde otludan düşüp, Kawkaza gitjekdi.

Batyr Gaýly ilki «başga planetalyar tarapyndan tutulan» kempire syn etdi, soňam boýnuny gapydan çykaryp, Saparmyradyň Beghan aga bilen wagondan çykyp gidenini görüp, Saparmyradyň gündeligini – ýazuw depderini açdy.

Batyr Gaýly tanyş hata, emma tanyş däl sözlere duşdy.

Batyr Gaýly entek latyn harpynda ýazylýarka, Türkmenistany terk edip gaýdypdy. Kirilisada ýazylan türkmen jümlelerini okajak bolup kürtdürdi. Dogry, ol orsça okap, ýazyp ýördi, ýöne şu elipbiýde ilkinji ýola türkmen sözlerini görüpdü.

Batyr Gaýly okady.

Ol ýerde Saparmyradyň ýaňy tamamlan goşgusy bardy.

Soň ýene gapydan boýnuny çykaryp seredip, kempire bakyp «Oçen interesnyý, çudo!» diýip okady!

WATANDADYR

Däli könlüm telwas eýle, aram jaýym watandadyr,
Oka, öwren, yhlas eýle, şöhrat-şanym watandadyr.
Gyş gutaryp kükräp gelen joşgun ýazym watandadyr,
Ýasym sowup, toýum tutjak ýakyn-ýadym watandadyr,
Ýat illerden mesgen bolmaz, göbek gany watandadyr.

Çöllerinde seýil edip, daglaryny pena bildim,
Jülgeden öwsen ýellerin, Hakdan gelen sena bildim,
Dünle çölün, dag-derýasyn Hudaý gurgan bina bildim,
Dutaryndan paýhas alyp, gyjagyna bagrym dildim,
Berk tutan maksat-myradym, dünýe-malym watandadyr.

Dowar bakyp, şöwür çekip, ygdym Ahal alasynda,
Ata-babam sesin eştdim Gök gümmürdän halatynda.
Perýadyn duýdum kábämiň zaryn ýelleň nalasynda,
Ýeke galdym, ýalňyz galdym arşyň-kürsüň arasynda,
Ýanar ruhum, perýat-ahym, seždegähim watandadyr.

Gara başym gala tutdum, Aköýliniň öwladý men,
Otda ýandym, suwda söndüm, eýlemedim jöwlany men,
Keç ykbaly geçdi bil-eý, entek sürem döwrany men,
Her pursatda Haka sygnyp, çagyrmýşam
Möwlamy men,
Hem geçmişim, hem geljegim, hanymanym watandadyr.

Batyr Gaýlynyň gözleri hat bilen öwrenişip, indi ol arkaýyn şygryň manysyny tirip biljekdi, ýöne eýýäm onuň gözleriniň düýbüne yzaly owsun hüjüm edýärdi.

Kempir ýüzünde, gözünde abat ýeri ýok pyýadany synlap, gözlerini tegeläp, gapynyň agzynda otyr. Sanajam öňünde. Ol bir zat boldugy, ökje göterjege meňzeýär.

Penjiräniň öňünde, stoljugyň başynda oturan çapyk-çapyk, gasyn-gasyn pyýada çala gobsunyp, boýnuny uzadyp, gapydan daşa seretdi, içinden bolsa «Bi ýigitrowodnik bilen bile gitdi. Diýmek, rowodnik bilen bile geler. Rowodnigiň bolsa sesi özünden öňürti gelýär. Wagonyň eýesi ol, wagon goçusy ýaly gaty arkaýyn» diýip, Batyr Gaýly ýañadan şygry inine, süňňüne, kalbyna, ruhuna siňdirip okap başlady. Okadygyça gözlerine ýaş doldy, okadygyça ýetim galyp, gulagy-guýrugy çapylan gürji ýaly çyňsap ugrady. Bu wakany synlap oturan kempiriň gözleri beter peträp başlady. Ol biriniň ýazan zadyny okap, aglap oturan kişini dälidir diýip çaklady.

Kempir hasam çuslanyp, ykjamlanyp, bolmasy iş bolmazyndan ozal gaçmagyň gamyny iýip ugrady. Adam pakyr garradygyça gorkak bolar ekeni, ol däl zerarly ölüp gidibermäýin diýip, sanajyny alyp, hoşlaşman daş çykdy.

Saparmyrat gaýdyp geleninde Batyr Gaýly onuň ýazuw depderini okap, hamsygyp ýarym-ýaş bolup otyrdy.

Saparmyrat öz depderini kesekiniň okap oturmasyny ýokuş gördi.

Haçan-da ol okap oturan dagyň harsaňy ýaly бүдүр-сүдүр kişiniň hamsygyp, ýarym-ýaş bolup oturanyny göreninde, hasam geň galdy.

Batyr Gaýly bolsa gam-gussa, ajy ýaşa gark bolup, dünýäni unudypdy...

8.

Saparmyrat gündeligine kalbyna hoş gelen, ýüregini heýjana getiren, böwrüni diňledip, beýnisini oýarýan zatlary ýazýardy. Takygyny aýdanyňda, ol depder Saparmyradyň kalbynyň beýanydy...

Kimdir biri kalbyna bisorag girip, eňňere bolan ekine aýlanan ýaly aýlanyp ýörse, kim ony halar?!

Batyr Gaýly soragsyz onuň gündeligini okandygy üçin, öwran-öwran ötünç sorap, arasynda Saparmyradyň «Watandadyr» şygrynyň gursagynda topalaň turzandygyny öwran-öwran tekrarlap, ýokuş görse-de, garaz, başyny aşak salyp, gözi ýoguň ýüzi ýok edip, gaýta okamaga rugsat sorady...

Eýse kalba soraşyp girip bolýarmy?

Kalbyň ygtyýary özünde, kimi islese goýberýär, kimi islemese, toply-tophanaly gelse-de goýbermeýär.

– Men saňa bir kitap bereýin: keç kysmatly kişileriň okamaly kitaby ol. Seresap oka, amanat, gymmat kitap! – diýip, Saparmyrat oňa Muhammet Nesewiniň «Soltan Jeleddin Meňburnuň ömür beýany» atly golýazma kitabyňy berdi. – Bu biziň atababa taryhymyzdyr, ünsli okasaň, hazynadyr...

Saparmyrat oňa golýazma kitaby berip sypanyryn öýtdi, dogry, birbada sypdy, emma barybir, ol Saparmyrat ýok mahaly gündeligi açyp, onuň ähli goşgularyny okap çykdy.

Biri bolýar, ilkinji şygryny ýazandan Magtymgula pitjiň atyp, Gýotä at dakyp, ýeri bolsa-da, bolmasa-da, goşgusyny okaýar. Özem eýdip-beýdip şygryny öwdürer. Bu ahwalat bir kysym şahyrlaryň ulusyndan kiçisine – ählisine mahsus.

Başga bir kysym şahyr bolýar: olar ýazýar, emma ile okap bermek beýlede dursun, hatda öz ýanynda şygryny okasaň-da halamaýar. Saparmyrat, ine, şolara degişli.

Saparmyrat ýer titremesinden ozal özüniň beýik, atly adam boljakdygyny güman edip ugrady, haçan-da ýer titräp, jahanda ýalňyz galyp ýowuz kysmatyň holtumyna düşeninden soň ol ynandy: ol hökman Ýurt sorap, Ýurt dolandyrmaly adam bolar! Şahyram bolar üstesine!.. Çünki beýik adamlaryň köpüsiniň kysmatynyň bijaý ýowuz bolşy ýaly, Saparmyrat öz kysmatynyň Alla tarapyn şeýle bolandygyna ynandy. Haçan-da ol kitaplar bilen höwrügi, ylym dünýäsiniň gujagyna özüni atanyndan soň, çaklamasynyň hakykat boljakdygyna şek-şübhesiz ynandy.

Alla halkyň önüne düşürjek adamlaryna üýtgeşik ykbal berýär. Göroglynyň ykbaly diýjekmi, Magtymgulynyň ykbaly diýjekmi, Muhammet pygamberiň ykbaly diýjekmi – pajygadan doly! Ýönekeý adam çekerden agyr pajygalar! Belki, Alla beýik kişisini ilki pesde synaga salýandyr-da?

Saparmyrat gadymy hytaý imperatorlarynyň, rim we ýunan imperatorlarynyň galabasynyň şahyr bolandygyny okap bildi.

Saparmyrat hindi şalarynyň, türkmen-seljuk şalarynyň, arap halyflarynyň köpüsiniň hem alym, hem şahyr bolandygyny okap bildi.

Ol dünýäni kül-peýekun etmäge synanyp, onuň ähli ýerini diýen ýaly ýakyp-ýandyran, derýalaryň ornuna gan derýalaryny akdyran, Ýewropany gabrystanlyga öwren Gitleriň hem hudožnik bolandygyny bilende, haýranlar galdy.

Institutda psihologiýa dersinden sapak berýän professor Staliniň goşgularyny okap berip, şeýle goşgulary ýazyp ýören adamyň ýurda gan çaykap bilşindäki gapma-garşylyklary düşündirdi. Şonda Saparmyrat professordan Staliniň goşgusynyň üçüsini göçürüp aldy hem olaryň örän duýgudar şygrylardygyna geň galyp, agşam ýatakhana bu barada gürrüň gozgady. Talyplaryň bilmeýän zady barmy – olar Isa pygamberiň, Budda pygamberiň, hatda Muhammet pygamberiň hem şahyrdygy barada gürrüň etdiler.

Ol gürrüňligine galmady, Saparmyrat basym oňa gözüni ýetirdi. «Injilem», «Süleýmanyň wesýetlerinem», «Gurhanam» tapyp okap gördi.

Saparmyrat munuň aňyrsyna ýetmek üçin pikirlendi hem şeýle netijä geldi: pygamberlerem, şalam, şahyrlaram halkyň durmuşyny has gowulyga tarap öwürmek üçin, ömrüni bagyş edýärler. Has takygy, Allatagala olary hut şeýle missiýa bilen zemine ýollaýar. Olaryň käbiri pygamber bolýar, käbiri şahyr bolýar, käbiri bolsa halkyny has abadan, has bagtyýar ýaşatmak üçin şa bolýar. Diňe söz bilen däl, gerek bolsa güýç bilen hem halky Taňrynyň ýoluna salyp, bagtyýar edýär.

Pikir diýeniň tez bedew ýaly bolýar: ol alyp gaçýar, Saparmyrady hem pikirleri alyp gaçyp, ahyry Türkmenistana alyp gitdi. Jümle yzyna jümle, setir yzyna setir gelip, şygry bulak bolup akyp başlady:

DIÝE-DIÝE MEN

Dostlar jiger-bagrym diýar perwany,
Oda düşdüm, watan diýe-diýe men.
Ýedi dagy, ýetmiş ýedi derýany
Ylgap geçdim, watan diýe-diýe men.

Otly myçyp barýar Günorta sary,
Pagyş-para kylyp sabry-karary!
Il-ulusdan jydalygyň azary –
Ýanyp bişdim, watan diýe-diýe men.

Ýagyş-ýagmyr ýagyp ýollar suwlandy,
Penjirämde, dälje ýel köwlendi.
Göwnüm Jeýhun derýa bolup towlandy,
Derýa geçdim, watan diýe-diýe men.

Salam ýakyn oguz, salam daş oguz,
Ogluň geldi gujagyňy aç, oguz.
Ürgenjiňe eder boldy haj ogul!
Dolup-daşdym, ýurdum diýe-diýe men.

Seýran etsem Maru-Şahy-Jahana,
Otly ümzüň atyp barýar Ahala.
Jümle bala dönýär, sözler asala,
Gaýnap-joşdum, watan diýe-diýe men.

Waharman deý şekersiň sen, Tejenim,
Gije-gündiz alyn derin seçenim.
Ogluňdyryn, duzuň dadyp geçerin,
Kowum-hyşdym, watan diýe-diýe men.

Köpetdag – ýurdumyň dagdan arkasy,
Penalap otyr ol Kesearkajy.
Perişde barabar Adam sarpasy,
Gaýnap-joşdum, ýurdum diýe-diýe men.

Amanmy siz Balkan, Hasar, Etregim,
Ikuşsuzdyr size seýran etjegim.
Sumbar – Pyragydan galan mekdebim,
Kitap açdym, ýurdum diýe-diýe men.

Watan diýip, Saparmyradyň ýüregi perwaz urýardy!

Ata-baba toprak Saparmyrady çekýärdi!

Saparmyradyň ýüregi mähriban diýara atygsaýardy!

Ýurt entek alysdady, ýöne ýurtdaşlar weli eýýäm onuň ýanyndady. Iki ýyl didaryna zar bolan obadaşlary tutuş wagonyň ýaryndanam köpdi. Türkmençe salam berlip, türkmençe salam alynýardy. Türkmençe nahar başynda oturyp, türkmençe çäylanylýardy. Myhman çagyrylýardy, hormat goýulýardy, tanşylýardy, öwrenişilýärdi.

Saparmyrat Gylyçlyda ata-baba geýmini görüp, göwnüni gandyrdy. Emma ol ata-baba geýimleri şindiki ýaşayşyň egninden sypyrylyp, geçmişe zyňlyp barýardy, arhiwlere, muzeýlere atylýardy. Ýaş nesle olara könäniň zyýanly galyndysy hökmünde seretmek ündelýärdi, emma gözelligi gözelligi bolýar. Ol milli geýimler gözelligi bilen ýaşlaryňam ýüreklerinde orun aldy. Ýaşlar ol geýimleri geýmegi oňlamaýardylar, ýöne oňa ata-babalardan galan miras hökmünde buýsanýardylar.

Saparmyradyň kalbynda Batyr Gaýlynyň derdi kök urdy. Batyr Gaýly ýurdundan jyda düşen mert adamdy, ol hiç kime derdini ýaýmasa-da, onuň agyr derdiniň bardygy aýandy.

Keseki dert bolmaýar. Batyr Gaýlynyň derdi watandaşyň derdi bolup Saparmyradyň ýüreginden orun aldy, çünki Batyr Gaýly ýaly ýigitler, ýurdundan jyda düşürilen ýigitler yüz münlerçedi, watanyndan jyda düşürilen iller millionlarçady. Batyr Gaýly hem şolaryň biridi...

Babasy Gurbangeldi aga-da, oba ýaşulularam aýdardylar: «Türkmeniň gylla ýary serhetden aňryk geçendir!..»

Saparmyrat dünýä ýurtlarynyň geografiýasyndan yzarlap gördi. Goňşy döwletlere, golaý-goltumdaky ýurtlara aşan türkmenler ummasyzdy, emma takyk maglumatlar weli ýokdy...

Meger, Birleşen Milletler Guramasy hem bu maglumatlary takyk bilýän däldir, sebäbi... Döwletler öz halkynyň takyk sanyny takyk aýtsa-da, arasynda ýaşaýan saýry milletleriň sanyny azaldyp berýärdiler...

Batyr Gaýlynyň başyna düşen pajyga otuzynjy ýyllaryň ýaşlarynyň başyndan düşen pajygady, halk tragediýasydy, milletiň bedibagtlygydy!

Batyr Gaýlynyň derdi – Saparmyradyň derdine öwrüldi. Diňe Saparmyradyň däl, her bir watanparaz türkmeniň derdine öwürlipdi!..

Saparmyrat dünýä akyl ýetirip başlaly bäre, dünýäni ýüregi bilen duýýanyny, ähli zady öz ýüreginden geçirýändigini duýupdy. Beýle duýgurlyk diňe şahyrlara mahsus bolýar, häki danalar aýtmyşlaýyn, şahyrlaryň beýnisi ýüreginde bolýar.

Saparmyradyň hem beýnisi ýüregindedi...

Saparmyradyň gursagynda jedirdäp Nurmyratjyk hem ylgap ýördi... Nurmyrat! Ýaňy dünýäniň bir gyrasyndan giren çagajyk, eýýäm ýurduň paýtagtyndan ölüm

permany bilen barýar. Ony ol bilenok. Ol diňe Moskwany gördi, uly keselhanada derdini görkezdi, keselhananyň hekimleri hem oňa ölüm permanyny ýazdy...

Neresse, bigünä çagajyk!

Ol nämäniň pidasy?

Ol kimiň pidasy?

Näme diýip ol çagajyk ölmeli?

Saparmyrat bu sowallara jogap agtarýar, oýlanýar, pikirlenýär, gursagynda bolsa Nurmyratjyk at çapdyryp, perwana bolup ylgap ýör...

9.

Saparmyrat haýran galýardy: wagonyň ýolbeledi Beghan aga haçan görseň aýak üstünde. Birde wagonyň içini syryp-süpürüp, ýuwup, tämizläp ýörendir, bir görseň, diňe özüniň däl, özgeleriň hem naharyna, çäýyna kömekleşip ýörendir. Bir görseň, küpesinde ýatan ýalydyr, eýýäm-haçan, hanha, başga wagona tarap barýandyr.

Saparmyrat oňa itjanly adam ekeniňiz diýende, Beghan aga çala ýylgyryp: «It ukulam» diý» diýip, hezil etdi.

Saparmyrat Beghan agany gaty gowy gördi. Ol, meger, islendik işe goýsaň başarjak adamdy, ýöne ýolbeletlik onuň işi däl ýaly bolup dur. Munam Saparmyrat ondan sorady:

– Saparmyrat jan, dogry pikir edipsiň. Men nire, ganduhtarlyk nire? Munuň öz taryhy bar... Meniň kakam demirýolçudy. Uruşdan öňem, uruş ýyllaram. Uruş ýyllary bir kesel tapynyp, ýaraman başlady. Menem ýaňy on ýedisine giden işsekçe... Kakamyň deregine işläp başladym, kakam sagalansoňam: «Dynjyňy al, kaka, men işlärin» diýip, geziberdim. Men on sekiz ýaşymy dolan günüm kakamyň pensiýa ýaşı doldy. Demirýoluň başlygam bir gowy adam, kakamy pensiýa çykaryp, meni kakamyň ýerine işe aldy. Ol döwürler demirýolçy bolsaň, woýennä-de almaýardylar. Garasaý, aýlygam gowy. Dogry, işi kyn, emma kyn diýip işi taşlap bolýarmy... Elli sekizinji ýylda öýkenimden bir dert tapdylar doktorlar, tutuş bir taýyny kesip aýyrmaly boldy.

Ýeke taý öýken bilen demirýoluň agyr işi bolanok. Şol kakamyň ornuna işleden başlygymyz şu ýerime geçirdi... «Aşgabat – Moskwa» derhal otlusynyň ganduhtarlygyna her kimi alaýmaýarlar... Şol bende maňa ýagşylyk edip geçirdi. «Işle, göwnüňe ýaramasa, gel, has ýeňil, gowy işler bar» diýdi... Menem munuň bilen öwrenişip gidipdirin...

Sekiz gün işleýäris, sekiz günem öýde dynç...

– Öýde dynç günleriňizem tigriň üstünde bir ýerlere barýan ýaly-ha bolýansyňyz...

– Hawa, öz-ä mydama ýolda ýaly... – diýip, Beghan aga, ýylgyrdy.

Saparmyrat öz ýanyndan, özi bilmezden şeýle diýdi:

– Dünýä tigriň üstünde, onuň bir tigri Aý, bir tigri Gün, gidip barýar, Alla bilsin, nire barýar!

10.

Dünýä owadandy...

Dünýä daňdanyň ümezine batyp, indem meýmiremeden, alasarmyk, hyýal bent duýgularyň köwsaryndan aýňalyp bilmän ýatyrdy. Arçalar, senuberdir giden ümürsin tokaý teneçiriň ganaty ýalyjak perdäniň aňyrsyndan ylla düýşde görüňän ýalydy... Dünýäniň gudratly gözelligi otlynyň eýmenç sesinem, tigirleriň ýüregiňi berç eden irginsiz, birsydyrgyn sesinem ýuwdup, otly ukynyň, düýşüň içinden barýan hyýaly bir jandar ýalydy... Rus tokaýlary diňe daňdan ukudan ganyp oýanyp, indem dünýäniň şanyňa saýraýan saýrak guşlaryň owazyndan heýjana gelýärdi. Neneňsi gözelligi, niçik owadanlyk!

Saparmyrat söýýärdi, durşy bilen Ýeseniniň şygryna öwrülen rus peýzažyny söýýärdi. Bu gözelligi söýmezlik mümkin däl di. Irden oýanan ýolagçylaryň birentegi ýarym açyk penjireden sergin şemala ýüzüni sypaladyp, rus tokaýlaryny synlaýardy. Rus tokaýlary kowçum-kowçum bolup, ýüzüni günorta tutup gijäniň içinden sogrulyp barýan owadan monjuk ýaly otlyny synlaýardy. Saparmyradyň göwnüne bolmasa, hol buýra-buýra agaçlaryň arasyndan ýalaňaç atyny çapdyryp Sergeý Ýeseniň çykaýjak ýalydy...

– Saparmyrat, salam! – diýen näzijek sese Saparmyrat real dünýä gaýdyp geldi. Ol sesi tanap dessine:

– Nämä, jigim jan?! – diýip, ýylgyryp seretdi. Gyzjagaz ynjady, öýkeledi, ol özüniň öýkesini owadan gözleri, galkyjaklap duran gaşlary bilen düşündirjek bolup janykdy.

– Sen maňa «jigim» diýme... – Gyz näzi bilen gürlledi... – Men seni düýşümde görüpdirin... Bilýärmiň...

Saparmyrat gyzyň gelmegini ýokuş gördi. Düýn ota münüleli bari Sweta atly gyzjagaz Saparmyrady sypdyрмаýardy. Ol ýaňy on ýedi ýaşdan giren gözel gyzdy. Söýşüp ýörmeli gyzdy...

Gyz oňa düýşüni gürrüň berýärdi, ýaňy çagalykdan çykyp, ýetişenlik dünýäsinden girip barýan owadan gyz sülüräp, häli-şindi onuň gözlerine siňe bakjak bolup heläk bolýardy, emma Saparmyrat onuň duýgusyndan bihabarsyrap, başga-başga gürrüň edýärdi.

Bu mahal Batyr küpeli wagonyň pessejik ýol oturgyjynda oturyp, kitap okaýardy. Sarly aga bilen Medet hem ýaňyrak küpesinden çykyp, aýnanyň açyk ýerinden ýüze urulýan sergin şemala meýmireýärdiler. Medet:

– Ojagaz gyz Saparmyrady heläk etjeg-ow... Neresse, daş çyksa, ol gyz daşda, iç girse, gyz ýene onuň ýanynda...

– Saparmyradyň görmegeýligi onuň ýalyjak gyzlary däliredewersinem... Sen şonuň ýüzüne siňe seredip gördüňmi, Medet... Onuň ýüzünde nur şugla bolup ýanyp dur, onuň ýüzünden bereket ýagyp dur... Ýusup pygamber nije ýyl halkyny açlykdan-horlukdan öz ýüzüniň nury bilen alyp çykypdyr diýseler, ertekidir öýderdik... Emma

Saparmyradyň ýüzüne siňe seretseň, kalbyň ynjalyp, mähirden dolup ugraýarsyň...
Hernä Alla jan oňa beýik ykbal hem berewersin...

– Hany, türkmen diýen millet nähili bolýar diýip başga bir ýurtlarda sorasalar, «Ynha, türkmen diýeniň şunuň ýalyrak bolýar!» diýip, Saparmyrady görkezip bolýar arkaýyn!

– Pah-aý, Medet, ynha türkmen diýip oňa meni hem görkezip bolýar, ýöne ynha başga planetadan okara münüp gelip, hany hakyky adam görkeziň diýseler, seni ýa meni görkezip bolmaýar. Oňa Saparmyrat jany görkezseň jaý bolaýar ýöne!..

Medet oňa siňňin garap, janly ýylpyldy bilen oýnap duran gözjagazyny ýeser güldürüp:

– Yssalin uruşda kyn güne galdy, ýogsa seni goşuna çagyryp nemise-de görkezmezdi... – diýip ýylgyrdy.

Iň aýakdaky küpeden çykan egni halatly ýaş aýal ilki çala, soňam çasly gygyrdy:

– Sweta!.. Sweta!..

– Swetaň gitdi, gitdi, ol eýýäm başga dünýäde gaýyp, pelloň uçup ýör, ak gelin – diýip, Sarly aga ýeser güldi. Gyz gygyrýamyňam diýmedi, hatda gaňrylyp ejesine tarap seretmedem. Saparmyrat edep saklap, dessine gapdaldaky açyk küpä girdi, onsoň gyz nalaç halda ejesiniň ýanyna ugrady. Sarly aga ýukajyk matadan aýagyna sybyzgy balak, egnine ýukajyk matadan köýnek geýen, örülen saçy arkasyna atylan gyzyň bütin göwresine erk edip, owsunjyrap ýöreýşine aşyk bolup, garap başyny ýaýkady...

– Wah, Saparmyradyň ornuna men bolsadym...

11.

Batyr Gaýly söm bolup oturyşyna sessiz aglaýardy. Iki gözleriniň hanasyndan agyp, бүдүр-сүдүр ýüzi bilen çeşmeläp gaýdýan gözýaşyny süpüreýin hem diýmeýärdi. Küpede onuň aglaýanyny görjek ýokdy. Ýokardaky gatda talyp ýatyrdy... Ol, adatda bolşy ýaly, ukudady... Başga bolsa hiç kim ýokdy. Garaňky gatlyşypdy. Batyr Gaýly çyrany ýakmalydyr hem öýtmän, çyranyň bardygynam bilmän, nirede oturandygy hakda hem pikir etmän, aglap otyrды. Gözlerinden boýur-boýur akýan ýaş ýüzünden ýol salyp eňeginden aşak damyp durdy.

Batyr Gaýly pikirlerine gark bolupdy: «Ynha, ogul diýeniň Saparmyrat ýaly bolmaly! Gan aglap, bagryny paralap-paralap kakasyny gözleýär... Kakasyny agtarýar. Ol kakasyny mukaddesleşdirýär... Emma seniň ogluň!.. Seniň ogluň senden dirikäň geçdi...»

Batyr Gaýlynyň önünde Saparmyradyň açyk gündeligi ýatyrды. Ol ýerde Saparmyradyň iki-üç ýyl mundan ozal ýazan «Pederim kany?» atly goşgusy bardy.

PEDERIM KANY?

Bu nä uruş, giden gaýdyp gelmedi!

Dagy talhan kylan pederim kany?
Aýdyň, kanda goja dünýäň kellesi?
Halkyň ogly bolan Pederim kany?
Arslan-şirim kany,
Peleňim kany?

Dag ogludy, dagda gezen mergendi,
Şir ogludy, awyn şire bermezdi.
Pürreläp, pudarlap duşman serlerni,
Gerçek adyn alan Pederim kany?
Algyr şirim kany,
Peleňim kany?

Dosta gyýman, öz janyňa jebr eden,
Duşmanynyň baran jaýyn gabr eden,
Göroglynyň «iturşuny» öwreden,
Duşmana at salan Pederim kany?
Algyr gurdum kany,
Peleňim kany?

Gelmedi ol, «Hökman gerin» diýsedem,
Şum kysmatyň oýny çykyp bijeden.
Ýola bakyp sargarypdyr didelem,
Ar gylyjyn çalan Pederim kany?
Algyr şirim kany,
Peleňim kany?

Oguz han ýaýyndan çykan peýkamdy,
Gana gark eýledi söweş meýdanny.
Ol bir watan üçin dörän merdandy,
Ile gala bolan Pederim kany?
Daglaryň arslany,
Peleňim kany?
Gökde Günüm söndi, Ýerde – çyragym,
Iki eziz dogan – şam-u-çyragym.
Munda ýalňyz galdy Saparmyradyň
Arkama dag bolan Pederim kany?
Daglaryň arslany,
Peleňim kany?

Artyk oguldym men, ynha, kem idim,
Deň-duşlar bal iýdi, a men gam iýdim.

İň soňky umydym, ahyr umydym
Ýüregme dag salan Pederim kany?
Algyr gurdum kany,
Peleňim kany?

Gije-gündiz gursak lowlar küre deý,
Ahy-nalam tupan bolup syrady.
Iki gözüm ýola bakyp eredi,
Är nusgasy bolan Pederim kany?
Kany şir-arslanym,
Peleňim kany?

Batyr Gaýly otыр. Garaňky küpäniň içinde okan setirleri güňlenç hem gyjagyň sesi ýaly ýüregiňi gyýýjy owaz bolup, ýaňlanyp dur. Ol näçe wagt bári oturandygyny ýatlap hem bilmedi, aňyrdan gelýän Saparmyrazyň sesini eşidip, elýaglyga gözlerini süpürdi, soňam turup çyrany ýakdy. Saparmyrat küpä girmän geçip gitdi. Ol onuň uzaklaşman geljegini bilip, polotensany alyp ýuwnup geldi. Gapyny çekip, iç ýüzündäki aýna bakyp saçyny darap durşuna, öz perişan sypatyna seredip:

– Batyr Gaýly, mert bol, merdana bol! Sen ýigit şekilli ýigit bolanyňda gidip mazaryňy agtaryp tapardylar. Gözlärdiler... Ölen bolsaň öldi diýmezdiler. «Söweşip, gahrymanlarça wepat boldy» diýerdiler... Sen ne ölmegi oňardyň, ne ýaşamagy!.. Onsoň senden bolan ogluň senden geçendigine gynanma!.. Gynanma!..

Saparmyrat çay alyp geldi:

– Batyr kaka, gel, oturyp bir çaylaly... Özem Göroglynyň içen guşdyrnak ysly çayyndan demledim...

Batyr Gaýly aşakdaky sebedine ýapyşdy.

– Batyr kaka, özüň iýmejek bolsaň, zat çykarma... Men- ýöne çay içjek... Gapdalynyň süýji gürrüňi bilen...

– Berekella!..

Olar çay içişlige başladylar. Batyr Gaýly:

– Saparmyrat jan, sen näme diýip mundan on baş ýyl oň duşmadyňkaň... Sen meniň aňymy agdar-dünđer eýlediň, sen meniň gözlerimiň oňüni tutup duran gubar perdesini ýyrtyp zyňdyň... Sen meniň ýüregimi kül-pülüň içinden tapyp alyp, onda şindi oduň bardygyny duýdurdyň... Men ýalňyşypdyryn... Men ýalňyşyp bütün ömrümi ýitiripdirin... Özem dogrudyr öýdüp ýalňyşypdyryn... Indem maňa Hudaý gerekmiş-ä! – diýip, özüne igendi. Saparmyrat oňa mähir bilen nazar salyp:

– Batyr kaka, sen ýalňyşdym diýip, özüňi günertleme!.. Seniň, esasan, siziň nesliň, sizden ozalky nesliň münüp barýan gämisi ters ýol bilen gitdi. Siziň münüp barýan kerweniňiz ters ýol bilen gitdi. Oňa siz günäkär däl. Oňa döwür günäkär... Eger sen Aşgabada gitjek diýip, Talline barýan otla münen bolsaň, sende günä bolardy. Emma Aşgabada gitmeli otlyň, ýüzüne Aşgabada barýar diýip ýazylan otlyň Talline gitse, onda sende günä ýok...

– Hawa... Lagnatsiňmiş Ystalin... – diýip, Batyr Gaýly başyny ýaýkady.
– Bu durmuş... Adam ogly nämälimlikden gelip, nämälimliklere tarap barýar. Tutuş Adamzat nireden gelip, nirä barýanyň bilenok, ýöne şu ýol rast ýoldur diýip pygamberleriň, akyldarlaryň, serdarlaryň yzyna düşüp gidip barýar... Nä derejede ýalňyşanyňy bilmek üçin kärizgenleriň edişi ýaly etmeli. Yzynda yşyk ýakyp öňüne garamaly!..

Batyr Gaýly otludan düşäýmezinden ozal Saparmyrat oňa şeýle diýdi:

– Adam ýalňyşýar, sebäbi adam perişde däl. Emma ýalňyşdym diýip, bütün ömrüňe gol salgamagyň özi ummasyz uly ýalňyşlyk... Görýämiň, adamlar ilki baýlygyň, wezipäniň, owadan zenanyň yşgyna düşüp, gije-gündiz ylgaýar. Ölenini-galanyny bilmeýär... Ahyry sakgal agaryp, ýaşı bir çene baranyndan soň... Taňra gaýdyp gelýär. Allatagala – ýollaryň iň dogrusy ahry...

– Saparmyrat jan, ol ýol hem maňa ýapyk. Men indiden soň aýat-töwir öwrenip, namaz okap bilerin diýjek däl – diýip, Batyr Gaýly ýere bakyp dymdy.

– Diňle, bir timsal aýdyp bereýin, Batyr kaka! Ir zamanda bir molla öz çopanyňa: «Sen namaz okamasaňam bolýar» diýipdir. Bu habar ile ýaýrap, bir uly piriň gulagyna ýetýär. Metjide üýşüleninde pir molladan şol habary sorayar:

– Molla, sen öz çekene malyňy bakyp ýören çopanyňa namaz okamasaňam bolýar diýipsiň, ugrunda barmydyr?

– Bardyr, pirim.

– Molla, sen öz çekene çopanyňa malymy bakýar diýip namaz okamazlyga rugsat berseň, men mülkümde işleýär diýip talabanyňa namaz okamazlyga rugsat bersem, namazy kim okamaly bolar?

– Pirim, menäçekene çopanymy tanaýan. Ol gije ukusyny haram edip, goýunlaryny bakýar, semredýär, öz goýnundan artyk saklaýar. Olara taýak çalmak beýlede dursun, alarylyp hem seretmeýär. Ir bilen suwçy eşegine ot berýär, goýun itlerine ýal berýär. Ondan soň özi nahar iýýär. Bardy-geldi möjek heläkläp, bir mal-iki mal ýaralansa, bir bölegini maňa iberýär, bir bölegini çolugy bilen iýýär, bir bölegini bolsa itlerine berýär. Meniň berýän aýlyk hakym bilen oňup, işläp ýör.

– Hä, namaz okap ýetip bolmaýan derejä ýeten çopan diýsene... – diýip, pir molla bilen ylalaşypdyr. Agam, Batyr kaka, aýat-töwir bilmesen bilme, gursagyňy arassa saklap, dünýäniň Eýesiniň bardygyny ýatlap, ýagşy päl bilen, ýagşy işler edip ýörseň-de, Allatagala seni tapar...

Allanyň mesgeni Adam oglunyň gursagydyr, gursagyňy hapa-haramdan doldursaň, Hudaý adamy terk eder. Gursagyňy päk saklasaň, ol senden aýrylyp, öz oglundan aýrylyp nirä gitsin?!

12.

– Be, Sarly aga, bir aý dagy aýlanan bolsaňyz, dünýäni görensiňiz-ow!..

Otlynyň ýolbelediniň sowaly jogapsyz galdy, Sarly aga agzyna atan gowurdagydyr suwy çekilip, gatap ýetişen türkmen çöregini çeynemek bilen başyna

gaýdy, diş ýokdy. Agzynyň içinde ýalpyldaşyp duran kümüşsow dişlerinden ullakan peýda ýokdy. Onuň sowala wagty bilen jogap berip bilmejegini bilen guýma sagdyn pyýada henek etdi:

– Sarly dünýä görmedi, dünýä özüni görkezdi! – Onuň gözleri ýeserlik bilen ýyldyrady. – Bi haw, Kalinine barsa, Kalinini men halas etdim diýýär, Kline barsak, Klini men duşmanlardan azat etdim diýýär. Königsberge barsak, Königsbergi halas eden adam bolup dur...

Sarly aga gowurdagy bilen çöregini aňryk ötürip myssa ýylgyrdy:

– Beghan, bu gezek dünýä görmäge çykmadym... Yanyňda oturany pişik çagasyny azaşdyran ýaly azaşdyraýyn diýip çykdim, emma weli bu şäherde köpçülige garyşyp, hernä azaşdyrdym, sypdym, dyndym diýip göwnümi hoşlap, başga bir şähere barsam, sen muňa, heý, näme diýip, näme aýtjak, ine, öňümde dur-how bi...

Saparmyrat bir zaman obasynda eşiden mesawy, henekli gürrüňlerine hoş bolup hem gürrüň diňleýärdi, hem garbak-gurbak edinýärdi. Sarly aga diýilýän bir gözi gara gözdaňsyz bilen daňylan, uzyn, agajet pyýada ýene gürrüňini dowam etdi:

– Muny bir ýerde ýitiräýmesem, gapdalymda ýapyşak boldy halys... Indi toýa-tomga barsamam, galyň oglanlara tomaşa gerek, «Geç, töre Sarly kaka, geç töre» bolşup, molla ýaly sylaglap, töre geçirip, aşaklyk bilenem munuň yzyndan oglan iberýärler... Büýem, ynha, agzyňdan çykan söze ýapyşyp otyr...

– Men muňa ýalan sözletdiremok...

Beghan aga:

– Näme ikiňiz bir ýerde söweşdiňizmi?

– Ýok-la, bir ýer nämäişleýä... – diýip, Sarly aga iki golunam kelemenlendirdi. – Bü ýöne, Gijen kör ýaly, ylmyň aňyrsyna çykypdyr, işi kitap okap ýatmak... Onsoň Belarus frontunyň pylanynjy polkunyň pylan rotasy diýdigiň komandiriniň adyna çenli aýdyp otyr-haw, bi. Men bolsa öz komandirlerimiňem adyny ýadymdan çykarmajak bolup, gara heläk...

Şol wagt küpäniň gapysy açylyp, daýawdan süňkbaşy iri adam ýaýdanjyrap içerik gözünü aýlady:

– Doganlar, ýokuş görmeseňiz, menem siziň bilen garbak-gurbak edäýeýin...

Sarly aga:

– Ýokuş görüp bolarmy, hany gel, geç, geç hany, çekinme...

– Men häzir geleýin – diýip, ol yzyna çykyp gitdi... Bir salymdan ol sary çybyklardan örülen sebedi göterip içerik girip ornaşdy, üstüniň örtgüsini aýryp, içindäki iýer-içerleri ozalam üsti zatdan doly çemodanyň hem stoljugyň üstüne goýuşdyryp başlady. Onuň ilki sebedini görüp, soňra içinden çykýan owkatlary görüp, oturanlar üşerilişdiler. Sebetden dükanlarda görülmedik kolbasa, çüýşe bankalarda dürli-dürli salatlary-ýymitleri çykaryşdyrды.

– Sen-haw, garyndaş, baryny orta goýjak bolup durma, ýol uzakdyr, saçakda baryndan iýiber, al, hany... Jem bolup nahar iýlen ýere döwlet ýagarmyş, al bakaly...

Täze gelen adam uzyn çüýşede arak çykaryp, ýene ýaýdanjyrady:

– Bu bolsa, öz ýasanymdan... Gaty tagamlydyr, içeris gerek?

Sarly aga:

– Ana, ol çüýşäni sebediňde goý – diýdi.

– Näme, arak içmeýärsiňizmi?

– Sarly kaka öýlän namazyndan soň içýändir – diýip, Medet pert-pert aýtdy. Täze gelen kişi onuň oýnudygynam, çynydygynam bilmän, çüýşäni golunda tutup durşuna sary-sadylla boldy. Medet onuň golundan çüýşäni alyp sebede saldy: – Hany, sen öňürti aşagyna düşek ýaz, onsoň içsek içibereris... Sen garyndaş, biziň gören türkmenlerimize hem gaty meňzemeýärsiň...

Täze gelen hoşhal ýylgyrdy:

– Özümiz-ä bolup bilsek türkmenidiris – diýip, eline türkmen çöreginden bir döwüm alyp, ilki synlady, özüne üns berilýäninem unudyp, iki goşawujynyň ortasyna goýup ysgady. Kүpede oturanlaryň ählisi bir gelşiksiz ýagdaýa düşdi, çünki türkmende çöregi ysgamak halanmaýardy. Ol çöregi bar durky bilen ysgap, gözlerini ýumdy, onuň ýanyp duran kalbyna, jöwzaly kalbyna tanyş, mährem, mähirli türkmen topragynyň ysy, türkmen topragynyň mukaddes mähri ýaz ýeli ýaly ýaýrap gitdi. Ol goşawujyndaky çöregi burnunyň alkymyna tutup durşuna, gabagyny galdyryp oturanlara ýeke-ýeke nazar aýlady, onuň nazarynda ötünç sorajy ýylpyldy bardy:

– Bagyşlaň, doganlar, meniň bu çörekden aýrylanyma ýigrimi ýyldan hem köp wagt geçdi...

Täze gelen adamyň oturanlary haýran galdyran duýgusyna Saparmyrat beletdi. Ol türkmen çöreginiň ysynyň, türkmen çöreginiň tagamynyň mukaddesdigine, keramatdygyna soňky ýyllaryň aýraçylygy zerarly, ýetim-ýesirlik zerarly has beletdi. Ol tötekden doýa garna doýup görmeýän ýyllary, egni gysyk, ýüzi asyk döwürleri obada köp daýzanyň çöreginiň ysyny tanardy.

– Tanyş bolalyň, meniň adym Batyr – diýip, çöregi ysgap oturan kişi dillendi.

– Uruş gutaransoň batyr köpeler, Batyr bolsaň, özüňçe batyr şü kүpede-de bardyr – diýip, Sarly aga öz gepine güldi.

– Haw, gardaş, oňa üns berme... Hany bir mahalky güýçli ahunlar-pirler galdymy indi... Ýahýa pir bolaýanda muny üç aýda ile meňzeş ederdem weli... Onuň kellesinde derek ýokdur, aýp etme, myhman...

Çöregi ysgap geň galdyran Batyr Medede seredip adyny sorady:

– Siziň adyňyz näme?

Sarly aga hoş bolup, çep goluny Medede uzadyp, myhmana ýüzlendi:

– Ha-haý inim, Aýdan gaçdyňmy, Gökden uçduňmy? Heý, şo pormy adamda-da bir at bolarmy?.. Arwahyna bagyş etdigim – diýip, eňegine elini ýetirdi. Soňam:

– Mirap aga pakyra «Bäbegimize bir at dakyp beriň» diýip aklyk beripdirler, ol aklygy alyp, bäbejigi synlap: «Aý, halaýyk, baş-dört ýyl garaşyň, görüň, bi bir adam çagasyna meňzese, soň dakaýalyň ady» diýipdir. Soňam onda-munda «Molla aga, bäbek diýip tas bir garyn ete at dakdyrdypdy» diýip, öýkeläpdirem pakyr...

Saparmyrat bularyň henekdigini duýdurmak üçin myhmana seredip, görmegeý ýylgyrdy. Batyr hem düşündim diýen terzde, ýüzüne çalaja ýylgyryş çayyp, Sarly aganyň görkezen ýerinde çökdi.

– Inim, al bir pyýala çay bereýin, tüýs demini alyp, çayjan bolan çay!.. – diýip, Sarly aga oňa çay uzatdy. Batyr boldumly penjesini uzadyp käsäni aldy. Sarly aga onuň bitgin penjesini görüp, başyny ýaýkady:

– Pah-pah, inim, özüň-ä biten ýigit ekeniň!.. Asyl, Bezirgeni gören Göroglagşaýdym ýöne...

– Ahyr şolar ýaly bir penjeliden aman hem dilemeli borsuň, bolup ýörşüň şü bolsa... – Medet Saparmyrada, soňam Batyra seredip, olaryň ünsüni özüne çekip gürrüňe başlady: – Mündük munuň bilen Tejende otlar. Plaskart wagon, adam hem köp däl. Biziň ýerleşen ýerimizde bir sugrytelpek pyýada otyr, ýüzi dagy ýag çalnan çörek ýaly çyranýň ýagtysyna ýalp-ýalp edýär. Ýaşam kyrkdan geçen... Ýanynda-da bir ýaşmakly gelin otyr, gözleri janalgyjy diýilýän, diňe şahyrlara duşýan gelinlerden... Agzam ýaşmakly... Göreniňem Sarly, degişmän dek oturyp bilenok... Bäşäýlyk çagada... Bäşäýlyk çagany gören däläsiňiz... Meniň-ä bilýänim dünýäde iki adam! Biri Suworow!.. Dünýäde goňur turzup, at alyp, Generalissimus boldy, ikinjisem şü – ýefreýtor!.. Indi ýaňky gürrüňe gaýdyp gelediň. Otly Tejenden ugrady. Howa yssy, wagonyň içi kapas... Gelnä gapdaljygyna alyp oturan pyýadanyň bolsa boýnunda galstuk, egninde şar gara kostýum, başynda-da ýaňky aýdanym, ýanyp duran sugrytelpek... Sarlam oturyp bilmedi: «A-haw, dogan, telpegiňi bir çykar, eräp gutarmankaň» diýip, bir eli bilen sugrytelpegi aldy... Galanyny Sarly bilenok, galanyny menden soraň... Sugrytelpek goluny bir aýlady weli, Saparmyrat janyň Sarly kakasy ýatyr köwüşleriň arasynda...

Sarly hoş bolup güldýär.

– Ýalan bolsa aýdaýsyn – diýip, Medet sag golunyň süýem barmagyny Sarla süýndürdi. Gurşundan guýlan ýaly Medediň süýem barmagy bir-de kepjebaş ýylanyň kellesine çalyň etse, bir-de pyşbaganyň kellesine çalyň edýär. Ol süýem barmaga däl-de, aslynda adamyň aýagynyň başam barmagyna meňzeýär. Ol jontuk süýem barmagyny stoljygyň erňegine tark-tark kakdy: – Ýalan diýse, agzy gyşarar, ol agzy şol sugrytelpekden soň gyşarmaga werziş boldy... Üç dişi gara gan bilen köwüşleriň arasynda gaçdy, galan dört dişem täreti bilen çykypdyr...

– Aý, ol melgun suwama kel bolsa nätjek!.. Hudaýym saklasyn depesinde ýeke tüý dagy bolaýsa!.. – diýip, Sarly aga hoş bolup güldýärdi, Medet bolsa diňe ýylgyryp oňdy...

– Meniň kellämçe barmy? Bizem- Kelhan adyny gara saça ýag çalyň alan dälidiris – diýip, Beghan aga prowodnik papagyny çykardy. Oturanlar oňa seretdiler. Medet:

– Ýok-laý, seniň kelläň oňkyň ýanynda jeňnel-le – diýip güldi. Soňra Sarla:

– Sen ynha ýene bir bolgusyzyňy diýip, munuňam bir penjesine düşersiň weli, milisiýa-duhtara deregiň galmaz... – Ol Batyra seretdi: – Aý, gardaşym, sen ortadakylardanam alyp otur, çekinme, alyp otur...

Oňa entek zat diýme. Giň bol, ikinji gezek bir zat diýse, hasaplaşaý...

Batyr orta nazaryny aýlady, hamana, örän çylşyrymly, ynjk bir meseläni çözüň ýaly, kynlyk bilen elini uzatdy.

Beghan daş çykdy.

Batyr döwüm çöregini ýene boldumly penjesine salyp, burnuna ýetirip, onuň ysyna maýyl bolup, gözlerini lezzet bilen ýumup, ysgady, demi tükenýänç ysgady. Sarly aga-da, Medet molla-da onuň çöregi ysgaýşyny oňlamasalar-da, garaz, ýere bakyp dymdylar. Saparmyrat Batyrdan ünsi sowjak bolup, filosofiýa urdy.

– Türkmen üýtgeşikäbir millet, ol durmuşynda özüne zerur bolan kân zatlary ýokary kämillige ýetiripdir. Özem, ýewropaly jahankeşdeleriň pikirine görä, türkmen durmuşy harby durmuş esasynda gurlan. Görýäňizmi, türkmen çöregini, baş gün dursun, on gün dursun, heňlejek gümany ýok. Türkmen mal soýanda etiniň jylka bölegini gowurma eder, ýene bir bölegini bolsa malyň öz garnyna salar. Gowurdagam, garyn etem baş günde, on günde, bir ýylda zaýalanyp, bozulýan zat däl.

– Hawa-la, gowurmasyndan iki dogramça iýsek, uzyn gün gözüň suwdan açylmaz!... – diýip, Sarly aga gowurmanyň artykmaç tarapyny aýtsa, Medet molla öňe omzap:

– Beh, Saparmyrat jan, ynha, meniň göwnüme jüňk bolaýdy asyl! Şu garnyň içine et salmak nädip ilatyň kellesine gelip ýörkä diýip, öz ýanymdan oýlanardym... Garyn iýen et iýer, garyn etiniň çigi bolmaz, goýun ýanynda bolsaň, gyssansaň çakgyň bilen kesip bir çetinden iýibermelidir, ýak-heý, akylyňdan aýlanaýyn, türkmen aga...

– Garyn eti diýeniňden agzym suwaryberdi – diýip, Sarly aga dodaklaryny şapbyldadyp, tamşanyp, lezzet aldy. Saparmyrat dowam etdi:

– Goýnuň galan süňk-saňkynam türkmen aýaly gije serer, gündiz bolsa öýüniň dulunda gazyran çuň çukura salar, ýorgana dolap... Şeýdip bir hepde-de kakadar. Iýseň, janyň heziller edäýer ýöne...

– Saparmyrat jan, hany olar ýaly heleý galdymy indi... Indiki biziň maňlaýymyza ýazylanlar holodilnikde-de et yslandyryp ýören nalajedeýinler...

– Kutuz han, sen öz heleýiň babatda aýdawer... Biziň keywany-ha, eti holodilnige saldyrmaz... tagamy bolmaýar diýip... – Medet ýene Sarly aga tarapa ok atdy.

Sarly aga-da kem galmady:

– Haý, inibatyr, sen bir garantgaňa keywany diýmesene, keywany diýilýän heleý heleýleriň seresi bolýandyr... Ýüz heleý bolsa-da, agzyna garadyp bilýän heleýe keywany diýilýändir... Seň heleýiň saňa döwi ökde, islän işini etdirip otyr saňa... – Birden Sarly aga özüne mahsus bolmadyk hereket edip, hamana Medediň ýanyna küpä girip barýan ýaly elini kelemenlendirip haýbat atdy. – Owarra etsene heleýiňi ortadan, bol Saparmyrat jan, seniň dana gürrüňiň gulagyma hoş ýakyp barýar... Haý, men garry köpek, türkmen aganyň garyn etini, gowurdagy, türkmen nanyny harby ýagdaý üçin şeýle edýändir diýip kelläme gelmese näme...

Saparmyrat ýylgyryp sözünü dowam etdi:

– Ynha, mal soýdy, malyny garna atdy, gowurdak etdi, zaýalanmaz ýaly etdi. Indi näme gerek? Ýaşayyş üçin ak gerek: türkmen çal-çekizesi bolmasa ol türkmen däl. Türkmen aga çekizänem şeýlekin ýasapdyr, ol zaýalanmaýar, gatasa gurt

edýärler. Gurt diýeniň bolsa üstünden aý däl, ýyl geçe gowy görýär... Atyň üstünde gemrip barmalydyr... Iki sanyjagyny çanaga atyp, ezip çal etseň, onuň çaly ýaly çal bolmaz!.. Öňki asyrlar söweşde entek sapan ulanylýan wagtlary oky gutaran, gurt atybiýr eken! Topaz ýaly gurtlar degen duşmanyny aman goýbermez!..

– Aýdanyň ýaly, pomidoram kak edýärler... Pah-pah şorawja, turşuja kaký bolýar. Çorba dagy atsaň, täze pomidordan gowudyr...

Saparmyrat Medet mollanyň aýdanyny tassyklap:

– Halysyna serediň türkmeniň! Öýüne düşener, diwaryna asar. Gyssanan ýerinde baýlygydyr. Ýekejesini satsa, arly ýyl türkmen maşgalasy pully bolar... Sowgat berseň, şalaram alman bilmez!..

Soň gürrüň haly barada gitdi, her kim ol düşegi özüçe wasp etdi. Saparmyrat:

– Geçen asyrda örän uly alty-ýedi uruş bolýar, Gökdepeden başga ýerde şol uruşlaryň ählisinde ýeňipdir türkmen... Ýewropaly jahankeşdeler türkmeniň söweş taktikasynyňam gaty üýtgeşikdigini ýazýarlar. Türkmenler duşmanyň garşysyna Allany çagyryp, girer ekenler söweşe. Birdenem ýeňlen kişi bolup, dyr-pytrak dagar ekenler. Duşman bolsa ýeňdik diýip pikir edip, ýeňiş tutumyna girer eken. Pytrap giden türkmenleriň hersiniň öz ýanynda azyk-alapasy, suwy bar, öz guýularyna belet. Duşman türkmeni ýeňdik diýip arkaýynlaşan pursatam, ýañadan bir zarba urar ekenler, şonuň bilenem duşmanyň merkini beripdirler. Geçen asyrda Türkmenistana gelen inlis žurnalisti şeýle pikiri aýdýar. Türkmenleriň ýewropanyň regulýar goşunyndan artykmaçlygy – her bir türkmeniň ýanynda ýedi-on gün iýjek azygy bar. Olar, köplenç, gaçyp uruşýar, pytrap gidip, duşmany aldawa salýar, olar ýene amatly pursatda toplanyp, ozalky söweş tertibinde duşmanyň üstüne çozup külüni çykarýar. Ýewropa ýa Aziýanyň regulýar goşuny bolsa, azyk ýükli arabalardan aýryldygy gutarýar. Aňry gitse iki gün! Üçünji gün olaryň özleri goluny göterip barýar açlyk, suwsuzlyk zerarly...

– Heý, ata-babalarymyzyň gören günü-hä ýokdur-la... Heý, ýüz ýylda bir halkyň üstüne ýedi ýola çozaymak bolarmy? Menem az-owlak okadym, geçen asyrda türkmeniň her on ýylyna örän uly urşuň biri düşýär... – diýip, Medet başyny ýaýkady. Soňam Sarla sag goluny uzadyp: – Ynha, muňa bolsa bak, bir ýyl uruşdy göni... Indi on ýyl bäri bolsa «taky-taky» şol uruş bilen öwnüp ýör... Ähli jäjeklerem penjeginde... Özem diri nemis gördüm diýse, kellämi çapgy agajyna goýýan!..

– Päh-heý, munuň tapyp ýören gepi näteňet! Maňa nemis duşar-da, diri galarmy? – Sarly aga, hamana nemisler bilen edil häzir uruşýan ýaly hereketler edip, gürrüň berip başlady, ahyry ol:

– Maňa bolýar, ordenlerimi dakynsamam, medallarymy dakynsamam... Ynha, sen weli baş ýyl urşupsyň, endamyňda sypjyrdan ýeriňem ýok... Geçen asyr söweşde ýarasyz sypsaň, serdaryň özi ýaralardy... Ýigide söweşde ýarasyzlyk ar bolar diýip...

Medet onuň bilen ýaňkalaşmany goýbolsun edip, etlek goluny hamana söweş baýdagyny ýatyrany ýaly aşak goýberdi:

– Saparmyrat jan, sen gürrüň bersene... Munuň gürrüňini piýenerler diňläýmese, gulakly bolup diňläý ýaly däl. – Saparmyrat gürrüň ber diýilse halamaýardy, gürrüň

mesawy, öz akymyna bolanda lezzetli bolýar. Saparmyrat dymdy, küpe dymdy. Entegem türkmen çöreginden mährini gandyryp bilmän oturan Batyr:

– Otuz üçünji ýylda kakam bilen awa gidenimizde azaşdyk. Suwumyzam, çöregimizem gutardy... Garagum, yssy howa... Ýaz paslydy weli, ýöne şol günler biziň nesibämizdendir-dä, tomsa berimsiz gyzdy... Sekizinji gün diýlende bizi tapdylar... Ýüzüme suw çalyp-suw çalyp ahyry özüme getirdiler... Ne suw içmäge mejal bar, ne zat iýmäge, göwnüm bir zady küýseýär... Sowujak gabyr bolsa süýşüp giräýmeli... Şonda çöregiň suwy bilen ölümden alyp galdylar... Ýykylan adamy bulamak bilen alyp galyp bolarmyş, bulamagyň alyp galyp bilmedigini çaýa ezilen çöregiň suwy alyp galar... Gudratdyr bi, keramatdyr bi!.. Oglankam kakam gürrüň beripdi: bir zamanlar türkmenler hudaý diýip Güne uýar eken... Türkmen halkam onsoň onuň şeklini çörek edip, çöregi keramatlaşdyrypmyş... Kakam pakyr: «Älemiň hudaýy Gündür, ol asmandadyr, ýaşayşyň Güni çörekdir, ol mukaddes saçakdadyr» diýip gulagymyza guýupdy... Ynha, indi ata bolup onuň gepiniň manysyny alyp ýörüs...

– Meniň atam näme diýerdi diýsene – diýip, Sarly aga dyzyny sypalap, gaty ähmiýetli söz aýtjak ýaly gürrüňi üçin adamlary taýynlamak isledi, emma Medet onuň alkymyndan ýapyşdy:

– Aýdyber, aýdyber, tohumymyzy dowam etsin diýip ýaradany sen bolsaň, aýdan gepinde-de derek ýokdur, şonda-da aýdaý...

– Kakam pakyr, agyr güne düşüp ant içmeli bolsaň ýa gurhandan, ýa çörekden ant iç diýseler, gurhandan içgin... Çöregiň hormaty gurhandanam uludyr diýerdi.

– Beh, ataň şu gürrüňi-hä gyzyla gaplaýmaly eken-how...

Gapy açyldy. Beghan aga gapyny açyp bereniň sag boluny berip, üsti gapakly, ullakan çoyun tabany göterip gapydan girdi.

– Saparmyrat, zatlary eýläk-beýläk süýşürişdirip, ýer taýynlawer...

Ýerli-ýerden ýer taýynladylar. Çoyun taba küpäniň içine delden ýakymly, tagamly ys alyp geldi. Beghan aga dessine gidip, dört-bäş çemçe bilen bir okara getirdi. Bu mahal küpäniň içinde bug bilen kömelegiň, gowurmanyň ysy burk urup durdy. Taba gaty uludy, görülen tabalardan dälidi. Beghan aga demir çemçe bilen okara salyp başlady:

– Saparmyrat jan, üçünji küpedäki Meretli aga eltip gaýt şuny... Olar ýaly gojanyň taňryýalkasynny almak hem ýalkanmak bilen barabardyr.

Oturanlar onuň sözünü makullap, gojanyň şanyna hoş sözler aýtdylar. Saparmyrat okarany alyp çykan badyna Medet:

– Saparmyrat janyňam ýa kakasy, ýa atasy Hydyr ata duşan bolsa gerek. Ýüzünden gözünü aýryp bolanok, beýle nazarkerde ýigit dünýäde az-azdyr... – diýdi.

– Hawa, ana, tüýs türkmen şonuň ýalyrak bolýar... Walla, onuň ýanynda heleý-peleý gürrüňini etmäge utanýanam dogrusy... – diýip, Sarly aga bir döwüm çöregi gowurdak bilen gowrulan kömelegiň batyrmasyna batyrdy. Onuň üstüne dürli otlaram maýda dogralansoň işdäni açyp, lezzeti janyňy alyp barýardy. – Beghan, bi nahar

wagunyň üstünde taýynlanan nahar-a däl... Muňa aýal yhlasy siňen nahar diýerler... Bir aýalyň göwnüni awlan borly sen!..

Medet ýene onuň ýakasyndan ýapyşdy:

– Ynha, şu dagy ýaşulyň bolup, öleniňde jynazaňa durup, aýat-töwiriňi etse, o dünýäde nähili garşylanjakdygyňy özüňiz biliberiň-dä...

– Sarly halypa, şu Hudaýyň gudraty bilen bolan ýaly bolup dur... Şundan tä Gazagystandan geçinçäk her menzilde bir aşnam bar... Menem gaýdanymda boş gaýdamok. Hersine iki sany gawun berseň, dünýäniň malyny beren ýaly görýärler. Hemmesiniň öýünde myhmanam bolýan, gowurma etmänem öwretdim, asyl dulunda gowurmasyzy ýokdur... Onsoň Moskwadanam gerek-ýaragyny getirip berýän, näme sargasalar. Şeýdip olar bilen aşna däl, dogan-garyndaş bolup galyberdik...

– Aşnanyň bişirjek nahary däl bi, şeýt-de göneliber, göneliber...

– Özüne osýar-da bi – diýip, Medet çöregi döwüşdirip başlady.

– Saparmyrat jan gelsin bakaly – diýip, Beghan aga sözünü soňlamanka, Saparmyradam geldi.

– Bu ýurduň kömeleginiň içinde murdar zäherlisi bar, gaty tangyr adam bolaýmasaň, gören ýeriňden satyn alyp iýibermek hem gorkuly...

– Alyň hany, bissimilla...

– Alyň, gaty süýjem bolupdyr, bişirene bereket bersin, Hudaýym!..

Olar türkmençilik edip, bir tabanyň başynda, bir saçagyň başynda üýşüp, nahar iýmäge başladylar...

Batyr hem arak içmegi teklipe edip durmady...

Sarlydan halys ýadan Medet molla Batyr Gaýlynyň ýanyna gelipdi. Ol onuň näme okaýandygy bilen gyzyklanypdy. Batyr Gaýly Saparmyradyň gündeligini açyp, oňa bir goşgy okap berdi. Goşgynyň ady «Daglardy». Batyr Gaýly kynlyk bilen okaýardy, bolsa-da Medet molla ahyryna çenli diňläp, soňra onuň elinden gündeligi alyp, özi içinden okady.

DAGLAR

Gudrat görseň daglara bar diýlendir,
Görkeziň dünýäniň gudratyn, daglar!
Myhmanyň men, howaň melhemdir, emdir,
Meni ýalňyzlykdan gutaryň, daglar!

Kürsüň – kemeri siz, Arşyň – diregi,
Size çykyp başym asman diredi.
Pata bersin Göroglynyň pirleri,
Ýyldyz dagy açsyn gujagyn, daglar!

Uçudyňdan baksam – başym aýlandy,
Geçidiňe çyksam – daşym aýlandy.

Al-asmanda göwün guşum aýlandy
Sizde göwne mesgen tutanym, daglar!

Aýlandym men arça basan zawlarňy,
Gülsem – sesim gerşden gerşe çawlandy.
Ruhum bolup dälî çaylar towlandy,
Görüň ganat baglap uçanym, daglar!

Daglar, seýli-seýrany siz jahanyň,
Dagda gezen biler daglar bahasyn.
Sekiz ýaşda – şindi oğlan mahalym
Gaýyp bir gudrata uçradym, daglar!
Hak ogly men, görsem Hakyň keremin,
Çarhyny aýlasam çarhypelegiň.
Goja dünýä bildirer men gelenim,
Jennetim, behişdim, uçmahym, daglar!

Däliz bilen geçip barýan Saparmyrat gündeligini iki bolup okap oturanlaryny gördi. Azajyk geçip, yzyna dolandy. Goşgyny okap bolan Medet başyny göterip, hamana Saparmyrady ilkinji gezek görýän ýaly, içgin synlady, seretdi. Saparmyrat çalaja gyzaryp, tapan bahanasyna hoş bolup, gündeligi onuň golundan aldy:

– Medet aga, biriniň salgysyny ýazmaly boldy. Men depderimi alaýyn, soň okaýarsyňyz – diýip, gündeligini alyp gitdi.

Küpä dym-dyrslyk aralaşdy. Birhaýukdan Medet:

– Ho-o-o!.. Asyl çakdanaşa akyllý diýýärdim weli, mundan gelip çykdy... Şahyr diýsene... Şahyr!.. Şahyr!.. Şahyr!.. Şahyra hut Allatagalanyň özi pyýala dolduryp ylham şerabyny berermiş... Indi göwnüme jaý boldy... Men Saparmyrady ýagşyzada ýaly görýärdim. İçimden «Ýa atasy Hydyra ata duşandyr, ýa özi duşandyr» diýip oýlanýardym... Indi boldy... Ol ýöne-möne ýigit bolmaly däl... Hernä ömri uzak bolsun!..

* * *

Wagonyň ýolagçylary dessine birek-birek bilen tanşyp, sylag-hormat edip, öwrenişdiler. Her küpe goňşy küpesine öz iýip-içýän zadyndan hödür etdi, her küpe beýleki küpäni myhmançylyga çagyrdy, garaz, Türkmenistanda birek-biregiň duşundan biparh geçip gitjek adamlar dostlaşdy, doganlaşdy, çünki olar ýat ýurduň içinde Türkmenistan atlandyrylan kiçijik bir ýurda barýardylar.

Ýolagçylaryň häsiýeti şeýle.

Ýolda ýaramaz ýolagçy bolmaýar.

Uzyn ýolda olara gürrüňdeş, söhbetdeş gerek.

Ýolagçylar ýolda tanşan ýoldaşyny syrdaş tutunyp, ömürylla açmajak syryny hem açagan bolýar, ömür açmadyk kalbynyň gapysyny açyp, ýaňy tanşan tanşyny hem goýberegen bolýar.

Ýüzünde pygamber nury, Allanyň gudraty bolan Saparmyrat bolsa wagonyň arzyly ýigidine öwrüldi. Şahandaz, göwnaçyk, salyhatly, gepi-sözi türkmen çöregi ýaly datly ýigidi biri-birinden öňürdip myhman çagyryýardylar. Saparmyrat beýle myhmançylygy oňlamaýardy, emma Magtymguly aýtmyşlaýyn bular gapyl, batyl adamlardy. Olarda gün ýokdy, etmiş ýokdy, emma...

...Emma olar bendediler...

Bendediler!

Geçen asyryň soňky çärýeginden başlap bu halkyň başyna düşen külpetler gara daglaryň üstüne düşen bolsa, daglar ýer bilen ýegsan bolup giderdi. Ýetmiş-segsen ýylda bularyň depesinden inen bedibagtlyk deňizleriň depesinden inen bolsa, deňizler lasyrdap gaýnap, gara guma garylyp giderdi. Ýetmiş-segsen ýylda bulara berlen jebri-jepalar dünle çöllere berlen bolsady, onda dünle bediýan çöl harasat bolup, bu ýurtdan umma gaçyp giderdi... Emma, adam başy daşdan gaty diýleni...

Bedibagt türkmeni geçen asyrda näçe gyrdylar? Gylyçlar igläp, top-tüpeňiň oky gutarýança gyrdylar. On dördünji ýylda bulary dünýä urşuna sürdüler! Olar şonda dünýä türkmen merdanalygyny görkezdiler! Kimiň hatyrasyna? Duşmanynyň hatyrasyna!..

On ýedinji ýyldan tä Beýik Watançylyk urşuna çenli ýene gyrdylar. Beýik Watançylyk urşy diýip at alan uruş bolsa türkmeniň tohumyny saýhallaberdi. Galan-gaçan erkek göbeklini hem nägehandan gelen ýer titreme apardy...

Bu eýmenç külpetler, ýitgiler ýöne gitmeýär. Olar ynsanyň süňňüne ornaşyp, türkmeni başga bir türkmene öwürpdi. Bu türkmenler türkmendigini unudan türkmenlerdi! Bularyň ganynda, ruhunda, süňňünde atawizmiň ýalňyz kadasy saklanypdy. Tohum tükenmeli däldi! Türkmen tohumy!.. Gorkagrak bolmaly, towşantüýräk bolmaly, emma tohumy tükedäýmeli däldi...

Saparmyradyň bu görýän türkmenleri şol howp bilen doglan, gaýda, harasatda doglan türkmenlerdi, ýaman ýeri olar gursagynda şol howpuň bardygyny duýmaýardylar.

Bular duşman bilen dost bolup ýaşap başlan nesildi!

Bular taryhyny, köküni, türkmenligini unudan nesildi!

Bular «dünýä hut şeýle bolmalydyr, güýçli ejiziň agasy» bolmalydyr diýip, бүтін сүнňи bilen ynanan nesildi.

Türkmen öz topragynyň perzendi bolup, Allanyň perzendi bolup, gör, näçe mün ýyl ýaşapdy, emma bu nesil Hudaý bilen arada hojaýynly bolan nesildi!

Bularyň bedibagtlygy tebigy ýa Alla taraplaýyn bedibagtlyk däldi, arada basybalyjy durdy. Türkmen öz basybalyjysyna doganym, arkadagym, penakärim diýmelidi...

Türkmen yzly-yzyna gelýän külpetleriň, belalaryň kandan gelýändigini hem unudypdy. Şeýde-şeýde ol kysmatyň oýnuna boýun sunupdy...

Saparmyrat bu soňsuz pikirler ummanyna gark bolup otyrka jedirdäp, ylgap gelen Nurmyrat gujagyna doldy. Ol:

– Saparmyrat daýy, Saparmyrat daýy, kakam bilen ejem saňa gel diýýär – diýdi.

Saparmyrat ony gujagyna alyp, özüne bakdyrdy:

– Nurmyrat, men seniň Saparmyrat kakaň ahyry! Şeýle dälmi? – diýdi.

Nurmyradyň çaga beýnisi bu öwrümi almady, ol gözlerini tegeläp, ummasyz gödek ýalňyşlyk goýberen hökmünde müýnürgedi:

– Saparmyrat daýy diýsem bolmaýarmy?

– Nurmyrat jan, sen türkmen, men türkmen! Seniň kakaňyň dogany men! Diýmek, men seniň Saparmyrat kakaň bolýaryn!

– Ýok! – diýip, Nurmyrat süýem barmagyny uzadyp, jedirdäp başlady:

– Ejem aýtdy: ejem «Saparmyrat jan meniň doganym» diýdi. Onsoň sen meniň daýym bolýarsyň?! Şeýle dälmi?

– Men seniň kakaňyň hem dogany ahyry!

Nurmyrat näme diýjegini bilmän, uzak wagt Saparmyrada dikan seredip durdy-da:

– Onda men saňa bir gezek Saparmyrat kaka diýjek, bir gezek bolsa Saparmyrat daýy diýjek!..

Bu gürrüňleri höwes bilen diňläp oturan Batyr Gaýly Nurmyradyň başyny buýsanç bilen sypalap, gujagyna aldy. Ýañaklaryndan taýly gezek ogşady:

– Men hem seniň Batyr kakaň?

Nurmyrat Batyr Gaýlynyň ýüzüne hüşgärlik, hatyrjemlik bilen seretdi, soňam:

– Batyr kaka, sen basmaçymy? – diýip, utanybrak sorady.

Batyr Gaýlynyň ýüzüne uly adam bolup seredeniňde hem iniň düýrükjek bolýardy, çaga neýlesin, herhal Nurmyrat gorka-gorka sowal beripdi.

Batyr Gaýly hoş bolup güldi. Saparmyrat ýylgyran bolsa-da, oňa käýindi.

– Aýyp bor, Nurmyrat. Düşünmeýän gepiňi aýtmaly däl.

– Düşünýän... Näme düşünmän... Hol artist daýy gündiz artist, gije bolsa çykyp basmaçylyk edýär.

Saparmyrat dillije çagany ýañadan gujagyna aldy:

– Nurmyrat jan, basmaçy bolanda kim bolýar?

– Basmaçy – halk duşmany bolýar! Men kinoda gördüm... Basmaçylar biziňkileri gören ýerinde atyp öldürýärler. Emma biziňkiler olardan gorkmaýar. Biziňkiler pulemyot bilen atyp, olary gyrýar. Kinoda gördüm, şeýle gerek?!

Saparmyradyň ýüregi awady: bu gün siz, neresse çaga öwredilenini öwrenýär. «Hawa-da, sakgaly, saçy kilwançynyňky ýaly agaran generalyň pikiri şeýle, ýurduň ideologiýasy şeýle, Nurmyrat dagy beýlede dursun, Nurmyradyň kakasy dagynyň hem pikiri şeýle bolaýmaly. Köki kesilen halkyň öz pikiri bolmaýar! Öz pikiri bolmak üçin, ol halkyň köki, emer-damary, taryhy bolmaly! Bi ykbaly ters gelen halky bolsa taryhyndan jyda düşürdiler».

– Görýämiň, Batyr kaka...

– Bujagaz oglan rast aýdýar. Munda ýazyk ýok. Men, ynha, ellini beýläk atan adam, mende hem geçmişde türkmende öz döwleti bolandyр diýen pikir ýokdy...

– Men oglanjyk däl, men ullakan oglan!.. – diýip, Nurmyrat jedirdedi. Soňundanam Saparmyrazyň golundan tutup, öz küpelerine äkitjek bolup, dyzap ugrady. – Saňa kakam gelsin diýdi, Saparmyrat kaka!

Saparmyrat erjel çaganyň göwnüni ýykamak islemedi.

– Batyr kaka, ýör, çaylaşyp gaýdaýaly. Häli Aşyryň özi hem hökman çaylamaga gelewer diýip, sargap-sargap gitdi.

– Saparmyrat jan, sen çaylaş. Men bolsa köneürgençli ata-babalarymyz bilen çaylaşyp, göwnümi hoş edeýin – diýip, ol kitabyna ýapyşdy.

– Sen kitap bilen, ýokarky talyp ýigit uky bilen – diýip, Saparmyrat ýylgyrdy.

– Mahal-mahal gorkup, golundan tutup görýärim. Otla münüp entek men ony oýa göremok... – diýip, Batyr ýylgyrdy.

– Meger, Moskwanyň medisina institutynda okaýandyр... Ekzamenleri tabşyrjak diýip ençe gün ukynyň wäherni oýnan adam diýerler oňa...

– Otludan düşünmänkäk ýüzüni bir görsek...

Beghan aga daşdan gelşine gürrüňe goşuldy, belki, ol şu töwerekde bolup, soňky söhbedi diňläň bolmaly.

– Bauman adyndaky ýokary tehniki uçilişesinde okaýar, özem zybrym başlik bilen. Aganazar diýýärler. Gaty gowy tanaýan ýigidim. Ylma berilse almaly ýigit. Hudaý jan oňa kelle beripdir, ak göwün beripdir, beýik bir maňlaý hem beren bolsunda... Ony şol uçilişäniň özünde mugallym edip işe alyp galjakmyşlar. Mundan iki aý ozal agasy menden iýer-içer, aňry-bäri, puljagaz ýollady...

Beghan aga gürrüňini tamam edip, ýokarky küpede ýatan ýigide seretdi.

Batyr Gaýly eýýäm sekiz asyr aňyрda at üstünde gylyç syryp ýörди. Beghan aga öz işi bilen gitdi, Nurmyrat bolsa Saparmyrazyň golundan sypdyрман, күpä tarap ýöredi.

Saparmyrat Nurmyrazy synladygyça, kalbyna gam-gussa aralaşdy. Ol nägehan ýer titremesinde ýer basan doganlarynyň birine çalyм edýärdi.

Otly Türkmenistana tarap gidip barýar, gidip barýar...

Saparmyrazyň ýadyna gamgyn hem pajygaly bir gürrüň düşdi. Basa-baslyk ýyllary Gypjakdan bir baý ogly Wladiwostok şäherine sürgün edilýär. Alty aýdanmy, bir ýyldanmy, garaz, hat gelipdir. Ol hatynda otly bilen iki aý üç gün ýörändiklerini ýazyp: «Ýeriň gutarýan ýerine getirip taşladylar. Mundan beýle deňiz, ýer gutardy...» diýipdir.

Nurmyrat jedirdäp öz küpesine alyp ugrady. Kүpäniň agzy açykdy, oglunyň jedirdisini eşiden Aşyr dag ýaly bolup, gapydan çykyp, olary garşy aldy. Küpede Aşyryň maşgalasy, ýene bir oral aýal otyрdy. Oral aýal:

– Geleweri janym, geçeweri – diýip, dessine hytaý termosyndan ilki Saparmyrada, soňra özlerine çay guýdy. Saparmyrazy oturdan Aşyr ilgeziklik bilen hal-ahwalyny sorady, onýança Aşyryň maşgalasy elin bişirilen süýtli külçeli saçagy,

gowurdakly pitini öňe süýşürdi. Moskwadan alnan del, gymmatbaha süýjüdir kökeleri, biskwit hem tort salnan tarelkalary orta goýdy.

Saparmyrat Türkmenistanyň otlusyna münen badyna bir zada ymykly göz ýetirdi. Türkmen halky dogan-garyndaşy halkdy, öz garasyna sarpa goýýan halkdy. Wagonda bary-ýogy ýigrimiden gowrak türkmen barýar, emma hemmesi bir-birini tanamak beýle-de dursun, häli-şindi bir-birini çagyryp, başaran hezzetini edýärdi. Özi iýmän, myhmanyna iýdirip-içirjek bolýar. Saparmyrat Ataýewiç munuň kökünü agtarypdy, sebäbine akyl ýetiripdi. Otluda barýanlaryň ählisi Türkmenistana barýar, otluda bularyň duşmany ýok, bähbidi ýok, ýogsa...

Ýogsa kommunistik partiýanyň ideologiýasy, näletsiniň ideologiýa bolup, bir halky iki bölüpdi, bir maşgalany iki bölüpdi. Baýdyr-garyplar, bolşewikler-menşewikler döräp, türkmen halky hem bir-birini gyrypdy. Soňra stalinizmiň melgun syýasaty bilen daşky duşmançylyk içki duşmançylyga aýlanypdy. Goňşy-goňşusyny, obadaş-obadaşyny, babadaş-babadaşyny baý diýip basdyrypdy, işan-molla diýip basdyrypdy.

Türkmen topragy ýaly, türkmen çöregi ýaly halal halkyň depesinden eýmençden eýmenç pajygany inderip, gulagyna urlan har ýaly edilipdi... Emma görýämiň, sähel ýazylanlyk berdigiň, bu halk ýañadan dogan bolup biljek halkdy, doganlyga ymtylýan halkdy...

Saparmyrat muňa diýseň begenýärdi...

Saparmyradyň bar buýsanjy, guwanjy halkdy...

Ol ýetim-ýesir galanynda halk onuň arkadagy bolup bilmändi, emma Saparmyrat ony kine edip ýörjek ýigitlerden däl, ol halkyna arkadag bolmalydygyna, halkynyň ýetim-ýesirdigine akyl ýetiripdi...

Nurmyradyň kakasy biten türkmeni. Ýaşy otuz baş-otuz alta baran ýigit ömrünü demre bagyşlan, türkmen topragyna Garagum kanalyny çekenleriň biridi. Aýalary gan-gabarçak, nurbatlary açarsyz towlap ýören pyýadady.

– Orta mekdebem gutarmadym. Ýedinjiden soň kanala bardym, alty aý şägirt etdiler, ýaşym ýetmese-de naçalnim traktor berdi. Goşun gullugyny hasap etmeseň, on sekiz ýyl «S-100» sürdüm. Aşgabada kanal getirenleriňem biri men – diýip, Aşyr ýylgyrды.

Birsalym oturanlaryndan soň, Nurmyrat ýokarky gata çykyp ýatdy, uzyn gün oýnap ýadandyr çagajyk. Saparmyrat hem okamaly işiniň bardygyny aýdyp, gaýdarman boldy. Aşyr onuň bilen daş çykdy:

– Saparmyrat jan, tambura çykyp bir çilimläli-le.

– Ýör, çilimläýeli.

Saparmyrat Aşyryňam, onuň aýal doganyňam, maşgalasynyňam kalbynda bir uly yza bardygyny duýupdy. Olaryň gözleriniň aňyrsynda nämälim hesret ýatyrды. Olar gülseler hem şol hesret ümez ýaly görnüp durды, ynha, indi ol aýan boldy:

– Saparmyrat jan, doganym, Nurmyrady doktora alyp gaýtdyk, agyr derdi bar çaganyň. – Ol hamana jübüsinden awuly ýylan çykaran ýaly, pasportyny, pasportyň içindenem dört eplenen kagyzy çykaryp, Saparmyrada berdi. – Moskwada okatdyryp

göräýeli diýeniň bilen türkmen duşup durmy? Türkmen duşanynda ol hatly-sowatlymy? Inim, doganym, sen muny okap bir düşündirip bersene. Doktorlar-a «neizleçim» diýip, serpmeden gaýdan ýaly edendir!..

Aşyryň sesine gyjagyň owazy ýaly ýürek endirediji yza goşuldy, gözlerine ümez çayyldy. Saparmyrat haty okap durka-da, ol «Dert zyýat bolmasa, dertli samramaz edip» bölek-büçek jümleleri aýdýardy.

Saparmyrat haty okap başlady, okap hatyň manysyna çuňlaşdygyça, ol çuňňur guýa sallanýan ýaly, demigip başlady, howa ýetmän ugrady. Gursagyndaky ýüreginiň daşyna gara bulut bolup yza aýlandy.

– Nurmyrat jany kesip aldylar. Aýalym, şeýdip, önelgesiz galdy. Ýeke ogul, ýeke dikrar! Aýal doganymyň, üçimiziň göz dikip oturan mirasdarymyz...

Aşyr jübüsinden elýaglygyny çykaryp, ilki gözlerine, soňra burnuna ýetirdi.

– Ýeke-ýalňyz ýetim halyma aýal doganym ýetimsiretmän ulaltdy. Enemiň ornuna gol süýdüni berdi, atamyň ornuna pena boldy. Ol bedibagt uruşda öleniň yzyny saklap otyr. Gözüniň guwanjy Nurmyrat jan... Ynha, doganym... Nurmyrada hem «neizleçim» diýdiler.

– Goýsana, Aşyr, peşeden pil ýasap oturmasana!.. Birinjiden, doktorlar Hudaý däl, ikinjiden, düwnükden gaýry neizleçim kesel ýok ahyry. Giň bol, merdi-merdana bol. Haýsydyr bir doktor pylan-pismidan diýdi diýip, sen ejizleseň, ol naçarlar neýlär.

– Saparmyrat jan, men üç ýyllap raketa goşunynda gulluk etdim. Komandirlerem ganyňyz zaýalanandyr diýýärdiler, şol rast bolup barýan ýaly...

– Aşyr, rastyňy aýt, sen Hudaýa ynanýarmyň?

Saparmyradyň bu sowalyna gözlerini mölerden Aşyr, näme diýjegini bilmeýän ýaly, esli salym durdy. Pikir öwürdi, dördi, oýlandy:

– Rastymy aýtsam, bilemok. Mekdepde-hä mollumlar Hudaý ýok diýerdiler, özlerem ýas-pata baryp aýat-töwir ederdiler, bukulyp gurbanlyk hem bererdiler. Çagalaryna sünnet hem etdirerdiler... Işde-de daň atardan gün ýaşara agyr traktoryň üstünde, ne dem alyş bar, ne dynç alyş... Dogrusy, men şu ömrüme Hudaý hakda çynlakaý oýlanyp hem görmändirin...

– Aşyr, ynanmaly! Hudaýa ynanmaly! Hudaýa ynanmaýan bolsaň, tebigatyň gudratlydygyna ynanmaly! Tebigata hem ynanmaýan bolsaň, ata-babaň, topragyň keramatlydygyna, gudratlydygyna ynanmaly!.. Ol nähili, haýsydyr bir doktor pylan diýdi diýip, onuň sözünüň daşyny gyzyldan gaplap, özüni bir gynap, maşgalaňy iki gynap, aýal doganyňy üç gynap ýörmek bolarmy?! Aşyr, sen adam ahyry! Adamy arzuw-isleg, umyt öňe alyp gidýär, adamyň binasy – ynamdan!..

Saparmyrat haty okady, dogrudan-da, sypaýyçylyksyz, rastyňy aýdanynda, ol Nurmyratjyga ýazylan ölüm permanydy. Aşyra şunça göwünlik berse-de, bu garaşylmadyk şum habar – bu gara perman Saparmyradyň hem ýüreginden parran geçipdi, çünki Saparmyrat Nurmyratda dogumly türkmen çagajygyny, öz doganyny, hatda öz ýaşlygyny görüpdi...

Saparmyrat haty okap çykdy-da:

– Lukmanlaryň bir keseli bar: düşnüksiz ýazmak olaryň endigi. Üstesine düşnüksiz adalgalar hem urna bolýar-da, manysyny doly alyp bolanok, emma seniň aýdyşyň ýaly gorkunç zat ýok... – diýdi.

13.

Birsalymdan Batyr Gaýly ýalňyz kitap okap otyrka, Saparmyrat geldi:

– Batyr kaka, okap ýatyrmyň? – diýdi.

– Saparmyrat jan, gaty görme ýaňky gündeligiňi Medede okadanymy... Bagyşla, gündelik şahsy depder bolýar... «Näme okaýaň?» diýip goýmady-da...

Saparmyrat oňa ýagşydan-ýamandan hiç zat diýmän, gündeligini ýassygynyň üstüne atyp, daşa çykyp gitdi.

Batyr Gaýly hapa boldy, ol Saparmyradyň öýkeländigini bildi. Başyny ýaýkady.

– Saparmyrat hak aýdýar, sen bir düz ýerde бүдүрәп ýören akmak sen – diýip, özüni kötekledi...

14.

– Inim, maňlaý pes bolsa, hiç haçan galyp bilmersiň!

Inim, ýüregiň gyssa dünýäniň giňliginden peýda ýok... ýok... ýok!.. Gara bagtyma, senem arak içmeýän bolup çykdyň... Ýogsa yüz gram ýelmäp, içde gert baglap giden näletsiniň gam-gussalary döküp, ýeňläp hem boljakdy...

– Batyr kaka, siz arkaýyn içiň, men söhbetdeşiňiz, edil içen ýaly oturaryn...

– Wah, men içip otyryn-la... Endik edipdirin, ýylda bir ýola Moskwa gelýän, gidenimde bolsa «Moskwa – Aşgabat» derhal otlusyna münýän, gardaşlarymy görýän, doganlarymy görýän, tä Gurýewe çenli... Soň Kawkaza sowulýan... Göwnüm giňeýär, tutuş bir ýyllyk güýç-kuwwat alyp, tünegime ugraýan...

Soňra Batyr gyraňly stakany ýarpy gowrak guýup, zalp bilen içip goýberdi. Ol otlynyň birsydyrgyn tigrileriniň sesine diň salyp, esli oturansoň, başdan geçirenlerini gürrüň berip başlady. Saparmyrat ondan geçişini soramady, ol aýdyp berdi... Saparmyrat onuň gasyn-gasyn ýüzüne seredip, kalbynda çaksyz uly pajyganyň ýatandygyny bilýärdi, emma edil beýledir öýdüp çaklamaýardy.

– Şeýle, Saparmyrat jan, ykbal ters gelse, lazaretde endam-janyň ýaraly ölüm halda ýatyrkaň-da, dönük bolup bolýan eken... Žitomir... urşuň gazap günleri... faşistleriň ýewreý maşgalalaryna hupbat berip, tutuş otlap goýberýän ýerinde, lazaretde ýatyrtdym... Faşistler basyp alansoň, olaryň doktorlary adam bolar öýden hassalaryny bakyp-bejerip, derdine em edip, aýak üstüne galdyrdylar. Adam bolmajaklary bolsa, aýdyşlaryna görä, äkidip atypdyrlar... Gowulaşamdan soň bolsa, Žitomirde ýesir alnan soldatlar bilen bir hatarda ugratdylar Prussiýa bakan...

Soňra ol çilim otlandy. Ýesirleri alyp barýan otlynyň ýolda bombalanyşyny suratlandyryp:

– Bagtym çuwdi diýdim... Sowet samolýoty aýlanyp-aýlanyp bombalady... Adam pakyra seret, depänden samolýot bomba oklaýar, içinde bolsa biz halasgärimiz gelen ýaly begenip gygyryşýarys... Her bomba düşeninde ala-goh bolup gygyryşýas... Ahyry biziň öň ýanymyzdaky wagona hem düşdi, badyna biziň wagonymyz agdaryldy... Başagaýlykdan peýdalanyp, siňdik Ukrainanyň tokaýlaryna...

Ol ýañadan arak guýundy-da:

– Agzyň degse, köprägem gidiläýýär – diýip, onam başyna çekdi-de, ýene gürrüňe başlady. Saparmyrat:

– Batyr kaka, hanha, kolbasa bar, pomidor bar, bir zatjagaz tamşansaňyzla!.. Gury içseň, iç-bagryňyzy köýdürer...

– Aý, inim, iç-bagyrda köýer ýaly ýer galan dälir...

Soňra ol öz peýwagtyna ukrain partizanlary bilen üç ýyl söweş edendigini, birnäçe Hormat hata, hatda medala-da mynasyp bolandygyny gürrüň berdi.

– Uruş gutardy, bizem «watan satan» diýip, gübürdedip basyp goýberdiler. Ne Hormat hatlaryň, ne orden-medallaryň, ne delilleriň diňlenildi... Ýyl kesilip, Magadana ugradylanymda bolsa, öz elim bilen haýsydyr bir söweşde dostum bolan bolup, Gaýlyýew Batyr pylan ýerde söweşde wepat boldy diýip hat ýolladym...

– O nähili öz eliňiz bilen?..

– Öz elim bilen ýazdym...

– Aýalyňyz näme?

– Aýalym baý öýüň tylla balygy – ol ilki ýedi ýyl, soňam on ýyl ärim geler diýip garaşyp biljek maşgaladan däl, inim Saparmyrat jan...

– On ýyl däl, on ýedi ýyl oturmaly boldum... Saparmyrat jan, dünýäde garaşylmaýan zadyň bolýar... Men Magadanda kime duşýan? Otuz dördünji ýylda kakamy öldürüp giden basmaça!..

– Beh, ýazyjylaryň romanyndaky ýaly...

– Hawa, kinolardaky ýaly boldy... Ýedi ýylam onuň üçin aldym...

– Kim üçin?

– Aýtdym-a, kakamy öldüren basmaça duşdum diýip... Şonda oýlandym. Inim, köp oýlandym. Lazaretde ýatan hassa halyma ýesir düşüşim, бүтін urşy söweşip, soňam watan dönügi diýip yglan edilişim – hemmesini Alla tarapyn gördüm... Biribar meni kakamyň duşmanyna duşurjak bolup, şu çylşyrymly durmuşa sezewar edendir diýip çakladym...

– Batyr kaka, aýry ýurt, ýat adamlaryň içi, agyr ykbal... Heý, ol ganhoryň günäsini geçip bilmediňizmi? Öz türkmeniň ahyry...

– Saparmyrat jan, Magadanda o mahal öz türkmeniň dolup ýatyr...

Agyr dymyşlyk başlady. Garşysynda äpet dagyň parçasý ýaly, gara daş ýaly, ullakan bedibagtlyk ýaly bolup oturan Batyryň keç ykbaly Saparmyradyň kalbyna sygmady. Batyryň derdi onuň kalbynda som-yza bolup, ýüregini larsyldadyp, agyrdyp başlady. Ol, özi bilmezden, uludan demini alyp:

– Aýalyňyz şindem ýoluňyza garap oturan bolsa, siz onuň öňünde o dünýe, bu dünýe günäkär bolarsyňyz... Öz eliňiz bilen öldi diýip, hat ýazmaly däl ekeniňiz...

Elbetde, uruşdan ýigrimi ýyla golaý daşlykda pikir öwürüp, akyl satmak aňsat... – diýip, Saparmyrat Batyr Gaýla siňňin seretdi.

– Inim, Saparmyrat jan, doganym, men urşa gidip, uruşmagyň, gan dökmegiň, öldürmegiň, ölmegiň ornuna obama watan satan bolup baryp bilmen ahryr!.. Men türkmen ogly ahryr!

– Geçen uruş türkmen urşy däl, ol başga uruşdy, ol bize ýat uruşdy...

– Onyň-a dogry!.. Saparmyrat jan, «Watan satan» diýlen günä ölümden agyr günä. Bilen ýigide, är ýigide ol günä götertmeýär. Onsoň meniň aýalymam sowet terbiýesini alyp ýetişen gyz. Oňa hiç bolmanda kakasy ýaly atly adam boljak är gerek. Kyrk sekizde ýekeje oglumam traktor basypdyr diýip eşitdim-de, şol hojalykdan göwnüm öläýdi...

Saparmyrat ony siňe synlap oturyşyna gürrüňinde bir galdyr-basdyrlygyň bardygyny aňdy. Batyr Gaýly bolsa çyny bilen gürläýärdi.

– Hawa... Allatagala näme diýipdir diýsene... «Adam hasap öwrenip ýalňyşdy» diýipdir... Meniň kakam atly partiýa hem sowet işgäridi. Menem ýalňyz ogly... Maňa gaýyn bolana Gaýyp Garabaýew diýýärler, senem tanasaň tanarsyň, Sekretar SK-da bolýar, köp ýyllar ministrem bolýar... Ine, şol kakamyň kadrlarynyň içinde jyny alýany eken... Kakam öldürilenden soň, Gaýyp aga biziň maşgalamyza eýe çykdy... Ejem pakyr keselbentdi, meniň öýlenenimi görüp, älemde ötdi... Gaýyp aga-da gyzyny maňa berdi, garasaý, men şolaryň öýünde ýaşap başladym. Instituta gaýybana girdim, dessine-de raýonyň haly fabriginde komsomolyň sekretary bolup işläp başladym... Belki, uruş bolmadyk bolanynda, ol meni ösdürerdi, goldardy, emma uruş boldy-da...

Fin urşy başlanynda meniň ýigrimi iki ýaşym dolupdy. Gaýyp aga her edip, hesip edip her ýyl meni harby gullukdan alyp galýardy. Eýýäm oglumam bolupdy. Fin urşy başlandy. Men gaýynyma bildirmän, Fin urşuna meýletin gitjek diýip arza ýazdym... Özüň bilýän, fin urşy uzak dowam etmedi, men ondan soň harby gullugymy dowam etdirdim. Birki ýyldan soňam, näme, ol nägehan uruş başlady...

– Men Gaýyp Garabaýewi gördüm... Mekdebi otliçno gutaranlar bilen onuň duşuşygy boldy. Ol MK-nyň sekretary bolmady, ýöne bölüm müdiridi... – diýip, Saparmyrat onuň gaýynyny tanaýanyny bildirjek boldy.

Batyr Gaýly goluny salgady.

– Saparmyrat jan, bir zaman bir awçy tilki tutup, hamyny sypyrýarmyş, özem awy oňan zaňňar, tilkä henek edip:

«– Ýeri, tilki baý, hallar niçik?» diýipdir. Tilki it ýylgyryşyny edip:

«– Gaýynynyň öýünde ýaşap ýören nekgendäniňkiden-ä gowy!..» diýenmiş.

Men dogumly ýigitdim... Emma her hili dogumly hem bolsaň, kakaň ölen adam bir çarçar eken. Kakam öldürilip, gaýynymyň öýünde ýaşap başladym weli, birhili möçükdirilip, agtalan ýaly bolaýdym... İşleýän işimem heleý işi görýän, özümem ýumuş oglany görýän... Hiç ýaşap dünýä sygmadym...

Batyr Gaýly uludan dem aldy...

Saparmyrat özüniň beren kitabyňy okap ýatan Batyr Gaýla seretdi. Batyr okap ýatyr, setirleri külterläp, külterläp beýni atly ýumagyň daşyna sarap otyr, sarap ýatyr...

Edil şu mahal Meretli aganyň küpesinde şeýle gürrüň gidýärdi:

– Allanäme ýigit, düýbi asylzadalarydandyr, gepleşseň gepleşesiň gelýär, synlasaň synlasyň... – diýip, Meretli aga çowlugyna bakýar. Çowlugy Atajan:

– Ata, şäher ýaşayşy başgaça, olar ýaşamaga gelen ýaly, walla... Biz lütümüz çykyp guşluk çayyna oturanymyzda şäheriň oglanlary ukudan oýanýar, soňra suwa düşüp, sabynyň gowusy bilen ýuwnup, yzyndanam ýarym sagat ýüz-gözüne ýag çalyp timar berýärler. Hawa-da, sygryna ot ýygmalı däl, gowaça suw tutmalı däl, işleri ýok. Onsoň gowy kitap alyp süýnýär olar diwanyň üstüne. Miwäniň bal toplaýşy ýaly, ýatyr olar akyl toplan... Bir aý meniň traktorymda – işlemän ýöne gapdalymda otursyn, onsoňam bir ýüzüne bak...

– Balam, men onuň görk-görmegine aýdamok, onuň salyhatlydygyny, asyllydygyny, her bir zady ozal görüp goýan ýalydygyny, dokmädedigini aýdýaryn...

– Meretli aga öz pikiriniň tarapyny çaldy.

– Hawa, öz-ä gelen badyna köpçüligiň ähli dykgatyny özüne çekip, özünde jemläp bilýän ýigit – diýip, Atajan ylalaşdy.

– Iliň öňüne düşüp ýören kakasy bilen ejesi bardyr. «Gorkut ata» diýen könedan bir atamyz bardyr, aýtmaýamy şol, «Ogul atadan görmese saçak ýazmaz, myhman myhmanlap, toý sowmaz» diýip. Şonuň kitabyňy-ha çykaranok, hökümet!..

– Urşuň öň ýany çykarypmyşlar, emma dessine hökümet otladypdyr...

– Otlarlar, ile gerek zat bolsa, otlarlar! Bi hökümet halka öz akylyny berjek bolýar, ata-baba aklyňy ýok edip – diýip, Meretli aga dilgir dillendi.

...Bu mahal Batyr Gaýly kitap-golýazmany golundan goýman sag tirseğine galyp:

– Saparmyrat jan, men bir zada düşünemok. Sen türkmenler hakynda diýip beren bi kitabyňda türkmeniň gürrüni ýok-la... Türk hakda ýaly-la bi. Oguzyňam gürrüni ýok... Köneürgenje türk kandan gelip ýör? – diýdi.

– Batyr kaka, sen onda ol kitabyň hiç ýerine-de düşünmänsiň. Men saňa azajyk düşündiriş bereýin: Araplar yslam taglymatyny baýdak edinip, entek Orta Aziýany basyp almazyndan ozal Orta Aziýanyň bir topar ýerinde, häzirki türkmen topragynda ýüzlerçe şäher gurnup, münlerçe obadyr kent gurnup oguzlar ýaşayardylar. Araplar gelip taglymatyny ornaşdyryp başlanlaryndan soň, olar oguz diýmegi kyn görüp, ähli oguza türk diýip ugraýarlar. Biziň gadym ejdatlarymyzyň biriniň ady Türk. Araplaryňam bilýäni öz goňşusy bolup oturan türkler. Dili meňzeş, ýüz-keşbi meňzeş, üstesine-de ýurdy basyp alan halk, näme diýse kim oňa däl diýip dur. Beýle ýagdaý dürli halklarda gaty köp. Ynha, meselem, nemeslere ors – nemes diýýär, ýene bir halk german diýýär. Inlisler nemeslere jömen diýýär. Nemesleriň özi bolsa özüne doýç diýýär. Türkmenem olara alman diýýär. Onsoň olary german, doýç, nemes, alman, jömen diýip birnäçe halka bölüp bolmaz ahyry. Bizi bolsa taryh bölüpdür. Oguzlaryň

türke tabyn arap dinini kabul edenlerine olar türk diýipdirler, bir bölegi bolsa, özüni oguz diýip atlandyryp, türk adyny kabul etmändirler. Biziň ata-babalarymyz bolsa, hünärment bolany üçin, özlerine dessine türkmen diýip ugraýarlar. Şeýdip, ullakan oguz – üçe bölünýär. Bu kitapda bolsa soltan Muhammet Köneürgençşa özüne göwni ýetip, türkem diýmän, türkmenem diýmän, oguzam diýmän, köneürgençliler diýip atlandyraýýar. Köneürgençli diýmegem türkmen. Üstesine Oguz diýmegem – türkmen, Seljuk diýmegem – türkmen, Osmanly diýmegem – türkmen, garagoýunly, akgoýunly diýmegem – türkmen.

– Seljuk diýip köp eşidýän, ýöne... – Batyr Gaýly müýnürgedi.

– Onda, Batyr kaka, sen biraz kitabyňy ýap, men saňa ilki seljuklary, seljuklardan ozal Gaznalyly düşündireýin – diýip, Saparmyrat söze başlady.

– Soltan Mahmyt Gaznaly? – diýip, Batyr sorady.

– Hawa. Soltan Mahmyt Gazna şäherinde uly döwlet gurýar. Ol türkmeniň baýat taýpasyndan. Günleriň bir günem salgyt meselesinde türkmenler bilen agzy alarýar. Ol türkmeniň kynyk taýpasyndan bolan bir serdaryny aldap-ogsap tussag edip, Hindistanda Kelejar galasynda saklaýar. Şeýdip, onuň türkmenler bilen duşmançylygy başlanýar. Türkmenler ony ýeňip bilmeýärler, emma ol ölüp ornuna ogly geçeninden soň, türkmenler Maryda, Daňdanakanyň ýanynda 1040-njy ýylda Soltan Masudy külpeýekun edip, öz döwletlerini ygylan edýärler. Sähel ýylyň içinde türkmen döwleti güýçlenip, Kawkaza ýöriş edýär. Kawkazyň üsti bilenem Wizantiýa döwletine garşy uruş edip ugraýarlar. Şol mahal türkmen-seljuklaryň döwletiniň soltany Togrul beg bolup, ol Arabystanda halyfy goraýar we onuň gyzyna öýlenýär. Garaz, araplar bilen dost bolan türkmen seljuklary Wizantiýa döwletini taryhdan ýok edip goýberýär. Dereginde türkmenler göçüp gelip, oňa Rumystan döwleti diýip ugraýarlar. Belli italýan jahankeşdesi Marka Polo häzirki Türkiýe döwletiniň ornuny öz kartasyna Türkmenistan ady bilen geçirýär. On ikinji asyrdan Seljuklar döwleti uly imperiýa bolýar. Bi soltan Jeleddiniň ata-babasy bolsa seljuk döwletinde köşkte işläp ýören adam eken. Öz kowum-garyndaşlaryndan. Şol adamy Köneürgenje häkim edip ugradýarlar. Haçan-da seljuklar imperiýasy darganynda, Köneürgenç özüni özbaşdak döwlet diýip ygylan edip, ösüp başlaýar. Seljuklar döwleti bolsa, ululy-kiçili ýigrimi töweregi döwlet bolup, özbaşdak döwlet bolup ýaşap başlaýar – diýip, Saparmyrat gyzygyp gürrüň berýärdi.

...Bu mahal artist Gylyçly Babanyň küpesinde bolsa, Gylyçly Baba bilen ýolagçylaryň biri jedele gyzyppy. Göwresi kiçem bolsa örän türgenleşigi köp geçendigi üçin endamlary çykgyn-çykgyn bolup duran Iwan Semýonowič öz gepini gögertjek bolýardy, Gylyçly Baba-da öz gepini.

Ahyry olar Saparmyradyň ýanyna barmaly diýen netijä geldiler. Saparmyrat olaryň jedelini çözdü. Ikisem özünden ökdä düşüp, kämil pikire, kämil pikiri aýdan ýigide buýsandylyr.

16.

Saparmyrat wagonyň ýolbeledi Beghan aganyň işleýşine haýrandy. Ol ýolagçynyň bileli haýsy küpäniň haýsy ýerine – oňa seredip durman, öňi bilen ýolagça dykgat nazaryny salardy-da, öňüne düşüp, «Ynha, şu ýerde, şu orunda boluber» diýip, özi görkezip giderdi. Käbir kişi:

– Ýok, meniň ýerim pylanynjy küpäniň pylan ýeri – diýip, aýak dikip dursa, oňa başga orna geçirmeginiň sebäbini düşündirerdi, şonda iki-ýeke bolmasa, Beghan aganyň görkezen ýerine jünäbererdi.

Beghan aga adamlary tanaýardy.

Köp ýyllap adamlar bilen iş salşyp, ýolagçy bilen gidip, ýolagçy bilen gelensoň, ol ýolagçylara beletdi. Kim ýolda dynç alyp gitjek, kim ýolda keýp çekip, meý-mes boljak, kim dertli, öz derdini çekjek, gördügi güman edip, bir kysym adamlary bir küpä, ikinji kysymlary beýleki bir küp ýerleşdirerdi. Onuň küpelere ornaşdyran adamlary, haýran galaýmaly, uzak ýoldan soň dogan-dost bolup aýrylyşardylar.

Beghan aga bir öwrümde Saparmyrada:

– Ýedinji küpedäki ýigitden ara sakla – diýdi.

Saparmyrat sebäbini sorady. Beghan aga:

– Men ony tanaýan, hapa ýigit ol, seniň bilen salamlaşmaly ýigit hem däl ol. Ol ýanyndaky üç gyz iki-üç stansiýadan düşüp, yzyna gider. Ol söwdagär, alyp satar. Moskwadan haly alýar, wokzalda hem barlag-sarlag bolmasyn diýip, hemşerilerinden her gezek üç gyz alyp münýär. Onsoň ähli haly daňylaryny paýlaşýarlar weli, hersiniň goşy-golamy üç-dört ýükden bolaýýar. Aslynda ähli goş – haly şol ýigidiňki... Söwda etsin, gazanç etsin, oňa bahyllygym ýok. Emma ol haramlyk işini gahrymanlyk işi diýip bilýär. Ana, meniň atamy öldürýän ýeri... Senem göz ýetirersiň – diýipdi.

Ynha, ozalyndan maglumaty berlen ýigit Çarymyrat Saparmyradyň ýanyna gelip, ozal köp görşendigine garamazdan, el berip salamlaşdy, soňam penjirä golaý çekip gulagyna pyşyrdady. Saparmyrat başyny ýaýkady. Kes-kelläm onuň diýenini etmedi.

– A-haw, olar gül ýaly gyzlar... Senden çykdaýy ýok, ýöne birine eýe çyksaň bolany... Il-ä olar ýalyny tapanok...

– Tapmaýan bilen bolaý, gardaş...

Çarymyrat Saparmyradyň eýlesine geçdi, beýlesine geçdi, ahyry hem öýkeläp, başyny ýaýkap: «Her hili adam bar, gül ýaly perizatdan otkaz edýär, öljekmi-ýitjekmi» diýip, hüňürdäp gitdi.

Saparmyrat onuň yzyndan garap durşuna, Beghan aganyň tangyrylygyna haýran galdy. Adamy tanamak beýik sungat!

«Haýwan alasy daşynda, adam alasy içinde» diýibersinler, barybir, gudratyndan aýlanaýyn, Perwerdigär üşügiň bar bolsa, adamy tanar ýaly edip goýberipdir. Ol adama şeýle bir owadan kalp goýupdyr, şol owadanlyk adamyň ýüzünden-gözünden nur-muhabbet saçyp dur.

Perwerdigär adamyň kalbyna şeýle bir ylahy gor salypdyr, onuň kalbynyň yssysy ýüzünden-gözünden seni çöýup dur. Saparmyrat muňa ynanýar. Ol her bir adamyň ýüzüne seredeninde – onuň kalbyny görmek isläp seredýär. Kalby bar bolsa, beýle

adamyň ýanyndan turasyň gelmeýär, ýüzünden ýüzüni aýrasyň gelmeýär. Seret, Batyr Gaýlynyň ýüzüne: bendäniň pajygaly takdyry ylahy hat bilen onuň keşbi-keşmerine oýulyp-oýulyp ýazylypdyr. Onda hakyky adamyň ysam gelip dur, tüýsem görnüp dur. Beýle adamlar azalyp barýar diýip, Saparmyrat içinden oýlandy.

Adamyň mazmuny, manysy – Alla tarapyn kalbynda ýerleşdirilen bolsa-da, ýüzünde onuň alamatlary magat görünýär. Ynha, ýöne Sarly aga ýaly sakgal goýberseň-de, salyhatlysyrasaň-da, watan üçin göreşen bolsaň-da, aslynda goýulmadyk kalpdan mähir hem, mylakat hem berip bilmersiň. Sarly aga telper adamdy, şol telperlik hem keşbinde mesaňa-mälim. Eýse Medet molla beýle boş adam bilen nädip tirkeşip bilýärk ? Medet aga onuň bilen dost bolmak beýlede dursun, tirkeşmeli adam hem däl. Ikisiniň ýaşaýan dünýäsi birem bolsa, dünýälerem, hudaýlaram başga-başga adamlardy.

Saparmyrady agyr oýlaryndan Sweta alyp çykdy. Sweta owadan gyzdy, öz owadanlygynam bilýärdi, ýaşyndan ozal ýetişjek bolubam garaheläkdí. Ol diline gelen gürrüni aýdyşdyryp, näzirgeýärdi, iki gözem Saparmyradyň iki gözündedi. Ol biçäre jadylanypdy. Onuň kalbynda ýaşlyk, ýetişip barýanlyk möwç urýardy.

Saparmyrat onuň dury gözlerine garap ýylgyryp durşuna, sözüne görä jogap gaýtardy:

– Ýesenini eýse bilmeýän barmy? Hanha, seret, tokaýlara, inçejik ýodalara... Olaryň bary Ýeseniň!..

Saparmyrat ejap edip töweregine garanyp, gyzyň ýanyndan nädip aýrylyp gitmelidiginiň pikirini etdi. Muny gyzam aňan borly:

– Ejem ýatdy... – diýdi.

Gyzyň haýran galaýmaly ullakan mawy gözleri balkyldap dur, ol owadanja diljagazyny häli-şindi leblerine degrip, näz-kereşme edýär. Ol dag çeşmesi ýaly owsunyp durşuna, gujaga dolaýasy gelýär. Aslynda akyl giç ýetişýär, kalp ir ýetişýär... Kalbyndaky möwç urýan ýaşlyk bolsa gyzzagazyň enter-pelegini aýlap barýar, ol görmegeý ýigidiň gaşynda dilenip, delminip dur.

Saparmyrat oýlandy: gör, günäniň nähili owadandygyny! Aslynda günä owadan bolýar, lezzetli bolýar, datly bolýar. Aslynda günä bähbitli bolýar. Melgunyň yzyna düşen adamlar dünýäniň ähli lezzetinden ganyp bilýärler. Bujagaz gyzyň keýpini görmek üçin gahrymançylyk gerek däl, emma öz kalbyňy goramaly! Ynsanyň kalbynda Hudaý otyr! Hudaý! Hudaý!

Bolsa-da, Saparmyradyň dadyna Beghan aga Hydyr ata bolup ýetişdi. Ol öz bolýan küpesinden boýnuny çykaryp:

– Saparmyrat jan, inim, bir mint gelip git – diýip gygyrdy. Saparmyrat içinden begenip, daşyndan ýylgyryp, gyzdán ötünç sorap, Beghan aganyň ýanyna ugrady...

17.

Medet molla bilen Sarly aganyň günü geçenokdy. Saparmyrat, köplenç, ýolbelediň haýyşy bilen onuň iş küpesinde oturyp kitap okaýardy. Artist başga

wagona gidegendi, meger, ol bagşy diňleýändir. Ol ikisine gürründeş gerekdi. Özem özlerine kybap. Ol gürründeş Batyr Gaýlydy, emma Batyr Gaýly indi küpeden çykanokdy.

– Saparmyrat bikär etdi... Türkmen görjek diýib-ä ota münýär, indem ýatyr kitaby gujaklap...

– Saparmyrat bilip edýär. Türkmen diýibem ikimizi görüp, ikimiziň samahyllamalarymyzy eşidip gitse, onuň türkmen hakynda, Türkmenistan hakynda pikiri üýtgär. «Aý, türkmenem gutarypdyr!» diýer. Emma Jelaeddin barada kitap okasa bolsa, türkmenе söýgüsi artar!.. «Gör, meniň ata-babalarym nähili türkmen bolupdyr!» diýip, buýsanar!.. Sarly bilip goýgun, ýat ilde ýaşaýan bolsaň, isleseň-islemeseň, mert türkmen bolaýmalysyň! Sebäbi, ýat ýurtda Batyr Gaýla seredip türkmenе baha keserler!.. Goý, okasyn!..

Bu mahal Batyr Gaýly Saparmyradyň gündeliginden täze bir goşgyny okap ýatyrdy...

BARDYR

Guşangyn zerrin kemeriň,
Görogly deý agañ bardyr!
At seýisläp, öwüt beren,
Jygaly deý babaň bardyr!

Pederiň ruhy ýanyňda,
Enäniň ahy-ýadyňda,
At çapdyryp diýaryňda
Gezgen gerçek aslyň bardyr!

Adalatyň tugun diken,
Jahalatyň ýurdun ýykan,
Gurup munda bagtly mekan
Togrul kimin şalar bardyr!

Gama batsaň, daglara bar!
Kalba gubar baglama, bar!
Geriş-geriş, hatar-hatar
Hümmet bergen daglar bardyr!

Iliň bardyr – garap ýatan,
Bardyr garyp, gamgyn Watan.
Beýik döwlet düýbün tutan
Oguz han deý hanlar bardyr!

Ýalňyz çagyň Haka ýalbar,
Göwün galkar, ýürek ýaýnar.
Sapar, seni Alla ýalkar,
Saňa Hakdan ýardam bardyr!

18.

Saparmyrat köp zada endik edipdi: entek Aşgabatdaka-da ýöne bir synlap geçmek däl, durup-durup synlardylar, ýaş gyzlaram, ýaňy öýe düşen gelinlerem, gojalaram, garry enelerem. Saparmyrat özüniň görmegeý, nurana ýigitdigini, boýunyň-syratynyň synlanyňa degýändigini bilýärdi. Eger iki görejine dikanlap bakan gyzda şahyrlar ýaly yşk oduna sataşyp ýöreninde Saparmyrat bu mahala ençe öýlenip, şahyr bolup gitmelidi. Emma ol her bir ýaş gyzda öz jigisini, her bir deň-duş oglanda oz doganlaryny, aýallarda öz mähriban ejesini, peşeneli gojalarda ata-babalaryny görmäge endik edipdi. «Jigim-uýam, agam, gardaşym» diýen sözler köp gaýtalaýan sözleridi. Ol birnäçe gezek: «Urşa giden balam edil şular ýaly seçelenip duran ýigitdi» diýip, özüni synlap bozulan enäni hem görüpdi. «Ýigit diýeniň, ynha, şular ýaly bolsa» diýip, tarypyny aýdan gojanyňam sözlerini eşidipdi.

Ony köp synlaýardylar, dikanlabam, ýeňsesindenem...

Ejesi görgüli bolanynda, meger, Saparmyrada ýigit çykanyndan soňam göz degmezlik daksa dakardy, emma hany, eje!..

Saparmyrat entek perrondaka Tolstoýyň kitabyndan çykyp gelen gahrymanlara çalymdaş bir eli haşamlanan hasaly, gözleri zynjyrlyja pensneli, başy şlýapaly, egni şol döwürler modadan gaçyp barýan keşdeli ukrain köýnekli, daýawdan gelen boldumly gojanyň ýiti synçy nazarynyň özüni sypdyрмаýandygyny aňypdy. Saparmyrat duýgurdy, hatda ýeňsesinden hem kimdir biri synlasa, hamana, onuň nazarlary iňne kimin endamyna sünjülip barýan ýaly, ýalta şol tarapa serederdi. Ony synlaýan kişi nazaryny hökman sowmaly bolardy. Ynha, Tolstoýyň kitabyndan çykan gahryman ýaly kişi ony synlaýar. Saparmyrat ony ýazyjy bolaýsa gerek, meger, haýsydyr bir eser ýazyp, şoňa-da türkmen ýigidiniň keşbi zerurdyr diýip çaklady, ýogsa daşyndan geçen asyryň intelligent aristokratyny ýadyňa salyp duran, grafa çalymdaş kişi ony beýdip synlamany uslyp bilmezdi.

Otly myçyp barýar.

Otly Türkmenistana barýar.

Küpel wagonyň ýodajygynyň ugrunda ýerleşen pessejik oturgyçda oturyp, kitap okaýan Saparmyrat gözünüň ýadandygyny duýdy. Şonda-da başlan babyny tamamlap, soňra dynç almagy müwessa bildi.

Kitap okamasyny bes edip, ornundan turan Saparmyrat penjireden bir salym daşaryk seredip durdy. Ýadaw, argyn nazarlary hezil edip owadan ýaşyl tokaýlara seýrana gitdi. Meýdan owadandy, çakyňdan owadandy. Saparmyrat gözellige maýyl bolup, esli durup, öz küpesine girdi.

Küpäniň sag taýyndaky birinji gatda Batyr Gaýly kiçijik ýassygy düýrläp döşüne tekge edip, ýüzin düşüp Saparmyradyň beren kitabyňy okaýardy. Ol gelenem, gidenem duýman, on ikinji asyrlaryň wakalarynyň içinde ýaşaýardy.

Ikinji gatdaky talyp ýigit bolsa, adatdakysy ýaly, ýatyrdy. Saparmyrat oýlandy, biçäräniň çagasy dünýä uklamak üçin gelen ýalydy. Gije-de, gündiz-de ýatyrdy. Ol guşluklar bir oýanyp, gol boýy köneje polotensany boýnuna atyp, ýuwnup gelerdi-de, hiç kim bilen gürleşmän, wagon-restorana gidip, naharlanyp, ýene ýokarky gata geçerdi. Agşamara şu waka ýene bir ýola gaýtalanardy. Wessalam!

Ol dünýäniň içinden, gijäniň-gündiziň içinden, owadan rus peýzažlarynyň içinden ukuda geçip barýardy. Hiç kim bilen, hiç zat bilen seri ýokdy. «Uky diýibem şuna diýäýseň» diýip, Saparmyrat içinden oýlandy.

Saparmyrat kitap okap ýatan Batyr Gaýla päsgel bermän, sessiz-üýnsüz ýerinde oturyp aýakgabyňy çykardy, soňam birinji gatda ýazylygy duran düşegine geçip süýndi. Ol gabak astyndan bakyp, Batyr Gaýlynyň okap ýeten ýerini çaklady. Batyr Gaýly bu mahal bagtyýardy, çünki soltan Jeleddiniň işi şowlap, kakasy zerarly ýumrulan döwleti ýañadan dikeldip, kuwwatly döwlete aýlap barýardy. Saparmyrat ýaňyrak ol kitaby bassyr iki ýola okap çykypdy, tutuş kitaby öz hyýalynda janlandyryp, derňäp hem görüpdi. Ol kitap Şihabeddin Muhammet en-Nesewiniň meşhur bolmadyk, emma meşhur bolmaga mynasyp, her bir türkmeniň hökman okaýmaly kitabydy. Ol maşynkada çykarylyp, köpeldilip, daşy jiltlenen golýazma kitabydy.

Saparmyrat hyýalynda on ikinji asyryň birinji ýarymynda Çingiz hanyň başda durmagynda ilki Hytaýy basyp alyp, soňra Orta Aziýa ýöriş eden mongol-tatarlary göz önüne getirdi. Olar dünýäniň başyna gelen apatdy, gyrgynçylykdy, mergidi, garahassalykdy, ýok, ählisi bileleşip, mongol-tatarlar bolupdy...

Eger, lagnat siňmiş şol mongol-tatarlar bolmanynda, türki halklaryň golundaky dünýä siwilizasiýasy Orta Aziýadan Ýewropa geçmeli däl. Häzir dünýäniň paýtagty Moskwa däl-de, Merw ýa Nusaý, ýa Köneürgenç bolaýmalydy. Ylmy-bilimi tug edinip Kawkazy, Wizantiýany – Rumustany, tutuş Arabystany basyp alyp, türki medeniýeti ýaýradyp, kämil ylmy, medeniýeti dünýä beren ata-babalarymyz bize kuwwatly imperiýany miras galdyrmalydy... Şonda dünýä häzirki ýagdaýyna, meger, on ýedinji asyrdaky ýeterdi. Otlularyň gatnap ýörendigini, samolýotlaryň ähli kontinentleriň arasyny eriş-argaç uçup ýörendigini Magtymguly hem görerdi. On ýedinji asyrdaky asmana kosmos korably uçurylardy...

Emma ol ýoly Taňry halan däl-dä... Belki Taňry halkyň dünýä ir akyl ýetirmegini islän däl-dä... Ýogsa, ol türkmen ylmyny-medeniýetini tatarlara, nadan, bisowat, ýabany mongol-tatarlara ýok etdirmezdi... Ýogsa dört yüz müň goşuny bolan Muhammet Köneürgençsa aljyrap, başyny çasyryp, ýurdy söweşsiz bermegi makul bilmezdi... Muhammet Köneürgençsanyň ýekeje ýola urşy, ýekeje ýola söweşi ýeterlik, emma Taňry onuň şol söweşe çykmazlygyny makul bilendir-dä...

Hawa-da, islendik uly döwlet diňe kämillikde belent derejelere galman, agyr günä işleri hem köp edýär. Gan dökýär, ýurt ýykýar, bigünäleriň ganyna galýar... Ine,

onsoň ol döwleti Biribar başga bir döwlet bilen ýok edip goýberýär. Ol günä haýsy günäler? – diýip, Saparmyrat oýlanmasyny dowam etdi. Ol günäler, birinjiden, yslam dininiň merkezinde, yslamyň tuguny göterip ýören halyfýň päliniň azmagy. Hut halyfýň özi mongollary Köneürgençsanyň, musulman soltanlygynyň üstüne küşgürýär. Nämemiş, soltan Muhammet Köneürgençsa ondan ýurdunyň ygtyýaryny alyp, halyfy diňe dine ýolbaşçylyk etdirjek bolupdyr. Hawa, beýik soltanat bilen beýik halyfat duşman bolýar, netijede, olaryň ikisem – külli musulman ýurtlaram wagşy mongollaryň pidasy bolýar...

Soltanlygyň synmagynyň, tatarlara ak ýol açylmagynyň ikinji sebäbi – soltanlygy içinden satýarlar. Soltanlygyň syry satylýar. Soltanlyk şol döwürde iki adam tarapdan dolandyrylýardy: biri soltan Muhammet Köneürgençsa, ikinjisi onuň ejesi Türkan hatyn. Iki bolup bir tabakdan nahar iýip bolýar, emma iki soltan bir soltanata sygmaýar... Netijede, Türkan hatyn Çingiz hanyň itleriniň agzyndan galan süňk-saňklary iýip ölmeli boldy, Soltan bolsa gaçyp-gaçyp heýwere kesellileriň saklanýan gamgyn hem ýabany adasynda öldi...

Saparmyrady Batyr Gaýlynyň sesi on ikinji asyrdan dolap getirdi. Batyr Gaýly bir tirseğine galyp, Saparmyrada tiňkesini dikip, sorag berdi:

– Saparmyrat jan, näme diýip soltan Jelaleddin wezirini öldürtmeýär. Ýogsa onuň soltana duşmandygy görnüp dur ahyry... Aldyrtmaly ahyry kellesini! Döwlet şeýle ýagdaýdaka geçirimlilik edip bolarmy?

Şol arada ýakymsyz gygyryp, ýokarda ýatan talyp küpäniň diwaryny gülçülledip-gülçülledip urup başlady. Saparmyrat böküp turdy-da, onuň egninden yrap, talyby oýardy.

– Tur, tur hany... Ýaramaz düýş göräýdiň öýdýän?

Talyp bimany hem gorkan gözlerini mölerdip, Saparmyrada siňe seretdi, birdenem ýene başyny ýassyga goýup, az salymdan çalarak hyrlap, hor çekip, uky dünýäsine gitdi. Saparmyrat ýerinde oturanynda Batyr Gaýly hem beren soragyny unudyp, ýene kitabyň dünýäsine gark bolupdy...

19.

Adamlary söýmek aňsat, emma olaryň arasynda ýaşamak kyn... Saparmyradyňkam kyndy. Daş çykça, ýazyň ýeňiljek ýeli ýaly ýelpeselenip, Sweta gelderdi, ondan sypdym diýse kellesi şyr takyr goja ony gabak astyndan synlap, ýiti nazary bilen ýüregine düşýärdi. Uzyn gün küpäniň içinde bolsaňam nazarlaryň döwölüp, heläk bolýardyň.

Saparmyrat kölege ýaly ses-selemsiz ýöräp, tambura çykdy. Ol otlynyň haýallap barýanyny aňyp, açyk gapydan boýnuny uzadyp öňe seretdi, meger, haýsydyr bir şähre ýetip barýan bolsak gerek diýip oýlandy.

Saparmyrat alkymynda ýaýylyp ýatan tokaýlyga seredip durşuna, kimdir biriniň arkasyndan siňňin seredýändigini aňyp, yzyna gaňryldy, görse gözleri äýnekli, goly hasaly şyr takyr goja siňe seredip dur. Saparmyrat gojany boýdan-başa synlady. Goja

Iwan Semýonowiçdi. Ol küpä Gylyçly Baba bilen: «Bir çözüp bilmeýän meselämiz bar, sen çözüp berersiň diýip ýanyňa geldik» diýen gojady.

– Atam, tanajak bolýaňyz öýdýän? – diýip, Saparmyrat sypaýy gepledi.

– Tanajak bolýan, ogul... Tanajak bolýan, arman, gözler gidipdir...

– Be, bir ýerde duşuşaýdykmykan?! Teý, ýadyma düşürip bilemok.

Goja Saparmyradyň sözlerini mukyt diňledi. Soňam Saparmyrady has ýakyndan synlap, söze başlady:

– Men Gylyçly bilen küpäne baranymda seni kân synladym. Gürleýşiňe-de üns berdim. Onsoň men oturdym-oýlandym, ýatdym-oýlandym, ahyry ýene bir gezek ýalňyşaýyn diýen netijä geldim. Ýalňyşmaga rugsat berýärmiň, oglum.

Saparmyrat ýylgyrdy:

– Eger ýalňyşyňyz zerarly Gün okundan sypmajak bolsa, asman ýere inip, ýer asmana galmajak bolsa, ýalňyşyp goýberiň, atam.

Goja:

– Meniň ýaşymda ýalňyşmak hem aýyp – diýdi.

Saparmyrat:

– Ýalňyşaryn öýdüp busup oturmak has ýalňyşlyk! – diýdi.

Goja:

– Eger men ýalňyşaýsam, ýüregim çatlar, eger ýalňyşmasam, ýene ýüregim çatlar! Ýa Alla, menlik bol! – diýip, hamana tutuş banka urjak kartkeş ýaly, sag goluny aşak batly ýatyrdy. – Sen Atamyrat Annanyýazyň ogly!

Saparmyradyň depesinden gyzgyn suw guýuldy, бүтін endam-jany jigläp, bir pursatda lagşady. Ýat ýurtda ýat adam şeýdip tanasa – Saparmyradyň ýagdaýynda bolaýmaly ahwalatdy.

Saparmyrat maňlaýyna der çykýandygyny duýdy. Saparmyrada dikan seredip duran goja pişegini hem oklap, zarp bilen gujaklap, «Oglum!» diýip seslendi. Bir salymdan Saparmyrat egnine başyny goýup özüni bagryna basyp duran gojanyň hamsygýandygyny duýdy. Ol emay bilen öwrülip, gojany şol durşuna göterip diýen ýaly öz küpesine saldy. Bagtyna küpe-de boş eken. Goja aglap başlansoň, Saparmyrat şol durşuna goluny yza dolap, gapyny ýapdy. – Oglum, oglum!.. Seni maňa yhlasym gowşurdy! Yhlasym! Seniň kakaň meniň jana-jan dostumdy, oglum...

20.

– Bar, Ýokarky bar, oglum. Gör, muny! Agtaryp-agtaryp tapyp bilmedigim, gelip otluda alnymdan çykýar. Gyzym «Aşgabat – Moskwa» otlusyna Bilet alanymy eşidip, ör-gökden gelip, tas däliräpdi. «Sen – diýýä, – garahassalyga uçrajak adam!» – diýýä. «Ýüz otly bar, ýüz samolýot bar, ýok, ala-böle sen – diýýär – garahassa bolup geljek kişi diýerler» – diýýä. «Siziň ilde şonuň ýaly bir keseliň ojagy tapylypmy-nämemi... Ýüregim syzandyr-da, şunça biletimi çalyşjak bolsa-da, çalyşdyrmadym. Men diýýän, «Menem bir dert bilen ölmel-ä» diýýän. «Uruşda ölme, türme-de ölme,

baky jebir çekip ýörmeli däl-ä», diýýän. Gyzym, onda «Aşgabat – Moskwa» otlusynyň öňüne özüni okla» diýýär. «Hem saňa aňsat, hem bize aňsat bolar» diýýär...

Iwan Semýonowiç demi-demine ýetişmän gürleýärdi. Aram-aram sözlerine saldar berip, süýem barmagy bilen nygtaýardy. Saparmyrazyň ýüzündäki tanyş didardan ganman, köplenç, oňa seredip gürleýärdi:

– Atamyrat, ýaýdan sypdyrylyp goýberilen peýkamdy!

Atamyrat, tüpeňden şuwlap çykan okdy!

Mümkin däl diňe onuň ýaly bolmak!

Men ozal türkmeniň gadym taryhyndan birneme bilenimden soň içimden: «Baýbow, munuň ýaly ýigitleri bolsa, ol halk taryh eder. Ýöne ýere däl eken olaryň bir zaman dünýäni tutany!» diýip oýlanardym.

Kakaňdan, dogrusy, gorkardym...

Çawup gelýän ölümiň pidasy bolar öýdüp gorkardym... Men onuň geçmişine, ol meniň geçmişime belet bolansoň, onuň Watan üçin ala-böle ot-elek bolup, tüweleýläp ýörmesini makullamaýardym. Ol ikimiziň ýurdumyz bize hasratdan başga näme berdi? – Iwan Semýonowiç töweregine eserdeňlik bilen seretdi, diňşirgendi! – Atamyrat ikimiziň ykballarymyz çalymdaşdy. Onuň atasy hem rewolýusiýa ýyllarynda pida bolupdy. Kakasy hem basa-baslygyň pidasy bolupdy...

Nähili, nädip öldürilseňem mazmuny birdi!

Bir gezek men oňa çola ýerde bek käýindim: «Doganym, Ýurt hemmä-de gerekdir, emma bihuda ölüp gitseň, çagalaryň hiç kime gerek bolmaz! Çagalaryňy syňsyradarsyň! Özüň syňsywanyň azmy! Özgeler ýaly söweşiber!..» diýip, köp gulagyny gazap käýindim.

Kakaň pakyr ýylgyryp:

«– Wanýa, Wanýa, doganym, men ogullarymyň hiç bir jähetden kemsidilmegini islämok. Men halk duşmanynyň ogly diýip nä günlere düşdüm. Ol hapa, lagnatsiňmiş tagma çagalarymyň maňlaýyna ýelmenmeli däl... Örän gowy mümkinçilik: men gahryman bolsam – şol günün özünde «halk duşmanynyň ogly» diýen tagma ýom-ýok bolup gidýär».

«– Seni Sowet Soýuzynyň Gahrymany etmezler! Bu hökümet jaýlajak bolsa hem ýedi puşduňy yzarlaýar, şoňa görä gömýär» – diýdim.

«– Bolaryn! Gahryman bolaryn! Döşüme granat daňyp tankyň astyna özümi ataryn, otlyny agdararyn, korably gark ederin, ýöne her etseler-de, hesip etseler-de, gahryman bolaryn!»

«– Atamyrat, ynha, allanäme kommunist bolduň, diýmek, watan seniň är kibi söweşmegiň üçin günäni, ýok günäni geçdi».

«– Dogry, kommunist boldum. Indi meniň ogullaryma barmak çommaldyp, «Sen halk duşmanynyň ogly!» diýip bilen bolmaz, emma olary beýik gelejegiň basgançaklaryna weli çykarmazlar. Ýaňy özüň aýtdyň ahyry «Bi hökümet jaýlajak bolsa hem ýedi puşduňy yzarlaman jaýlamaýar» diýip. Soňra ol gulagyma agzyny tutup: «Wanýa, nätjek, ykbal şeýle. Ikimiz atamyzy öldüren döwletiň hyzmatyny edýäris!..» diýdi».

«– Barybir, gardaşyň hökmünde ýalbarýaryn, özüňi birneme gora! Ajalyň gözi ýok! Seniň ogullaryňa öli Gahryman kakadan diri esger kaka has zerur gerek!»

«– Wanýa jan, sen meniň ogullarymy bir görsediň!.. Olar süriniň yzynda gezmeli ogullar däl!.. Olar halkyň öňüne düşüp, önde gezmeli oğlanlar!.. Men olara buýsaň goýmaly!..» – diýip, ol maňa çilim uzatdy. Çilim otlandyk. Ol birki ýola çilimini dartyp «– Wanýa, gardaşym, sen meniň ganymy üýtgedip bilmersiň. Biziň ganymyz şeýle» – diýip, maňa hiňlenip bir aýdym aýdyp berdi. Eposdan. Siziň gadymy eposyňyzdan. Şu günki ýaly ýadymda, «daglar lerzan aldy, daglar goh etdi» diýen ýaly setir köp gaýtalanýardy.

Saparmyrat ýylgyryp, göýä dutar çalyan ýaly hereket edip, Göroglynyň «Daglar gümmür-gümmürlendi» diýen namasyny hiňlenip berdi.

Goçlarym häzir boluňlar!
Daglar gümmür-gümmürlendi.
Ýetip derbendi alyňlar,
Daglar gümmür-gümmürlendi.

Kimler belaga çatylar,
Kim gaçar, kimler gutular.
At deminden Gün tutular,
Daglar gümmür-gümmürlendi.

Şerapdan içip gananda,
Duşman ýüregi ýananda,
Görogly Gyrat münende,
Ýollar gümmür-gümmürlendi.

Saparmyrat Iwan Semýonowiçiň iki gözüniň okarasynyň dolandygyny gördi.

– Eý, Hudaý, toçno! Edil kakaň-da sen!.. Sen kakaňa ýüz-keşbiň boýunça gaty bir meňzeş däl, Atamyrat atýüzlüräkdí, ýöne Atamyradyň ýüzündäki mähir, Atamyradyň ýüzüniň reňki, gürleýşiň, ýöreýşiň edil kakaň-da. Men perronda seniň ýöreýşiňi görenimde ilkinji gezek, ýüregim jigläp gitdi.

Tebigat, meger, Atamyradyň ir gitjekdigini bilip, ony oglunda ýañadan gaýtalandyr. Belki, Allatagala ol töwekgel ogluny duşman okundan penalap bolmajakdygyny bilip, sende Atamyrady gaýtalandyr... Ýylgyrşyň, böwrüňe diň salyp dymşyň – duran Atamyrat! Hernä ykbalyň Atamyradyň ykbaly bolmasyn – diýip, ol goluny uzadyp, Saparmyradyň boýnundan dolap aldy. – Oglum, ýüregim ýerine geldi, gowzum doldy, bagrymda Atamyrat mydama yza bolup durdy, şol yza kiplarlady...

Iwan Semýonowiç dymdy.

Bir goly bilen çilimini küldana basdy...

Gowy oçmedik çilim ysgynsyzja tüsseläp dur, ýaraly ýürekden, ýanan ýürekden çykýan tüsse ýaly bolup...

21.

Wagonyň dälizinde magşuk bolup, akyl-huşuny ýitiren, durşy bilen duýgy bolup duran Sweta ýarym açyk penjiräniň biriniň ýanynda durup Saparmyrada garaşýardy.

Haýsy gapy açylsa, ýalt edip, şol tarapa seredýärdi.

Wagonda barýan ýolagçylaryň ählisi diýen ýaly owadan, ajaýyp gyzjagazyň görmegeý ýigide – Saparmyrada aşyk bolandygyny aňýardylar. Swetanyň ejesi gyzynyň daşyny gabsalap, kert gaýadan suwa bökülişi ýaly onuň yşk ummanyna böküp, gark bolmagyndan goraýardy. Bagtyna Saparmyrat halal ýigitdi. Ol Saparmyratdan gyzyna zeper ýetmejekdigini açyk bilýärdi. Iliň içinde gyzynyň erk-ygtyýaryndan aýrylyp ýörmegini halamaýardy, ýöne ene hökmünde gyzyna düşünýärdi. Ol Saparmyrat bilen gürleşip görmegi makul bildi, emma Saparmyrat Sweta bilen duşuşykdanam, ejesi bilen gürleşmekdenem gaçýardy.

Saparmyradyň daşa çykması hyllalla bolupdy.

Saparmyrat ildeşlerinden utanýardy.

Saparmyrat gyzyň akylyny aldyran yşkyndan utanýardy.

Saparmyradyň entek uly-uly maksatlary bardy.

Wagneriň bir pikiri hakda ol köp oýlanýardy: «Erkine, söýgüsine jylaw salyp bilýän kişi durmuşda islän belentligine, islän wezipesine ýetip biler»...

22.

Bu mahal Batyr Gaýly wagon-restorandan gyraňly stakany dolduryp ýelmäp gelýärdi. Diňe ikinji nahar bilen. Özi-de, restorana ogryn gidýärdi. Günde iki wagtyna. Ýogsa onuň goşunda öz aragy hem bardy, öz ýasan konýagyndan hem bardy, emma ol Saparmyradyň hakydasynda içegen, süpük arakkeş bolup galmajak bolýardy.

Saparmyrat oňa beýik adam hökmünde sarpa goýýardy.

Ol Saparmyradyň önünde beýik adam bolup, onuň ynamyny ýere çalmajak bolup heläkdi.

Batyr däliz bilen, hamana tamburda ýelejiräp gelen şekilde ýakasyny açybrak gelşine, küpesine giriberjek boldy, emma ony Beghan ýolbelet saklady.

– Batyr, ýör hany, ikimiz bir käse gök çay içeli!..

Batyra bu mahal çäýiň geregi ýokdy, onuň çäýam, naharam, keýpem ýeterlikdi. Ol golýazma kitaby bilen duşuşyp, öz gahrymanlarynyň-garyndaşlarynyň ýanyna gitjekdi. Batyr bu çakylygy halamady, emma çakylygy ret edip biljek kişilerden dälidi.

Batyr:

– Doganym, çäýläýarys! – diýdi.

Beghan:

– Süýjüläp içýärmiň ýa süýjüsiz – diýip sorady.

Batyr:

– Aý, süýjini çaga-çuga iýer, Beghan. Biziň ýaşda aý kem däl, özem ýeke biri däl, hemmesi. Çiliminden gaýtmadyk, aragyndanam gaýtmadyk munuň... – diýip, öz endiklerini ýaramaz kemçilik hökmünde ýanjady.

Beghan:

– Saparmyrat jan şeý diýýär, aý, akyly, üstesine-de ylmy ýeten ýigit-dä. Dünýäde ýalňyşmak, ýol urdurmak – bähbitli diýýär. Adam ogurlyk edýär, ogurlygyň ýaramazdygyny hatda çaga-da bilýär. Adam gyz-gelne kowalaşýar, ýüregini awylap keýp çekýär, ýogsa onuň haram işdigini bilip dur. Ahram «Eý, Hudaý, günämi geçewer, şeýtan hürsekläp goýmady-da» diýip, bar günäni şeýtanyň boýnuna atýar. Şeýtanam bir gara ýabyly, näme boýnuna atsaň, çydap ýör. Külli adamzat eden etmişini şeýtanyň boýnuna atýar. Gördüňmi, Hudaýyň ýaradan mahluklarynyň içinde gerek däl ýokdur!.. Eger dünýäde şeýtan dagy bolmadyk bolsady, adamlaryň ýüzi garalyp, eginleri etmişinden çökerdi. Şeýtanyň boýnuna atýarsyň weli, bolup dur – diýip, Saparmyrat aýdyp berdi. Göwnüme zamlaşady asyl...

Olar peýwere gürrüňe ýanap gök çay içdiler...

23.

Saparmyrat ilkinji gezek özüniň beýik hudožnik dældigine gynandy. Eger ol hudožnik bolan bolsa, hökman bu gojanyň keşbini polotno geçirip, dünýä zahyr ederdi. Goja – ýöne goja däldi, ol bir biten, ýüzi-gözi bereketli, nurana gojady. Saparmyrat Adam ata hem bolaýsa Meretli aga ýaly bolandyr diýip çaklady. Ýüzünden gözünü aýryp bolmaýan beýle nurana goja ýaly ataň bir bolsady diýip, Saparmyrat kemsindi. Ol aňynda okan, bilýän kitaplaryny dörüp, Meretli aganyň obrazy ýaly obraz agtardy.

Meretli aga söweşde wepat bolan agtygynyň guburyny tapyp, çowlugy, ýuwluklary bilen şoňa zyýarat edip gelýärdi. Häzir Saparmyrat bilen Batyr Gaýlyny çagyrmagy hem ýöne ýerden däldi, goja öz ilime geldim hasap edip, wagonda bolan türkmen adamlaryny küpä çagyryp, baryndan aňry-bäri goýup, aýat okadyp, degsin etdirýärdi.

Olar ogurlyk edýän ýaly, örän seresaplydylar. Şundan-a bize zeled gelmez, bu kişä ynanyň bolar diýen adamlaryny çagyrypdylar. Saparmyrat olaryň howatylanmasyna düşünýärdi. Gapydan del adamyň girmezligi üçin, ätiýaçdan sakçy hem goýupdylar. «Ätiýaçly bolandan gowusy yok» diýip gaýtalaýardylar. Aýat okalyp bolunýança küpä hiç kimi goýbermezligi ýolbeletden hem haýyş edipdiler.

Meretli aga küpäniň aşaky gatynda aýagyny uzadyp, arkasyny aýna tarapa berip otyrды. Orta goş-golam basylp, olaryň üstüne-de ullakan çemodan goýlup, üýşüp çay-nahar iýler ýaly «stol» ýasalypdy. Küpäniň sag tarapynda törde Batyr, ortada Saparmyrat otyrды. Gojanyň çowlugy saply saýyrowdnygiň bolýan jaýynda gyzdyryp, alyp geldi. Çemodanyň üstüne köne ýaglyk goýlup, onuň üstündenem gyzgyn taba goýuldy. Goja aýnanyň önündäki stoljykda duran saçagy açyp, süýtlenip, süýjülenip elin bişirilen külçeleri çykardy. Bişirilenine ýigrimi gün töweregi geçendigine garamazdan, külçeler düýn-öňňin bişirilen ýaly ýumşakdy.

– Alyň hany, balalarym. Alyň, iýip-içip oturyň – diýip, goja külçelerden soň bir şakäsede tegelek-tegelek kesilen pomidordyr-hyýary uzatdy. Saparmyrat alyp ony çemodanyň üstüne goýdy.

Batyr Gaýly «bismilla» diýip, tabada sogan bilen gyzdrylan gowurdaga çörek batyryndy. Gojanyň agtygy Atajan hem Saparmyradyň ýanynda oturyp nahara başladylar. Goja külçäniň, naharyň duzunam datmady. Atajan:

– Atam, ýyl orazasyny tutýar – diýdi.

Saparmyrat «berekella» diýeninem duýman galdy.

Meretli aganyň Saparmyrada syny oturypdy, nirede okaýanyňy, hal-ahwalyny soraşdyrды.

– Saparmyrat jan, ejeň-kakaň barmydyr? – diýip, goja oňa dikanlap seretdi. Saparmyradyň çörekli eli howada doňup galdy, emma dessine özüni eline alyp jogap bermekçi bolanda Atajan howlukmaç gürlledi:

– Elbetde, bardyr, ýogsam Leningradyň politehniki institutynda okajak gümany barmy? – diýdi.

Saparmyrat dymdy.

– Allanäme-dä, Saparmyrat jan... Ynha bararsyň, sen bilmersiň, olara nähili bagt bolup baranyňy. Sen olaryň depesini göge ýetirersiň... Olar seniň boýuňy-syratyňy synlap, bagtyňa guwanarlar, uzagyndan guwanmak miýesser etsin bendelere...

Çümşüldäp gowurdakdan iýip oturan Batyr Gaýly bir pursatda bir gysym boldy. Ol goja özüne-de şolar ýaly bir sorag berer öýdüp janynda jan galmady: onda ne ene, ne ata, ne aýal, ne oglan-uşak bardy. Üstesine, onda watan hem ýokdy. Ol tüwmaýak diýilýänlerdendi. Ol bişeykel soragdan goranmak üçin, goja bakyp:

– Meretli aga... – diýdi. Yzynam nädip dowam etjegini bilmän: – Dördünji küpedäki Medet bar-a, ana, şol öz guburynyň üstünden barypdyr. Hawa, hakyt öz guburyny özi tapypdyr. Söweş eden ýerinde.. Belki, siziň agtygyňyz hem aýatda bardyr...

Goja onuň göwünlik berjek bolýanyna düşündi:

– Heý, oglum... Agtygym diri ýitigdi... men onuň guburyny tapanyma begenip ýörün, özüni tapan ýaly...

– Goja, geçen uruş görülen uruşlardan däl... Müňlerçe, on müňlerçe adamlar mejbury ýagdaýda ýesir düşmeli boldular... Sen söweşip ýörsüň, tutuş rotaň bilen, batalonyň bilen... emma polkuň komandirinden buýruk gelýär, ýaraglary tabşyrmaly diýip, wessalam... Bardyr, agtygyňyz, bardyr...

Goja Batyr Gaýlyny esli synlap oturdy, ýagşydan-ýamandan söz diýmedi, ahyry:

– Şü hökümetde ýitigiň guburyny tapyp bilseňem yrza bolaýmalydyr – diýdi. – Beterinden saklasyn özi... Uly oglum bilen agam Nekelaý agdarylan ýyllary söweşip, söweşde wepat boldy. Alla bilsin, olaryň garyp mazarlary kanda ýatyr! Iki kiçi oglumyň biri otuz üçde, beýlekisi otuz ýedide basylp gitdi... Alla bilsin, olaryň garyp mazarlary kanda ýatyr... – Goja bimahal gürrüň eden dek müýnürgedi. – Iýiň, Saparmyrat jan, iýiň... Men häki bir jany ýanyp, gursagy tütäp duran adam-da...

– Atam hökümet bilen gidişýär – diýip, Atajan oýunlyga salan boldy...

Goja owadan ýylgyrды.

– Meniň huşum ýok, ogullarym, ýogsa hökümet ýuwaň seçegi ýaly ýigitleri atyp, öldürip, basyp, ýok edip, ahyry günegargan ýaly, halkyna gargap, içini sowatmaga bir adamam tapyp berýär. «Yssalyna gargaň! Baryny eden Yssalyn!» diýip... Heý, bir Yssalyn onça bedibagtlyklary halkyň başyna inderip bilermi?!

– Bolsa-da, ata, Staline gargabersene...

– Ulynyň-kiçiniň gözüniň oduny alan hökümet boldy bi... Indi bi ýigitler atasynyň, kakasynyň ganyny sorap, ar almaga çykmak beýlede dursun, gürrüni etmek beýlede dursun, gürrüň edip duranyň ýanynda durmaga-da gorkýarlar. Bulary men gorkaklykda aýyplamak, gorkmasaň, bu hökümet gözüň oduny alaýýar... Magtymguly aga: «Hor bolmasyn puşdan puşdum, berkarar döwlet istärin» diýip gidipdir, bize-de, şonuň diýenlerini gaýtalap, ölüp gitmek berlipdir...

Batyr Gaýly töweregine garanjaklap:

– Goja, näçe ýaşadyňyz? – diýip sorady.

– Aý, hanym, ataňyz kän ýaşady, gaty kän ýaşady, bir kem togsan...

– Tüweleme, tüweleme, bir kem togsanda hem ýurt söküp bilýän bolsaňyz – diýip, Batyr Gaýly gep tapman gümmi-sümme etdi.

Nahar ýeterlik bolsa-da, adatça sadakada iýlişi ýaly, her kim ýöne çüm-süm etdi. Gojanyň zol-zol «Iýiň ahyry» diýip durmasam, türkmeniň ganynda bar endigini-edähetini ýykdyryp bilmedi.

– Bereket bersin, köp iýdik – diýişdiler.

– Hany, sen onda, oglum, aýat okap ber – diýip, goja Batyr Gaýla seretdi. Batyr Gaýly egnini gysyp, ýüzüni ýalt-ýult edip, bir gysym boldy:

– Goja, meniň-ä bilýän dogam-töwirim ýokdur-ow... Özüňiz okap beräýiň...

– Menem okaryn, ýöne del töwir diýibem bir zat bardyr... Men köp aýat-töwir okadym. Indi siziň okamagyňyzy isleýän.

Saparmyrat goja özlerini synaga salýandyr öýdüp pikir edip:

– Men okasam bolmazmy? – diýdi.

– Bolar, balam, bolar, dogany ýaş okady, garry okady, parhy ýokdur. Dogry okady, ýalňyş okady, onuňam parhy ýokdur. Ýöne ýüregi bilen okadymy ýa endige görä okadymy, parhy şol ýerdedir – diýdi.

Saparmyrat owazlandyryp okady, ýokarky gatda ýüzün düşüp, daşky gözelliikleri synlap gelýän çagalar-da aýbogdaşyny gurup, töwir etdiler.

Goja öz eli bilen termosdan çay guýup berdi. Batyr Gaýly aýat-töwir bilmeýänini aklamak üçin, öz döwrüni günertläp, öwreder ýaly ne atasynyň, ne kakasynyň bolandygyny aýdýdyrды. Goja:

– Oglum, kyn zady ýokdur, derrew öwrenersiň. Siz-ä näme, hat-sowat bilýäňiz, ýazyp alyp öwreneler... Oglum, Hudaý ataňdyr, sen ony unutsaň, seni hem ogullaryň unudar... Öwrengin, ýaltanma, ýöne häki hökümet adamsy bolsaň bilmedim...

– Aý, ýok hökümetiň aktiwi-hä däl...

Saparmyrat Batyr Gaýla garady, gojanyň bilmezlikde aýdan sözi göni onuň jigerinden degipdi, şol zerarlam ol gara dere batypdy...

24.

– Äl, Saparmyrat jan, tutuş ýyl okanyňy az gördüňmi, kitabyň üstüne ýapyrylyp ýatyrýsň. Ýör, men saňa bir bagşy diňledeýin, eta – çuda! Çuda, Saparmyrat jan!

Saparmyrat kitabyndan ýeten ýerini belledi:

– Kim bagşy diýýärler oňa?

– Ony baranyňda bilersiň. Sýurpriz!..

Saparmyrat Gylyçly Babanyň gözüne gözünü dikip:

– Gylyçly kaka, haýyş edýän, halys ýürekden haýyş edýän, meniň deregime Batyr kaka diňlesin-le. Ine, şol türkmen bagşysynyň muşdagy!.. Batyr kakama bagşy diňledip bilseň, şoňa maşyn sowgat berendenem gowy.

– Kim ol Batyr kakaň? Şu ýanyňda mydama kitaba dümtünip oturanmy? Aý, onyň-haw bir orsgyraw kişi. Bagşy nire, ol nire? Meniň garşylygym ýok weli, bagşy diňletjek diýip, bagşyny goýduraýmaly... Bagşy halky ynjk bolýar, ýüz adamyň içinde ýekeje aýdymdan daş adam bolsa, bilýän bagşy bi...

– Men haýyş edýän, Gylyçly kaka!..

– Saparmyrat jan, onuň gürrüni bolup bilmez! Bileje bar, goý, diňlesin. Ýer darrak weli, göwün sygsa, göwre sygar diýýär türkmen!

– Sag bol, Gylyçly kaka, häzir ýuwunmaga gitdi. Gelsin, haçan bar diýseň baryberýäs. Ýer dar bolsa, men daşda durubýrin...

– Sygşarys. Sygşarys. Galawut etme. Aldajyk bar, bagşyň muşdagy bolsa – diýip, Gylyçly Baba göz gypyp, owadan ýylgyryp gitdi.

Bir salymdan Batyr Gaýly geldi. Ol ýuwnupdyr, barybir gije-gündiz kitap okap ýatandygy üçin gözleri adaty göz däl, argyn, gyzaryp duran göz.

Saparmyrat:

– Gylyçly kaka, meniň ýene bir haýyşym bar – diýip, müýnlüräk ýylgyrды.

– Aýdyber, Saparmyrat jan... Weý, kemakyl diýse, sen ol gojany hem bagşa çagyryjaksyň... Hymmyldaşyp gürrüň edýän gojaňy... Ony men çagyryýan, gürrüňi bolmaz... Näme bagşynyň sesini köpçülik bolup bölüşjek bolup durusmy – tutuş wagona ýeter onuň sesi...

– Gylyçly kaka, ol meniň kakamyň frontdaş ýoldaşy... Gör, bi ykbal oýnuny – ynha, otluda duşuşarys...

– Bagtyň geldigidir, şol, inirim... Kakaňyň dosty dagy bolsa, gözümiziň üstünde orun bereris. Kakaňyň dostundan gymmat dost bolmaz!

Garasaý, olar şunuň ýaly gürrüň edip aýrylyşdylar. Gylyçly Baba başga milletleriň bolýan küpelerine aýlanyp, bagşy aýtdyrjak bolýandygyny aýdyp, ötünç sorap çykdy. Olar garşy bolmadylar.

Bagşy dutaryna mynasyp, dutary bagşa mynasyp eken. Bir sagatdan tutuş wagonyň jemendes, orsy, beýlekisi ýok – hemmesi dälize çykyp, bagşynyň gadym dünýäden gelýän ýaly sesini lezzet bilen diňlediler...

Gylyçly Babanyň küpesinde ýaşulular – Sarly aga, Beghan aga, Medet aga, törde Meretli aga, Iwan Semýonowiç dagy oturdylar. Bagşy jemendä seredip:

– Adamlar, bir säw bilen dostuma duşdum. Gylyçly Baba! Ony tanamaýanyňyz ýokdur-la... Men on ikinji wagondan. Gylyçly perronda gözüme ildi, soň tapyp gelşim şüý... Ol beýik artist, köp-köp kinoda oýnaýar. Onuň bilen aň-bilim tehnikumynda bir ýyl bileje okadyk... Onsoň gel-äý dostuma bir aýdym-saz edip bereýin diýdim... Bilýän, otly aýdym-sazyň ýerem däl, şonuň üçin beýik heňlerden tutaga-da on-on iki aýdym aýtsak, razy borsuňyz – diýip, aýdyma başlady.

Aýdym yzyna aýdym. Ol Daşoguz ýolundan aýdýany üçin, köp aýdymy dessanlardandy, özem gahrymançylyk aýdymларыndan.

Ynha, ol Görogly begiň «Daglara bar, daglara» aýdymyny tamamlap, Medediň uzadan bir owurt çayyny owurtlap, täze aýdyma başlady. Aýdym başlandan daglar gümmür-gümmürlenip ugrady. Iwan Semýonowiç gulagynda galan aýdymy ilkinji setirinden, sazyndan tanap, ornunda loňkuldap ugrady. Bagşy kükräp-kükräp obraza girip Görogly beg bolup gygyrýardy.

– Wo! Saparmyrat jan, şol aýdym... Bakşy saklan, saklan! – diýip, özi bilmezden gygyrdy, emma bagşy saklanmady.

Iwan Semýonowiç Saparmyradyň golundan tutup, şatlygyndan uçaýjak bolýardy. Aýdym ony öz dünýäsine alyp gitdi, aýdym tamam bolanynda onuň gözýaşlarynyň ýañagyndan syrygýandygyny hemmeler gördi.

Aýdym ýerine düşdi, hamana küpä merdana Görogly giren ýaly boldy. Bagşy derini sylup, Iwan Semýonowiçe lak atdy:

– Goja, düşündiňmi? Öz-ä çynyň bilen aglaýarsyň – diýdi.

– Munuň beýik taryhy bar... Ony Saparmyrat jan ikimiz bilýäris. Bu ajaýyp aýdymy duşmanlaryň okunyň astynda, dynç wagty Saparmyrat janyň kakasy köp aýdyp beripdi. Bu aýdym birhili tüweleýläp, gursagyňa girip, duşmanyň üstüne eň diýip, erkiňi eliňden alyp barýar – diýdi.

Küpä dymşlyk aralaşdy. Bagşy ol dymşlygy bozup, ýene Göroglynyň daglaryna tutdurdy.

Tutuş wagon gulaga öwrülip diňleýärdi. Düşünýän düşüniş diňleýärdi, düşünmeýän örän özboluşly, entek eşidip görmedik aýdymyna haýran galyp diňleýärdi.

Aýdymyň ahyry «Allaga tabşyrdym sen-ä» baryp tamamlandy. Haýran galaýmaly ýeri – Saparmyrat entek bu aýdymy diňläp görmändi. Ol iki bentden artyk diňläp bilmän, söm-saýak bolup dar dälizde duran adamlaryň arasy bilen başyny aşak salyp gitdi. Aýdym onuň bagryny mynçgalap, alyp barýardy. Hut ejesi jiger-bagryny paralap, Saparmyrady Allaga tabşyryp, baky dünýäden gygyryp duran ýalydy...

25.

Bagşy aýdymyny goýanson, Meretli aga köp sag bol aýdyp, küpesine gidermen boldy, agtygy onuň golundan tutdy. Meretli aga:

– Aýryl-aýt... Munuň ýaly aýdyndan soň ataňyň ýigrimi başyň däljesine öwrülenini bilmeýärmiň sen. Beýle aýdyndan soň ataň gylyç syryp, duşman üste gider öýdüp gorkup tutsaň, tut – diýip, hoş bolup güldi. Ol adamlar bilen hoşlaşyp, çykdy. Bagşy Iwan Semýonowiçe seredip:

– Goja, «Daglar gümmür-gümmürlendini» saklaýjagam bolduňmy? – diýip güldi.

Iwan Semýonowiç ýene bir ýola ötünç sorady. Bagşy:

– Aýby bormy, atam... Ýol heňidir-dä... – diýdi. – Ir zaman biziň obamyza ýazyjylar-şahyrlar gelipdir. İçinde bir rus ýazyjysam bar eken. Olary kolhozyň başlygy myhman çagyryr hem-de: «Meniň kakam aragy gaty ýigrenýär. Öýe baranymyzda el ýuwaryň ýanynda arak goýandyryn, her kim bir pyýala içip, onsoň öýe girip nahar edineris. Kakam myhman bilen naharlanýar... Kakam gideninden soň bolsa, arkaýyn içibereris» diýipdir.

Myhmanlar barýar bärden. El ýuwan bolup, hersi bir pyýala aragy gönderip girýärler öýe. Öýde bolsa päkize dograma bar eken. Iýip başlaýarlar dograma, dograma-da, bal ýaly... Rus ýazyjysy turup barýarmyş. Ondan «Nirä barýaň?» diýip soraýarlar. Ol: «Men ýene-de bir elimi ýuwup geleýin» diýipdir... Onuň yzy sürrek bolaýypdyr. Her kim üç-dört çemçe nahardan soň el ýuwup gelýä diýýä. Başlygyň kakasy geň galypdyr: «Äl, bi myhmanlar arassaçyl eken-ow» diýip. Özi-de, eli hapa bolup barýan ýaly, zol-zol eline seredýä diýýä – diýip, bagşy hoş bolup güldi, oturanlaram gülüşdiler.

Iwan Semýonowiç onuň aşaklyk bilen aýdan akylyna düşündi.

Batyr Gaýly oturyp bilmedi:

– Doganlar, ýokuş görmäň-dä, menem birje aýdym aýdyp bereýin... Bagşy, hä?... Siz ýaly uly bagşydan soň aýdym aýtmak bolmaýanyňy bilýärin, menem türkmen, ýöne tazygan türkmen, aýyp etmäň menden – diýdi.

Gylyçly Baba:

– Aýby bormy onuň, Batyr jan, on aýdym aýt, bagşy sazyny çalar... – diýdi.

Batyr Gaýly:

– Men bu aýdymy ýüregim gysanda daglara gidip aýdýan... – diýdi-de, Görogludan başlady.

Sarly aga:

– Berekella, aýt, aýt, wagonda-ha ýatjak bolýan ýok... Aýdyndan hezil etdi millet – diýdi.

Bu mahal Saparmyradam gaýdyp küpä gelipdi. Batyr Gaýly ýapbyldykdan başlady:

Ýalňyz balam algyn pendim,
Ýurduňy terk ediji bolma!
Duran bir gury agaja
Nähak gan sürtüji bolma!
Ötme ýagşyny göreňde,

Halyndan habar berende,
Bir garyp aglap duranda
Ýanynda gülüji bolma!

Işikden ötirler töre,
Ýigit oldur, ornun göre.
Gel diýp indelmegen ýere
Galkynyp baryjy bolma!

Bir ýigit zürýatsyz ölse,
Ýaýla doly maly galsa,
Iller oňa talaň salsa,
Sen ondan alyjy bolma.

Öwüş-hä, Jygaly, öwüş,
Myhman gelse, etgin söwüş,
Döwüşseň, mert bilen döwüş
Namardy kowujy bolma!

Saparmyrat aýdym aýdyp oturan Batyr Gaýlynyň gözlerine seretdi, onuň gözleri ýyldyz daglary ýaly gubarlap durdy. Ol gözlerdäki hasraty, gam-gussany, pajygany söz bilenem beýan etmek mümkin däl di, suratyny çekibem...

Saparmyradyň gursagynda Batyr Gaýlynyň gubar basan gözleri baky galdy...

26.

Ýagyş ýagýar.

Şabrap-şabrap ýagyş ýagýar.

Çabga bolmaga çemeli, hatda wagonyň depesinden deprek çalýar. Küştçüler küştüni goýdular. Hemme kişiniň nazary aýnadan aňyrdan aňyrdan çanjaryp, tozanlap, dünýäni suw-sil edip ýagýan jalada.

– «Ýer ala, ýurt ala» diýleni-dä!.. Garagumda şu mahal ýumurtga gorsap, bişirip bolýandyr. Arly ýyl Türkmenistanda işläp, bar gazananyňam bir aýlap Orsýetde ýaşa, sow, dynç al!.. – diýip, Atajan arzuw etdi.

– Inim, Orsýetiň nähili howasynyň bardygyny menden sora. Ýagynly, yzgarly, owadan bahary bar. Tebigatam owadan, ýöne gysy welin gysjan-da! How-w-w, şeýle bir zarply gysy bardyr, süňküniň içinde ýülügiň doňýandyr, gözün düýbünde gözyaşyň. Orsýet diýme, inim!.. – diýip, Sarly aga janykdy.

– Hamana Orsýeti gören ýaly gürleýändir. Seniň bolan ýerleriň Orsýetiň ýüzüniň ýylgyryp duran ýeri. Orsýeti görjek bolsaň, Irkutdan bir aňryk geç. Anha, sowuk o taýda bardyr!.. – diýip, adatça bolşy ýaly, Medet aga ony gepletmedi.

– Men haýran, ähli süýji-datly miwelerem, gawun-garpyz nirede bitýär – Türkmenistanda bitýär, ähli süýji konfetler nirede çykýar, Orsýetde ýa Ukrainada! – diýip, Atajan ugralla gepledi.

Ýagyş gelşi ýaly hem geçip gitdi.

Ýalpyldap Gün görnüp, nuruny dünýä saçdy.

Medet aga:

– Hany, Sarly batyr, çyk orta... Ýagyş bilen sypmarsyň! – diýip, ýagyş zerarly goýan küşdüne ünsüni jemledi. – Pa-haý, sen asyl utulanam ýaly-la... – diýdi.

Sarly aga:

– Men utularyň, elbetde, utularyň, garşymda Kapabalanka oturan bolsa. Garşymda oturan Medet molla bolsa men utulman, han ogul! – diýip, ol küşdüniň çöplerini ýeke-ýeke synlady. – Sen oglan, bizi ýagşa güýmäp, mallaryňy gerekli ýerlere atyşdyryp çykan-a däl-siň-dä... Birhili ozalky oýnum däl ýaly, üç-dört çöpümem kem ýaly bolup dur...

Medet aga:

– Haýsy jübiňe ursañ bahana bilen takal-aýt! Gel-gel seniň bilen küşt oýnanymda men çöpümi çalşarynmy? Seniň çöpüňi alarynmy men? – diýip, ýalandan gaty gören boldy.

– Senden her haýsysy çykar!.. – diýip, Sarly aga bir çöpüni göçdi, soňra ol Atajana bakyp: – Orsýetde şunuň mazarynyň başynda näme kelläme geldi diýsene – diýip, has hem gürründeşini özüne çekjek boldy. Saparmyradyň küşde siňe seredip oturanyny görüp hem – Saparmyrat jan, Medediň guburynyň başynda näme diýip Alladan diledim diýsene...

Saparmyrat ýylgyryp:

– Hä, näme dilediň, Sarly kaka? – diýdi.

Sarly aga:

– Eý, Alla, arşda-kürsde bar bolsaň gabyrdaky Medet mollany çykaryp, ýerine meniň gapdalymdaky Medet mollany dyk, mundan adam hem bolmaýar, ýoldaş hem bolmaýar! – diýdim. – Eger Alla bolup onuň ýaly iş etmegi uslyp bilmeşem, baş minutlyk ber tagtyňy diýdim. Onsoň edişime-de bak diýdim... Walla, gabry açaga-da muny dykyp, ýerindäkini çykaryp jan beräýjekdim... Şeýden bolsam, kolhozyň başlyg-a göni bir mellek ýer padarka berýär, Medediň aýaly hem bir kastýum-jalbar padarka!..

Oturanlar hezil edip gülüşdiler.

Atajan:

– Medet kaka, öz gubruňa duşanyňda nähili bolduňyz-aýt? – diýip, çekinjeň sorady.

Sarly aga:

– Munuň nähili bolanyny biljek däl, men-ä begenip gitdim, görsem, ýeňmez ýagym ýatyr allanäme gubur bolup, üstüne-de baş ýyldyzjyk alyp!.. – diýdi.

Atajan:

– Siz oňa nädip duşup ýörsüňiz?

– Bu gezek duşmadyk oňa, geçen gezek duşduk... Öten ýyl ilem söweş eden, bolan ýerine aýlanýar, senem aýlan, Sarlyça ýokmy sen diýip öýdäki gulagymy gazap, teý goýmady. Onsoň gaýtadyk-da, Sarly bilen iki tirkeşik bolup. Ol görülen şäher üýtgäpdir, kiçijik hutorjyk ullakan oba bolupdyr, ýöne meniň gaty ýadymda galan ýer – derýanyň köprüsidi. Köpri bolsa, şol ozalky köpri eken – diýip, Medet aga gürrüň berip başlady. – Gazap söweş bolan ýerler-dä... Gubur diýeniň ekilen ýaly. Ors aga-da ýaltanman hersiniň üstüne bir zat dikip, at ýazypdyr. Ynha, şu taýlarda söweşäydik öýdýän diýip, aýlanyp ýörkäm, Sarly golumdan tutup idirdedip, bir guburyň ýanyna eltip oka diýýär. Okaýaryn. «Näme diýýän?» Sarly ýene «Oka diýýär». Menem «Okadym-how» diýýän. Birden kelläme urdy. Sarly hem üstüni ýetirdi: şol wagt: «Köpeý ogly, ýatagyň kanda ekeni, sen kanda entäp ýörsüň, bol ýatagyňa gir» diýip gyssaýar!

Medet aga lah-lah gülýär. Oturanlar ýylgyryşýar.

Atajan:

– Meniňem kakam bir ýerlerde şeýdip diri gezip ýören bolsa bolmaýamy? – diýip, yzaly seslendi. Onuň duýdansyz aýdan sözi hemmelere hem gussa berdi.

27.

Otlynyň tigirleriniň birsydyrgyn sesi.

Küpede ýüzin düşüp ýatan Batyr Gaýly golundaky kitaby oturyp okap başlaýar. Saparmyrat oňa syn edip otыр. Bu mahal Batyryň ýüzi-gözi parahatdy, onuň gerdenine münen ters ykbal-da, kalbynda doňan köl ýaly bolup ýatan gam-gussa-da ýokdy. Ol kitabyň dünýäsinde gaýyp ýördi, emma onuň ähli derdi lükgeligi bilen Saparmyradyň kalbyna geçipdi. Saparmyradyň ýüregi gyýym-gyýym bolup, bagryny paralaýardy. Ol özüni keç ykbal, kemmagal ýigit hasaplardy, emma beterinden saklasyn diýleni. Batyr Gaýlynyň şum takdyryny saldarlap görüp, bagry awaýardy. Batyr Gaýlyda ne ogul, ne gyz bar, hatda watany hem ýokdy. Saparmyradyň gelejegi bolsa, ol görgülide gelejegem ýokdy, meňki bolsun diýer ýaly geçmişem... Iki jahan owarrasy...

Muňa kim günäkär?

Saparmyrat golaýda bir gazet okapdy, onda gadym-gadym zamanlar faraonlaryň jaýlanyşy barada gürrüň berilýärdi. Faraonlar şindi diri mahal özüni hudaý hasaplap, dünýä dursa durjak mizemez daş mawzoleýleri gurdurypdyrlar. Ol mawzoleýler şindi hem adamzadyň akylyny haýrana salyp durlar. «Dünýäniň ähli zady wagtdan gorkýar, piramidalar hatda wagtdan hem gorkmaýar» diýlen nakyl hem döräpdir.

Faraonlar şol döwürde o dünýäniň bardygyna kemsiz ynanyp, bu baýlygynyň belli bir bölegini özi bilen o dünýä alyp gidýärler, ýagny jaýlananda gubrunyň içinde goýdurypdyrlar. Emma, dirikä öldürip baýlygyny alyp gidýän wagşy adamlar, öleniň ýanynda hum-hum altyny goýarlarmy? Faraonlar onuň hem alajyny tapypdyrlar... Olar öz ölümünüň öňýany yüz mün guly gynap, bagyrdyp, zalymlyk bilen öldürdipdirler. Bir topar alymlar faraon ol gullary o dünýä özüne hemra etmek üçin

öldüripdirler diýip çaklaýar. Emma, soň görlüp oturylsa, ol ýerde uly hikmet bar eken, entek adamzadyň akyly ýetmeýän hikmet.

Ýigriminji ýyllarda Britan, Amerikan alymlary piramidalaryň birini açyp, öwrenmek işleýärler. Emma faraonlaryň gubruny açany üçin olara gargyş siňip, az wagtyň içinde arheologiýa ekspedisiýasyny gurnadan baýdan başlap, ähli agzalaryna deňiş ölýär. Özem görlüp-eşidilmedik täsin ýagdaýda. Ýigriminji asyryň alymlary olaryň haýsy dertden ölýänini hem bilip bilmeýärler. Görlüp oturylsa, piramidanyň girelgesinde gynanylyp öldürilen ýüz müň guluň ruhlary şol piramidanyň töwereginde aýlanyp, piramidanyň içine aralaşjak bolandan aryny çykaryp, ony öldürýän bolsa nätjek!

Belki, bu ylmy çaklamadyr! Belki, düýbünde nähili hem bolsa bir hakykat ýatandyr! Türkmen aýtmaýarmy, «Kasas kyýamata galmaýar» diýip... Bigünä kast eden adam şol bigünä bilen özüni hem öldürýär, sebäbi şol öleniň ruhy soň oňa ýaşaýyş bermeýär...

Saparmyrat SSSR ady bilen dünýäni elendirýän döwletiň hem gaty ummasyz köp nähak gan dökendigini bilýär... On ýedinji ýyldan otuzynjy ýyllara çenli graždanlyk urşy zerarly ilat, halk ikä bölünip, birek-biregi öldürdi. Otuzynjy ýyllardan basa-baslyk öňä, kölegesi ýere düşýän erkegi ölümden hem beter gyrgynçylyga sezewar etdiler. Allajy sowukda – Magadanda, Kolymada ölüp gitdiler... Galan diri erkekleri hem ikinji jahan urşy saýhallady, uruşdan aman sypanlaryň hem birentegi ýene zuluma sezewar boldular...

Diýmek, bu döwlet süňküň, jesediň, ganyň üstünde dur!..

Nähak ganyň, bigünä bendeleriň meýitleriniň üstünde!..

Meretli aga hak aýdýar: bu döwlet gelip, ekeni uruş ody boldy, hasyly hanha öwlüýä-öwlüýä bolup ýatyr!..

Saparmyrat Çagalar öýünde kemala geleninden soň, Türkmenistanda bar bolan ähli Çagalar öýlerine beletdi. Respublika boýunça elli-altmyş sany Çagalar öýi, hersinde ýüzlerçe, müňlerçe çaga... Olar – döwletiň ters syýasatynyň pidalary!..

Saparmyrat bir nokada garap oturyşyna geçmişini göz önüne getirmäge synandy: kakasyny bilýär. Atasy döwletiň pidasy, atasynyň atasy, agalary döwletiň pidasy... Bu jahan pajygalary sowa geçeninde Saparmyrat öz ýakyn, ganybir garyndaşlarynyň tutuş uly oba sygmajakdygyny hakydasyna getirdi. Tutuş oba bolup oturmaly ol doganlar, dolananlar, daýylar hany?!.

Ýok! Ýok! Olardan nam-da ýok, nyşan-da ýok!

Tutuş oba doganly, dolananly bolup oturmaly Saparmyratda barmaga gapy ýok. Gapy bar, ýöne ol gapyda kalp ýok. Gelewer diýip gapysyny açjak bar, emma kalbynyň törüne goýberjek ýok!.. Kalpdan orun berilmese, duldan oturanyňdan peýda ýok. Kalbyň ynjalmaz, tersine, bagryň awar!

Saparmyrat haýsydyr bir akyldaryň kitabynda: «Özgäniň takdyryna gynanyp bilýän adam, adamlaryň ýagşysydyr» diýen pikiri okapdy. Saparmyrat adamlaryň gynanjyna gynanyp, begenjine begenip bilýär, emma hany onuň begenjine begenip, gynanjyna gynanýan!

Kimi gürlitseň ýagşy adam! Men ýaman, men ýaramaz diýen adama gabat gelmersiň!

Gowy adam gaty köp, emma hany ýetimler öýüne baryp, bir oglanjygy ýa gyzjagazy ogullyk alýan kişi?!

Her kim bazara barjak, sygyr aljak, at aljak, maşyn aljak! Sebäbi sygyr süýt berýär, ýylaşa göle berýär. At bolsa, edil maşyn ýaly at-abraý getirýär, baýlyk getirýär! Çaga näme getirýär?

Alnan ýetim çagajyk erteki gün ulalar, tutuş maşgalany göterer, gerdeninden göterip, ykbal ýüküni alar!.. Emma ol haçan ulaljak?

Mal edineweriň, baýlyk edineweriň, zat edineweriň. Her etrapdaky, her şäherdäki ýetim-ýesire Alla sereder!

Alla sereder!

Eger Allanyň ýoly bilen barýan bolsaň, sen hem seret-dä!.. Sen hem!..

Saparmyrat agyr oýlara batyp barýar...

Ol kuwwatly döwletine, SSSR-e buýsanýar, guwanýar, ol onuň daşyny gallap, çay-çörek berip, okadyp, uly okuwa, şu döwlete ýetirdi ahryry... Emma Saparmyrat ýene bir zady bilýär, ony şeýle pajygaly güne salan hem şol döwletiň özi ahryry... Tutuş oba bolup oturmaly oglany, jahanda ýalňyz, sopbaş, ýeke, ýetim goýan şol döwlet ahryry!..

Bu kuwwatly döwlet onuň bar buýsanjy Türkmenistany hem özüne siňdirip, münlerçe ýyl duran Türkmenistany başga ýurtlar, halklar bilen garym-gatym edip barýar. Bu pajyga has uly pajyga, onuň ýanynda Saparmyradyň pajygasam, tüwmaýak galan Batyr Gaýlynyň pajygasam, agtygynyň mazaryny tapanyna begenip gelýän Meretli aganyňam pajygasy hiç zat. Hiç zat!

Ýurduň başga ýurda öwrülip barýar!

Milletiň başga millete öwrülip barýar!

Eý-ho! Eý, Huda!..

Saparmyrat hopukdy!..

Saparmyrat kitap okap oturan Batyr Gaýlynyň gözleriniň okarasynyň aýdan pürepürülenip barýandygyny gördi...

28.

Otly kiçijik bir duralgada saklanypdy, sanalgy öý bardy. Wagonyň içinde her kim öz işi bilen. Kim kitap okaýar, kim çaylaşyp mesawy gürrüň edýär, kim ýatyr, ýatana berseň maňa ber diýip. Wagon imi-salalyk. Ne goh, ne galmagal bar.

Saparmyrat duralganyň töweregindäki ýazylyp ýatan ýaşyl ýaýlalary synlady, şeýdip, ol birsellem ýadaw gözlerine dynç berdi. Birsalymdan Beghan aganyň mylaýym sesi eşidildi:

– Adamlar, arkaýyn daşaryk çykyp, aýaklaryňyzy ýazyp bilersiňiz. Otly birneme durjak şu taýda.

Kimdir biri onuň sebäbini sorady:

– Otlynyň kellesi kem tapypdyr – diýip, Beghan aga bolýan küpesine girdi.

Ýolbelediň bildirişini eşiden Iwan Semýonowiç Saparmyradyň ýanyna geldi, elinde-de fotoapparaty.

– Saparmyrat jan, ýör, ikimiz taryha gireli. Bileje surata düşeli, her dem, her daýym ýatlap durarym ýaly.

Saparmyrat ýeňil gopup, Wanýa daýynyň elinden fotoapparaty aldy, yzyna gaňrylyp:

– Batyr kaka, ýör surata düşeli – diýip, çiş arkan düşüp kitap okap ýatana ýüzlendi. Ol birhaýukdan kitapdan ünsüni sowup:

– Ine, barýan – diýip, ýene kitabyna güýmendi...

– Saparmyrat jan, şol milli geýimli artisti hem çagyrsana. Gylyçlyny... Gaty owadan, düşümlü geým-gejimiňiz bar. Gagauzlar siziň garyndaşyňyz hem bolsa, olar milli formalaryny ýitiriberipdir...

– Bolar, Iwan Semýonowiç – diýip, Saparmyrat barşyna Gylyçlynyň gapysyny kakdy, soňam açyp oňa Wanýa daýynyň haýyşyny aýtdy:

– Päheý-de weli, Saparmyrat jan, häzir onuň özüni türkmen ederis – diýip, donuny, guşagyny, silkmesini alyp çykdy.

Olar tirkeşip ýaşyl meýdanda ýalňyz ösüp oturan agajyň ýanyna bardylar. Gylyçly dessine Iwan Semýonowiçi geýindirdi. Ol gaty epeý pyýada boldy duruberdi. Wagondan düşen beýlekilerem, beýleki wagonlardan düşenlerem üşşüp gelip, gözün ýagyny iýip barýan gyrmyzy dona, buýralary seçelenip duran silkm, zerrin guşaga seretdiler. Kimler bolsa daşynyň gaby gaty owadan gylyjy synlap, gynyndan çykaryp hem ýylgyraýýardylar. Gylyç ýönekeý lowurdyly demirdendi.

Saparmyrat Iwan Semýonowiç bilen surata düşdi. Gylyçly surat aldy.

Soňra ol apparaty başga birine berip, Saparmyrat, Wanýa daýy, Gylyçly üçüsi düşdi.

Sarly aga bilen Medet molla penjeklerini geýip düşüpdiler. Sarlynyň döşi orden-medaldan doludy. Medet mollanyň bolsa seteran üç sany «Şöhrat» ordeni bardy. Ony synlan bir rus adamsy:

– Gahryman! Hakyky gahryman! – diýdi. Soňam hamana gepine ynanyлмаýan ýaly, janygyp gürlledi. – Şöhrat ordeni Gahrymandanam beýik görülyär. Özem diňe rýadowoý esgere berilýän sarpasy beýik orden!.. Ol gojanyň ähli jähgi onuň birine degenok.

Her kim türkmeniň milli geýmine girip surata düşýärdi, hiç bolmanda milli geýimliniň ýanynda düşýärdi. Ol surat çykarylyp saňa beriljekmi – onuň bilen gyzyklanýan yokdy, ýöne düşmeli diýip düşýärdiler. Saparmyrat muny bir zatdan gördi, birinjiden, her kim özüniň aşygy, kim özüni azrak söýýär, kim özüni köpräk söýýär, kim bolsa, özüne ölemen aşyk. Başga adam bardyr öýtmeyär. Ynha, meger, her kim özi bilmezden surata düşüp: «Synlaň, ynha men!» diýmek isleýän ýalydy. «Wah, elbetde, sensiň! Emma seni kim tanaýar!» diýip, Saparmyrat pikir öwürdi. Ikinjiden, adam ölümden gorkýar, ol şonuň üçinem, bu dünýäde özüni galdyrjak bolup gara heläk.

Sweta ýetip geldi. Ol ýaňy ukudan turan borly. Gelşine Saparmyrada bileje surata düşmegi tekliptdi. Saparmyrat utandy, munça köpçülikde özüne göz-görtele aşyk gyz bilen surata düşse, ol gyzyň köräp duran ýygyna ot düşürjekdi! Emma ýeserje gyz ony goýmady. Saparmyrady kyn ýagdaýdan alyp çykmak üçin Iwan Semýonowiç apparaty alyp Gylyçla berdi-de, gyzy bir gujagyna, Saparmyrady bir gujagyna alyp surata düşdi. Gyz monça boldy.

Saparmyrat ondan sypmagyň alajyny agtaryp ugrady, emma magşuk gyz ony sypdyraýjakmy? Ol maňlaýynyň çygjarýandygyny bildi.

Çarymyrat, Beghan aganyň şu ýigitden daşrak dur diýen ýigidi ýylgyrjaklap geldi. Ol Sweta lak atyp, onuň bilen surata düşmekçi boldy. Sweta oňa ähmiýet hem bermedi.

Iň soňunda artist Gylyçly Baba gyrmyzy donly, silkmeli, bili gylyçly surata düşdi.

Saparmyrat öz ýanyndan oýlandy: «Ynha, türkmeniň düşen ýagdaýy, milli geým-gejim içre ýasama türkmen, tyllaly gyn içre ýasama gylyç» diýdi. Birden ol obýektiwe seredip gözünü gyrpman duran Gylyçla gygyrdy. Surat aljak bolup durany saklap, Swetanyň başyndaky ýukajyk gyzylja ýaglygy Gylyçlynyň boýnuna dakdy:

– Wanýa daýy, ynha bu indi ýöne ýigit däl, eýýäm beg! – diýdi.

Iwan Semýonowiç bar ünsüni dikip:

– Degişýäňmi ýa çynyňmy? – diýip sorady.

– Çynym! Şu geýmde bolsaň, boýnuňda hem ýaglyjagyň bolsa sen eýýäm beg!

Iwan Semýonowiç haýran galyp başyny ýaýkady.

29.

Küpäniň aýyk gapysynyň öňünde duran gyzjagaz gözjagazyny petredip:

– Siziň ýoldaşyňyz aglaýar. Gorkunç aglaýar! Küpede – diýdi.

Sarly aga orsçanyň aňyrsyna ýetendigini görkezjek bolup, pert-pert gürlledi:

– Gyzym, kim aglaýar? Näme üçin aglaýar? Nirede aglaýar?

Gyzjagaz goljagazyny gapdala uzadyp «goňşy küpede» diýip, birhili naýynjar garap, wagonyň ýodajygy bilen ýoluna gitdi. Medet aga:

– Kimkä ol biziň aglaýan ýoldaşymyz? – diýip, oturanlara soragly nazaryny aýlady, küpeden daşa boýnuny uzadyp seretdi.

– Aglaýan kim bor öýdýäň? Batyrdyr... Kawkazly Batyr. Ol aglaýar diýseňem ynanaryn, agladýar diýseňem... Sallançakdan gaçan bir zat-laý... Aý, hawa-da, ibaly adam bolanda Türkmenistandan hem oňa ýaşara ýer tapylardy.

– Bendäniň kellesi-hä ýerinde däl... Türkmen görjek, ildeşlerimi görmek üçin ýörite şu ota mündüm diýip, üç gün bärem Saparmyrat janyň kitabyny bagryna basyp ýatyşy... Ters okanlaryň kitabyny beren-ä dälsiň, Saparmyrat jan...

Saparmyrat ornundan turup, ondan habar almaga ugramakçy boldy. Medet aga onuň golundan tutup oturtdy:

– Saparmyrat jan, otur! Erkek kişi ağlayan bolsa yönelige dälidir... Erkek kişi aglap durka üstünden barsaň, utandyrarsyň... Goý, aglasyn, ýüregi düşüşsin... Ynha, onsoň Sarly kakaň habar alyp gaýdar...

– Men onuň ýüregini düşüşdirip, köşeşdirip geleyin... İçendir ol, çakyny bilmän, goýberendir ol murdardan... İçenem içine sygýan dälidir... – diýip, Sarly aga Medet mollanyň soňrak gidäý diýenine-de garaman gitdi. On-on baş minutdan gaýdyp geldi, dilini ejiz görýän ýaly, eli bilen ýagdaýy düşündirjek bolup, her hili hereketler edişdirdi. Buduna urdy:

– Biri ölüpdür diýýär! Menem kim ölüpdür diýýän. Hunybirýan ağlaýar, möňňürip ağlaýar, ýüzüne penje urup ağlaýar. Kim ölüpdür diýsem «Soltan ölüpdür» diýýär. «Patyşa ölüpdür» diýýär... – Sarly aga gözünü mölerdip, oturanlara seredip çykdy, ahyry gorka – Brežnew ölen bolaýmasyn, patyşa-da şol?.. Birhili adynam-a aýtdy... Soltan... soltan jelal... jemal... diýdi... «Nirede ölüpdür?» diýsem «Häzirbeýjanda ölüpdür» diýýär... Haçan ölüpdür diýsem «sekiz yüz ýyl mundan öň ölüpdür» diýýär... Endamym üşüdp, inim jümşüldäp gitdi... Hunybirýan ağlaýar, sekiz yüz ýyl mundan öň biri ölüpdür diýip ağlaýar, olam Azerbaýjandamyş... Däli ol, däli!..

Saparmyrat ýylgyrdy. Sarly aga onuň ýylgyranyny gaty görüp, gatyrgandy:

– Saparmyrat jan, onuň ýagdaýy mojuk... Mojuk!.. Gyzyly jynly bolmanka alajyny edip uly şäherleriň biriniň wokzalynda milisiýa bermeli! Milisiýa, goý, onsoň dälihana ýerleşdiribersin... Däli bilen oýun etmek bolmaz, onda-da onuň ýaly bugany bir ýumrukda öldürip bilýän däli bilen...

– Sarly kaka, men oňa gowy kitap berdim... Golýazma kitap... Şol kitabyň ahyrynda mongol-tatarlara garşy söweşen beýik serkerde soltan Jeleddin ölýär, onuň ölümi gaty pajygaly, Batyr aga şoňa ağlaýandyr.

Sarly aga goluny Medet aga uzatdy:

– Ana, uly şäherde düşürilmeliniň ýene biri...

Medet aga süýem barmagyny oňa çenäp:

– Häý, pekge, pekge!.. Ýaşayyş otly bolsa, seni şondan düşürmeli, sen ýaşayşa mynasyp däl. Sen soltan Jeleddini hem bilmeýärsiň... Ol-how, gahryman...

– Haýsy bir gahryman öldi diýip aglajak? – Sarly el bererli dälidi. – Ynha, seniňem döşünde üç sany «Slawa» ordeniň bar. Sen öldi diýip men zörledibermelimi?

Saparmyrat pessaý ses bilen:

– Sarly kaka, ony agladan kitap ajaýyp kitap, ajaýybyňam ajaýyby ol kitap. Demirgazykdan sülsat baryny sürüp gelen tatar-mongollara garşy ilkinji bolup aýaga galan, on üç ýyllap hem olaryň garşysyna gahrymanlarça göreşen soltan Jeleddiniň ölümi gaty pajygaly... Özem tötänlikde süpük bir namardyň elinden ölýär...

Sarly aga Saparmyradyň sözünü tamamlatmady:

– Inim, sen şonuň tarapyňy çalma, ol bir sallançakdan gaçan, jyn urup, al kakan! Ýogsa mundan sekiz yüz ýyl öň bir kişi ölüpdür diýip, hunybirýan aglamak bolarmy? Görärsiňiz, ol Gurýewe barýança bir bibatlyk etmese, bilenim ýalan! Onuň ýüzüne seretdiňizmi, abat yerinden bibady köp. Kellepaçagy dagy näteňet! Menden size maslahat, şondan daşrak boluň! – diýip, Sarly aga janykdy.

Saparmyrat:

– Sarly aga, ol kitaby kim okasa-da ýüregini bozýar – diýdi. – Soltan Jelaleddiniň ölümi, takdyry, taryhy ölüm, onuň ölümi bilen türkmen döwletiniň tugy synyp, türkmen halkynyň bagty ýatýar. Soltan Jelaleddiniň ölümi diňe türkmeniň däl, tutuş Orta Aziýanyň, arabyň, tutuş dünýäniň tragediýasy! Ol hem kim tarapyndan öldürilýär? Bir tentek tarapyndan. Ýogsa duşmanlaram oňa tyg çekmäge milt edip bilmän, at tapyp ony öz goşunynyň arasyna aşyrmakçy bolýarlar. Duşman ýaly duşman hem bilýär, soltana tyg çekmek bolmaýanyny. Ol soltan, ol Allanyň ogly! Emma tentek nadan asylzadany nireden bilsin, soltany nireden bilsin, garamaýagy nireden bilsin!

Sarly aga köşeşip:

– Eýse soltany öldürmek bolmaýarmy? – diýip, ýuwaşja sorady. Onuň atuwa gelendigini bilen Medet aga dessine:

– Saparmyrat jan, gadymda bir tüntaw soltany, garamaýagy parhlandyryp bilmändir diýip janyňy ýakyp oturma, ynha, şunuň tüntaw kemi barmy? Bu-da bilenok – diýip, Sarly aga goluny uzatdy.

– Sarly aga başga gep, bu sekiz ýüz ýyl döwleti bolmadyk, döwleti, patyşany hakydasyndan çykaran adam... – diýip, Saparmyrat gamgyn dymdy. İçinden: «Ynha, watan diýip söweşen, özüni gahrymandan kem görmeýän kişiniň geçmişi bilmeýändigi beýlede dursun, hatda patyşanyň, soltanyň ýöne adam däl-de, Alla tarapyn saýlanan adamdygyny hem bilenok» diýip oýlandy, halkynyň dünýägaraýşynyň pesligi üçin gynandy...

Saparmyrat turup Batyr Gaýlynyň ýanyna ugrady.

30.

Medet aga küpesine girip barýan Gylyçly Babany çala görüp:

– Haý, artist! – diýip gygyrdy. Gylyçly Baba ony eşitmedi, ýöne Sarly aga Medediň ýakasyndan ebşitledi:

– Çüşş! Eşitse gaty görer ahyry...

– Nämäni gaty görer?

– Artist diýeniňi.. Men saňa artist diýsem, urşajjak bolarsyň...

Medet aga Sarly aga gözlerini höwlendirip seretdi:

– Sen meniň çakymdan-da samsyk ekeniň!.. Ol-how artistligine buýsanyp ýör... Ol artistligine guwanyp donuna sygman ýör. Aýaly onuň artistligine guwanyp, köçä sygman ýör. Ol onuň käri ahyry...

– Goý-aýt, ondanam bir kär bormy? O ýyl kolhoza oýun gelende ol hakyt heleý bolup hem oýnapdy. Görmedikmi?

– Oýundyr-da, heleý bolup oýna diýilse, heleý bolup oýnarsyň...

– Ýok, mollanyň dogmasy... Oýundan-çyndan heleý bolmaly däldir, bir ýola heleýleseň, gutardygyňdyr... Asyl ýöne, nädip barypýatan heleý bolanyňy duýman galarsyň...

31.

Bu mahal Batyr Gaýly Saparmyradyň gündeligini ýapyp, ýaňyja okan goşgusynyň ruhundan çykyp bilmän otyrdy. Ol köp oturdy, gaty köp oturdy. «Ýurda sapar kylmak hajdyr» diýen setirleri öz-özünden onuň aňynda meteor ýaly bolup aýlanyp ýördi. «Ýurda sapar kylmak hajdyr! Hajdyr! Hajdyr!» diýip, ol setiri hem aňynda, hem zypanynda gaýtalady.

Ol çilim otlany, daş çykdy, darajyk dälizde Medet, Gylyçly Baba, Sarly aga dagy üýşüp gürrüň edip, gülşüp durdular. Batyr Gaýly oý-pikirine, düşen ruhy dünýäsine zeper ýeter öýdüp, çep tarapdaky gapa tarap yöneldi. Aňynda bolsa aşakdaky goşgy gaýtalanyp durdy. Goşgynyň ady «Gözle».

GÖZLE

Saparmyrat periň ýetdi,
Gözle, ulus-iliň gözle.
Gamgyn gezen çagyň ötdi
Sagyň gözle, soluň gözle.

Mekan – ýakyn, menzil – daşdyr,
Ýurda sapar kylmak – hajdyr!
Dünýä bir soňsuz darkaşdyr,
Ata-baba ýoluň gözle.

Duman kalbyň örteninde,
Watan diýdiň her demiňde,
Ýüküň bardyr gerdeniňde,
Biribardan dalda gözle.

Sen ýanmasaň, ol ýanmasa,
Il gaflatdan oýanmasa,
Güýç-gaýrata daýanmasa,
Hakdan berlen halyň gözle.

Menzil-mekanyň – diýardyr,
Ýary gerçek, ýary batyr,
Seniň beýik iliň bardyr
Gadym türkmen ýolun gözle.

Deňiz güýjüň bar çagynda,
Är-u-pirleriň çagyr-da,
Göroglynyň Çardagynda

Saparmyrat gije çenli Iwan Semýonowiç bilen gümürdeşip oturdy. Ol şu gije hökman düşümde kakamy görerin diýip pikir etdi, aýdyşy ýaly hem boldy. Kakasy bilen ejesi bile düşüne girdiler. Ikisiniň-de wagty hoş... Diýmek, olaryň ruhy ynjalandyr diýip, Saparmyrat oýlandy.

Ol Iwan Semýonowiç bilen tanşan gününden başlap, diňe şonuň bilen oturdy, diňe şonuň bilen naharlandy, diňe şonuň bilen gürleşdi. Nega-da bir ýere çagyrylsa-da, ol Iwan Semýonowiçsiz gitmeýärdi.

Basym Iwan Semýonowiç düşmelidi.

Iwan Semýonowiç onuň bilen dünýäniň gürrüňini edýärdi. Ol:

– Oglum, Saparmyrat jan, men mekdepden gündelik ýöretmäge ram eden adam. Uruşdaky gündeligimi, mümkin boldugyndan, has giň ýazdym. Seniň kakaňyň äden ädimine çenli bar: tüýs gahrymanyň ýyl ýazgysy ýaly... Ýöne roman edip ýazaýmaly, talantyň bar bolsa... Hudaý maňa bolsa demri beripdir... Nesip bolsa, kanikuldan gel, men seni Moskwa çagyrarın. Okap görersiň... Ol wakalary gürrüň berer ýaly däl. Mahal-mahal gündeligimi elime alýan, edil ýöne kino-da. Senem gündelik ýöretmäni goýma. Ýaşyň bir çene baranson, gündeligiňi eliňe alarsyň welin, ylla geçen günleriň bilen duşuşan ýaly bolarsyň...

Men kakaň bilen bagly wakalary elin maşynkadan geçirip, – Igor Iwanow diýip režissýor bardyr, eşitdiňmi? – diýip sorady, Saparmyrat «hawa» diýdi. – Şoňa okap gör diýip berdim. Iwanow okap görüp, «Süzeti maňa ber» diýdi. «Al» diýdim. Soňra ondan ssenariý ýazypdyr, maňa okamaga berdi... Okadym, gül ýaly ssenariý, emma üýtgedipdir. Kakaňyň obrazyny bolsa, bir gürtji ýigidiniň obrazy edipdir. Men ylalaşmadym. Yzyna aldym... Ýalbaryplar çykdy, bermedim...

Men oňa aýdýan: «Igor Iliç, ol hakykatda ýaşap geçen gahryman, türkmen gahrymany! Näme diýip ony gürtji diýip üýtgetmeli! Türkmen diýilse bolmaýarmy?» diýýärin.

Iwanow: «Bolmaýar, Iwan Semýonowiç, bolmaýar. Beýle töwekgel gahryman ors bolsa ýa gürtji bolsa – tomaşaçy ynanýar, türkmen diýseň... Türkmeni kim tanaýar?»

– Tanarlar-da, tanalmaýan bolsa – diýýän.

Garasaý, men oňa düşündirjek bolýan, ol maňa. Ahyry hem men süžeti ondan aldym.

Saparmyrat uludan dem aldy.

Ol dymdy.

– Režissýor diýen millem bir tip bolýar. Özlerini Hudaý sanyp, öz diýenini gögertjek bolýarlar... Ynha, şonuň üçinem, Beýik Watançylyk urşy barada ikinji Beýik Watançylyga mynasyp film ýok!..

Şindem duşsa, ssenariniň bagtyny ýatyrma, ber diýýär, men hem hiç haçan diýýärin. Ahyry režissýor taparın diýýärin.

Saparmyrat kakasynyň gahrymançylygy barada kino edilmändigine gynandy. Başyny ýaýkady...

Agyr dymyşlyk boldy. Ahyry Iwan Semýonowiç:

– Saparmyrat jan, är ýigit bolup ýetişipsiň... Men saňa ýene bir zady aýtmalydyryn – diýip, ol ýesirlik barada, iki sany obadaşynyň ýönekeý zadyň üstünde gaharlanyp, kakasyny faşistlere satyşyny gürrüň berdi.

– Olaryň biriniň ady Şadyman Ýanar, Gökje obasyndan. Beýlekisiniň ady Perman Küle, Gypjakdan...

Uruşdan bäri köp ýyl geçdi ahry, emma rus adamsynyň bu atlary, oba atlaryna deňiç ýat bilşine Saparmyrat haýran galdy.

– Beh, Iwan Semýonowiç, olaryň adyny ýat biläýärmiň?

– Saparmyrat jan, men ol iki Iudanyň adyny ýylanyň agzynda zäherini göterişi ýaly göterdim... Men ol iki kezzabyň adyny ýüregime sanjylan iki sany mina gyýçagy ýaly göterdim... Köp ýyllar olaryň uruşda adam satandygy barada prokuratura maglumat ýazyp ibereýin diýip hem gezdim dişimi gaýrap... Ahyry «Aý, namart adam näme ýaşamaly dälmi? Goý, wyždanlary azar bermeyän bolsa, ýaşasyn ýörsünler, binamyslar» diýip, goýbolsun etdim-dä, oglum... Ýöne, sen olary gör, meniň diridigimi aýt olara, kakaňy satandyklaryny bilýäniňi aýt, goý, gahryman bolup bir gezmesinler!..

Saparmyrat Iwan Semýonowiçiň gözlerine dikan seretdi... Göreçler tapşdy.

33.

Saparmyrat küpä girdi. Ikinji gatda ýatan student aňyrsyna bakyp çalaja horlaýar. Batyr Gaýly düwlen iki ýumrugyny üst-üstüne stola goýup, onuň üstündenem maňlaýyny goýup oturan eken...

Onuň aglandygy bildirip dur...

Ol Saparmyradyň gelenini bilip, ýüzüni galdyryp, hamana ýaňyja şum habar alyp, içine sygdyryp bilmän oturan ýaly, başyny ýaýkady.

– Ynha, Allanyň pelegi!.. Mahal-mahal men şu dünýäniň Allanyňkydygyna-da ynanamok... Alla şu dünýäni ýaratsa-da ýaradandyr, ýöne «Bar, şu dünýä seňki!» diýip, melguna bagyş eden ýaly bolup dur... Garaşan zadyň ters bolup çykýar... Heý, beýik bir är ýigidi, şir ýigidi, ahryry gylyjyň güýji bilen tagtyny alyp, halkyny ýowuz duşmanlardan gorajak ýigidi gel-gel bir melgun öldüräýmelimi?

Batyr Gaýly başyny ýaýkap, kitabyň dünýäsinden çykyp bilmän gama batyp otyr. Saparmyrat hem oňa päsgel berip durmady, köşeşdirjigem bolmady.

Ýurt üçin, halk üçin, watan üçin janyňy ýakmak – mukaddes iş ahryry diýip pikir öwürdi.

34.

«Moskwa – Aşgabat» derhal otlusy uly şäherleri, kiçi şäherleri, obalary, tokaýlary, ýaýlalary yzda galdyryp, ýüzüni günorta tutup gidip otýr. Gijesem ýok, gündizem.

Ýolagçylaryň köpüsi uzak ýola gidýän ýolagçylardy, şol sebäpli täze münýänem, düşýänem ýok diýerliklidi. Bir wagonyň ýolagçylary iki-üç günün içinde öwrenişibem, ýürek döküşip gürleşibem, dostlaşybam ýetişipdiler. Hatda olar eýýäm birek-biregiň ýüregine-de düşüp diler.

Sarly aga, Medet molla, Meretli aga dagy açyk penjiräniň gapdalynda durup, ondan-mundan gürrüň edýärdiler, ýöne gürrüňlerem saýpallapdy, Meretli aga, togsan ýaşa baryp ýören Meretli aga bolsa, göýä bu dünýäniň ähli gürrüňini gürläp gutaran ýaly, gürlemeýärdi. Ol wagonyň duşundan zymdyrylyp geçip ýatan meýdanlary synlap, ahyry başyny ýaýkady:

– Ors ynsaply, ors ynsaply diýen bolýarlar... Ynsaply bolan kişi munça ýurdy boş ýatyrka, ýygyn dartyp kesekiniň ýurduna barmaz... Pah-pah, nähili ýerler, pah... Suwunam Taňry depesinden guýup dur...

Meretli aga gürrüňine hä diýilmeginem, gürrüňine beýleki kişiniň goşulmagynam islemän, diňe öz gelen netijesini aýdypdy. Ol hasasyna daýanyp, küpesine bakan gitdi.

Sarly aga bilen Medet Molla gojanyň yzyndan bakyp galdylar. Ahyry küpeleriň birinden Gylyçly Baba çykdy, ol bir ýere ugran bolmaga çemeli. Ony gören badyna içinden begenen Sarly aga gygyrdy:

– Artist! Haw, artist, munda gel!

Gylyçly Baba «Häzir barýan» diýip, wagondan çykyp gitdi. Medet aga gözlerini ýeser oýnadyp:

– Ak girse-de, aň girmedik-how sen... Köpüň içinde «Artist» diýip gygyryp durmaň näme, gaty göreriň ýok, ýumşak göreriň ýok... Gaty görse näme etjek? – diýdi.

Sarly aga gözlerini mölerdip, aňk bolup oňa bakdy:

– O nä gaty görermiş? Artist bolsaň, artist diýler-dä...

– Saňa artist diýilse janyňa ýakarmy?

– Maňa ýakmaz! Elbetde, ýakmaz!.. Emma onuň käri şol ahyry... Aý, seniň bilenem adam pakyr gürleşäýýär... Halys ýüregime düşdün sen – diýip, öýkeländen boldy.

– Ýüregiňe düşsem-de, çydaber, seniň bilen menden başga gürrüň etjek bolmaz – diýip, Medet aga güldi...

Sarly aga kitap okap oturan Batyr Gaýla bakyp başyny ýaýkady:

– Özem ýörite türkmen görjek diýip türkmeniň otlusyna münýär, kitapdan başyny galdyrmanam, ynha düşüp gider... Ýat ýerde mesgen tutan adam ýaly däl, ynha gelip gürrüň bermeli, ýaşaýan ýurdunyň ýagdaýlary, halky, gün-güzerany hakda...

– Seniň bilen gürleşenden kitap okanyňyň amatlydygyny bilipdir ol...

Medediň sözüne Sarly öýkeledi hem:

– Ýör, küşt dikeli. Seniň bilen gürleşip janyňy ýakandan, utaga-da seniň janyňy ýakanym amat...

– Hamana utup gören ýaly...

Olar tirkeşip küpesine girdiler...

35.

– Medet han, näme diýip içiň gysýanyny aýdaýynmy?.. Garagum çöli bar, äpet beýewan çöl, ana, şol yöne-möne çöl däl. Türkmen aganyň kalbyny ýylatmak üçin Taňrynyň ýakyp goýan ody ol! Ondan türkmeniň kalbyna yssy, mähir, söýgi ýaýraýar. Türkmen halky näme diýip onuň daşyna egele bolup otyr? Sebäbi ol onuň ojagy...

– Kim aýdýar? – diýip, Medet aga gabakman gaşlarynyň aşagyndan ýeserlik bilen ýylgyryp duran gözlerini Sarla dikdi.

– Saparmyrat aýdýar!..

Medet molla owhuldap, uludan demini aldy:

– Ýüregim ýaryldy birden saňa akyl gel ýendir öýdüp!..

Batyr Gaýly ýeser henege hezil edip ýylgyrdy. Özem gyrada durmaýyn diýip.

– Doganym, Medet... Sarly ellä ýetip barýar... Adamyň kyrk ýaşynda akyl kasesi dolarmyş. Kyrkda gelmedik akyl ölse-de gelmezmiş... – diýdi.

– Batyr jan, gelmedi. Munuň kyrk ýaşyny toýlan günem, gijesem ýanynda men boldum. Haýp toý edeni boldy. Gündizem, gije-de akyl gelmedi, men gözli şaýat.

Sarly onuň oýnuna gulak gabartman, gözlerini açyk penjirä dikdi:

– Haçan, açyk penjireden gelniň otly demi ýaly bolup Garagumuň howry urar! – diýip, uzaklara nazaryny dikip durdy. Batyr Gaýlynyň hakydasynda Saparmyradyň «Bady-sabada meni» gaýtalanyp ugrady. Ol ony öwran-öwran okapdy. Batyr Gaýly kem-kemden gözleriniň önüni ümez baglaýandygyny duýdy, ol ümez – ýukajyk gözýaşydy...

BADY-SABADA MENI

Ýa, Biribar, goýbergin göwün galaňa meni,
Ýandyrmasyn kaknus deý ýowuz zamana meni,
Dost halyma sanmasyn – duşman hamana meni,
Keremiňe duş eýläp, çagyr salama meni.
Ýalkaweri gaýypdan bady-sabada meni.

Kä dürs, kä ters aýlangan dünýä çarhsyz pelekdir,
Dünýä gylyç-gürzi däl, näzik ýürek gerekdir.
Dost bolana tor gurar, dumly-duşuň kerepdir,
Agyr derdi beripsiň, Taňrym, özüň em etgin!
Ýalkaweri gaýypdan bady-sabada meni.

Garly daglaň goýnunda göwnümi joş eýledim,
Guşlaň owazyn diňläp, didämi ýaş eýledim,
Asmandan inen ogluň Ýerde ýalňyz neýlesin?
Ýhlasyma duş eýläp, syryňy paş eýlegin,
Ýalkaweri gaýypdan bady-sabada meni.

«Milletim» diýp ýanar men, haýykmyşdyr görenler,
Hümmet hasasyn süýräp, heý, gelmezmi erenler?
Bir ojaga jem boluň, ýad-u-ýakyn, ýaranlar,
Sežde kyldym Ýeriňe, Allam Arşdan kerem ber,
Ýalkaweri gaýypdan bady-sabada meni.

Batyr Gaýly alyslara garap uzak oturdy, tä gözleriniň öňüni duman tutup, penjiräniň aňyrsyndaky keşpler ýitip gidýänçä oturdy. Ol içki oý-pikirleriniň girdabyna düşüp, kenar haýsy ýanda, çykalga haýsy ýanda aňyna-da getirmän oturdy.

«Oýlara, çuňňur oýlara gark bolan adam ýaşaýar» diýip, ol Saparmyradyň gündeliginde okapdy. Häzir ol sözlerem ýadynda däl, diňe öz pikirlerine gark bolupdy.

Birhaýukdan ol haşlady-da, özi bilmezden daşyndan seslendi.

– Saparmyrat hak aýdýar, men şonuň düz ýerde бүдүрәп, saý ýerde gark bolýan adamlaryndan. – Ol Saparmyradyň gündeliginden okan sözlerini heçjykläp gaýtalady:

Adamyň akmagy düz ýerde бүдүрәр!

Adamyň nadany saý ýerde ýüzjek bolup, gark bolar!

Adamyň akyllysy ýatlaryň arasyna düşeninde ýatdan ýakyn ýasar. Adamyň akmagy ýakynlarynyň arasyna düşeninde ýakynyndan ýat ýasar...

Adamyň akmagy öz dilinden bela galyp, duşman gazanar. Adamyň akyllysy ilki dilini ulanyp, dost gazanar.

Ol şeýdip Saparmyradyň setirleri bilen özüni kötekläp köp oturdy. Pikir etdi, oýlandy, oturdy oýlandy, turdy oýlandy... Haçan-da Saparmyrat gelende Batyr Gaýly çyny bilen sorady:

– Saparmyrat jan, Hudaý barmy? Bar bolsa, ol niredede?

Saparmyrat Batyr Gaýla dowamly seredip, gülümsiredi:

– Näme çagyraýsam diýýärmiň, Batyr kaka?

– Men çynym bilen soraýaryn.

Saparmyrat göni onuň gabat garşysynda oturyp, nazaryny nazaryna dikdi:

– Batyr kaka, Hudaýyň bardygyny, nirededigini bilmek üçin, ilki adam özüniň nirededigini we kimdigini bilmeli... Hanha, daşarda sygyrlar, baýtallar otlaşyp ýör, olara Hudaý gerek däl. Olar garnyny otaranyny bilýär, köp iýip, aşa doýup tüýüni täzelejek... Adamlar bolsa, şol mahluklardan tä Hudaýyň bäri ýanyna çenli aralykda ýaşap ýör. Şol mahluklaryň töwereginde ýaşap, bar pikiri-zikiri ýagşy iýip, ýagşy geýip, beýlesine emläk basmak bolsa, ol adam mahluklaryň golaýynda ýaşaýar... Emma durmuşda ýagşyzada kişiler bar, olar edil Hudaýy görmese-de sesini eşidýär, duýduryşyny duýýar...

– Saparmyrat jan, men ömrümde Hudaýy köp çagyrdym, gaty köp çagyrdym... Hotýa, gaty bir ynanyp barmasam-da...

Saparmyrat gyýlyp Batyr Gaýla seretdi, soňam:

– Batyr kaka, aýdaly, sen çilim çekeňok, şu ýatan otluçöpüň saňa geregi ýok. Sen häzir otludan düşýärsiň-de gidýärsiň, şu gür tokaýlara girip. Gür tokaýda azaşýarsyň, üşeyärsiň, horlanýarsyň, emma sen otluçöpi ýanyňda götermediň, sebäbi ol saňa gerek däl. Gerek wagty bolsa sende otluçöp ýok... Şeýle-dä!.. Ilki özüňi gözlemeli, özüňi tapmaly, niredede duranyňy kesgitlemeli. Mahluklaryň golaýyndamyň, melgunyň golaýyndamyň ýa Hudaýyň golaýyndamyň...

– Hawa-da, men bir özüni ýitirip, ömrüni weýran eden adam. Ilki özüňi tapmaly, özüňi... Özüňi...

Batyr Gaýly ýene öz pikirleriniň yzyna düşüp gitdi...

* * *

Batyr Gaýly goýmady...

Halys goýmady, ýogsa restoranda, onda-da otlynyň restoranynda oturmagy Saparmyrat hem, Aşyr hem oňlamady. Aşyr:

– Ýigitler, päkize küpe, özümjik elin nahar edeýin, ýogsa-da gidip restorandan alyp geleýin – diýip, köp özelenipdi.

Gylyçly:

– A-haw, ildeşimiz halysalla haýyş edýär, munuň göwnüni ýykyp durmalyň-la! Adamyň sähelçe göwni bardyr-da... Batyr jan ýat ile düşen ýigit, hezzet-hormat edesi gelýär.

Bular dört bolup wagon restoranda, bufediň golaýyndaky boş stola çökdüler. Moskwadan ýüklenip gaýdan wagon-restoran, naharlaram gowy, üýtgeşik-üýtgeşik nazy-nygmatlaram bar, naharam bar...

Nahar gelip, bismilla edilensoň, Batyr Gaýly şampan şerabyny açdy.

– Doganlar, hoşlaşyk pursaty golaýlaýar. Düşüp galmalydygym ýadyma düşeninde, ýüregim gyýlyp-gyýlyp gidýär.

– «Towşana dogduk depe» diýlenidir, Batyrym, ýurduňa dolanmak gerek! Aýtmaýarmy könelerimiz: «Ýurdundan aýrylan ölinçä aglar» diýip.

Batyr Gaýly uludan demini aldy, şerap ýöretti. Aşyr şerapdan yüz dönderdi, onuň çynylygyny bilip, köp mürehet edip, dyzap hem durmadylar.

Batyr Gaýly:

– Gardaşlarym, men siziň myhmanyňyz, men türkmeniň myhmany, bir pursat türkmen topragynyň myhmany! Eger garşy bolmasaňyz, men şu tosty Saparmyradyň saglygyna götermegi teklipeýin.

– Tüýs jüpüne düşen tost– diýişdiler. – Gardaşlarym, görmek üçin göz ýarylandyr, eginäçekmek üçin berlendir. Durmuş meni köp südüriň üstünden eltip, uçutdan uçurdy, gorpa atdy, emma hiç haçan men öz kysmatymdan nalamandym, takdyrym agyr boldy diýip zeyrenmändim, ýöne... Ýöne... Akyl pyýalam dolup pikir

öwrüp, başga bir zada göz ýetirdim. Ana, şol pikir meniň ýüregimi çakyp, düýbünden bedibagt edip taşlady: oýnam öýli türkmen!.. Meger, halkyň kiçiligi içinde ýaşap ýörene görünýänem däl, emma daşa çyksaň, ol göz-görtele duýulýar. Bir halk bolýar, onuň ogullaryny her kim tanaýar, çünki olar köplük. Ýene bir halk bolýar, azlyk hem bolsa ogullary agzybir. Birek-birek üçin janyny bermäni hem hiç zatça bilmeýär... Türkmeni bolsa bilýänem ýok, sylaýanam ýok... Ynha, bu bedibagtlygy götermek mümkin däl... Ýöne, Allanyň gudraty bilen Saparmyrat jan ýagşyzada ýaly bolup duşdy, gözümi açdy, göwnüm göterildi. Görsem, türkmen halky kiçi halk däl-de, az sanly halk eken. Görsem, türkmen halky ejiz halk däl-de, taryhyň bir öwrüminde ejiz düşen halk eken...

Batyr Gaýly pikirini jemlemek üçin dymdy, onuň şüdügär ýüzünde baharyň ýakymy ýaly bir mähir peýda boldy.

– Doganlarym, Saparmyrat jan maňa türkmen halkyny beýik halk edip gaýtaryp berdi. Men türkmen görjek bolup türkmen otlusyna münüp, Türkmenistanyň geçişini gördüm, bagtyýar boldum...

– Türkmenistanyň geçişiniň bir sahypasyny...

– Hawa, ýekeje sahypasyny. Emma şol sahypa maňa başga bir dünýäniň derwezesini açdy, göwnüm ganatlanyp, egnim dikeldi, gerdenim ýazylyp, bilime kuwwat geldi... Doganlar, haýyş edýän, şu tosty Saparmyrat jan üçin içeliň, meniň bagtymyň açylmagy üçin içeliň...

– Halk, millet münlerçe ýylyň dowamynda döreýär, kämilleşýär. Millet her bir adamyň buýsanjy, guwanjy bolmak bilen, onuň emer-damaryny, etsem-petsemelerini, matlaplaryny suwaryp duran köklerdir. Ol her bir ogluň badalgasy, aşagynyň mizemez binasydyr. Binasyz jaý gurup bolmaýar, aslyňy bilmän, eždatlaryňa daýanman gowy adam hem bolup bolmaýar – diýip, Saparmyrat aýtdy.

– «Bir okana bar, bir dokana» diýip, könelerimiz ýönelige aýdan däl. Tüweleme, Saparmyrat, saňa Alla beripdir. Guýmagursak, dogra kämil kişi sen, ýüzüň-gözüň däl... Okumyş-okumyş kişileri hem görýäris, emma – diýip, Aşyr dillendi. – Bir gün bir gowy görüşiň ýigidim öýüne çagyrdy, oturdyk, içdik, içdik, soňra ol sandygyň içinden mahmala dolanan bir kitap çykardy. Hamana bir pitne turuzjak ýaly bolup, töweregine ýalt-ýult edip: «Aşyr, şu kitaby okap gör, tüýs türkmeniň taryhy» – diýdi. Maşynkada ýazylan, üç yüz sahypa töweregi eken, okadym, emma suw gysylan ýaly.

– Saparmyrat, ynha, men aktýor, sahna az çykýan, köplenç, kinoda oýnaýan. Il-günem meni barypýatan intelligent adamdyr öýdýär, men bolsa adymy zordan ýazýan... – diýip, Gylyçly ýylgyrdy. – Hudaý kessin, zordan ýazýan...

– Gylyçly kakamda oýun köpdür – diýip, Saparmyrat degip güldi-de, saňa biziň gorumyzy görjek bolýan aga diýerler...

– Ynanmaýarlar, boýnuň galstukly bolansoň, ors dilini suwara bileňsoň, ylmyň aňyrsyna-da barandyr diýip güman edýärler. Bagşy bilen tehnikumda okanymyň bolsa, öz taryhy bar. Artistligiň ýeser ýeri – teatrda, kinoda hut baş gahrymanyň roluny oýnaý, gaty diplomyň bolmasa, iň pes kategoriýadan hak berilýär. Ana, şonuň

üçin, kinostudiýanyň oganlary meni aň-bilim tehnikumyna okuwa saldylar, diplom alyp berdiler. Bir sagat, ýarym sagat sapakda oturyp gören bolaýmasam, egzamyna beýlek baranymy gören ýokdur...

Hawa, bisowatlaryň içinde menden meşhury ýokdur!..

– Pespälik, kiçigöwünlik gylyklaryň ýagşysydyr.

Bular nahar iýip, peýwagtyna içip otyrdylar.

Gylyçly:

– Saparmyrat jan, men köpçüligiň adamsy, sowatsyzlygym bilen öwünjek hem bolamok, ýagdaýymy aýdýan. Iliň içine barýan weli, onda-munda türkmeniň taryhy barada hem soratýarlar. Sen meniň ýala hem düşnükli bolar ýaly edip, türkmen taryhyndan aýdyp beräýsene.

– Gylyçly kaka, türkmeniň hiç bolman baş-alty müň ýyllyk ýazuw taryhy bar, müňlerçe hananlary, şalary, soltanlary, hanlary bar, olary nahar başynda aýdyp tükedip bolmaýar, ýöne esasy biläýmeli taryhy şahslar bar, olar öwliýä, olar gudrat, keramat! Olara sežde edip hem bolýar. Biziň adyny dilimizde dogra edinmeli atamyza, diýp babamyza Oguz han diýýärler. Oguz hanyň alty ogly bolýar, atlaryna üns beriň: Gün han, Aý han, Gök han, Ýyldyz han, Dag han, Deňiz han. Alty ogluny daşyna jemläp, tutuş oguz halkynyň agzyny birikdirip, ol bütün dünýäniň bilinýän ýerlerini basyp alýar, emma talamak üçin däl. Oguz han elipbiý düzüp, hat-sowat diýlen zady döredip, basyp alan ýurtlaryna oguz medeniýetini ýaýradýar. Oguz hanyň alty oglundan ýigirmi dörd agtygy bolýar, ol her agtygyna bir tagma ýasap berýär, şol tagma agtyklarynyň gerbi. Şol tagmalar esasynda hem Oguz han öz elipbisini döredýär. Ol:

– Ogullarym, siziň her biriňizde bir tagma bar, siziň her biriňiz elipbiniň bir harpy, eger siz mydama meniň barymdaky ýaly jem bolsaňyz, döwlet taparsyňyz, ýok, her kim öz bähbidi diýip çasyp gitseňiz, döwletiňizem bölüner, ykbalyňyzam, hat-sowadyňyzam dargar – diýipdir.

– Bi Oguz han atamyz haçanrak ýaşap geçen?

– Baş müň ýyl mundan owal...

– Saparmyrat jan, soltan Sanjaram türkmen bolupdyr diýýärler, ol haçanrak ýaşap geçipdir? – diýip, Aşyr sorag berdi.

Gylyçly:

– Aşyr jan, dur entek, aňyrdan gaýdaly-la – diýdi.

– Oguz han öleninden soň ornuna Gün han tagta çykýar. Gün han döwrem ýurduň meşhur begleri, kethudalary, aksakallary jem bolup, häzirki dilimizde döwlet konstitusiýasyny ýazýarlar, onam eýlenen öküz hamyna ot bilen tagmalap ýazyp ençeme arka şol ýol bilen ýöräpdirler...

Batyr Gaýly şampan şerabyny guýdy. Gylyçly:

– Türkmen halkynyň geljegi üçin içäýeliň! – diýip teklipti. Olar içdiler, tamşandylar. Aşyr birhili ýaýaplap:

– Oglanlar, bir minut özara gürrüň edip otursaňyzlaň, men derrew maşgalamy görüp geleýin... Näsagym bar – diýip ötünç sorady, soňra Saparmyrada ýüzlenip – Inim, gara gözüňe döneyin, men gelinçäm taryhy aýtmasana...

Batyr Gaýly:

– Biziň halkymyzyň birhili egni gysyk. Serediň, hanha, ol ýerde dört sany türkmen ýigidi otyr, ol ýerde dört, onda dört, bizem ynha dört. Emma bize derek dört sany dagly milletiň wekili gelip bir stoluň başyna çökse, tutuş restorany ala-goh edip oturdylar. – Ol oturanlara «Men häzir gelýän» diýip, öz işi bilen gümra bufetçiniň ýanyna bardy. Bir zatlar diýibem dessine geldi.

– Batyr kaka, ol türkmeniň egni gysyklygyndan däl. Türkmeniň örän gadymy gany bar. Türkmen halky ençeme galkynyşy-synyşy, ösüşi-tesiş, döwletleriň döreýşini, dargaşyny gören halk. Ol nesilleriň hakydasynda galmasa-da, ganynda galýar. Gany gadymy halklarda beýik ogullar köp dogulýar. Läheňler. Türkmeniň geçmişine seretseň, dünýä ýaň salan beýik-beýik alymlar, şahyrlar ummasyz köp. Ol ganyň oýny. Ýönekeý mysal, Magtymgulyny alyp göreliň. Magtymgulynyň beýikligine akyl ýetirmek juda kyn. Ol şahyr däl. Şahyr – Seýdi, Zelili, Andalyp we beýlekiler. Hudaý zehin berse, her bir kişi Andalyp ýa Mollanepes ýaly şahyr bolup bilýär, emma Magtymguly ýaly ägirt bolmak üçin zehin hem ýeterlik däl. Magtymguly – türkmen halkynyň iň soňky partlamasy! Ýañadan beýik millet bolmaga çagyryş, bina, badalga!.. Magtymguly ýaly dünýäniň belent derejesine göterilen şahyrlar bir-ä haýsydyr bir halk uly imperiýa, soltanlyk, şalyk bolup, birnäçe halklary basyp alyp, birleşdirip, täze medeniýet döreden çagynda döräp bilýär, birem halk dargap, ýitip barýarka! Magtymguly on sekizinji asyrda dargap, tozup barýan halkyň ähli güýjüni jemläp, täze bir beýiklige ymtylmasy!.. Magtymguly – geljekki döwletiň, özem beýik döwletiň daşdan, mermerden binasy.

– Hawa-da, ors ýöne ýere Pyragynyň goşgularynyň ýarpysyny gadagan edýän däl, aňýandyr, bilýändir... Ýene, orsam bir ýagşy millet, görýämiň, haty-sowady gaýgyrman öwredýär. Belki, Hudaý, türkmen hem okap-okap ýañadan bir dogulmaly halk bolaýady-da... – diýip, Gylyçly hyrçyny dişledi.

Bufetçi türkmenleriň oturan stollaryna – dört stola şampan şerabyny eltdi, emma ony hiç kim duýmady. Bir salymdan bufetçi mejimä salyp bularyň oturan stoluna hem dört sany şampan şerabyny getirdi, şonda Gylyçly geň galyp:

– A-haw, ýagşy ýigit, sen bizi şampana gark ederin öýdüp çaklaýan bolsaň-a ýalňyşýaň – diýip, bufetçä göz gypyp güldi.

– Türkmen ýigitleri ýolladylar, içiň, noş bolsun! – diýip, ol gitdi...

– Ynha, ýaşayşyň baş ýörelgesi şü – diýip, Saparmyrat şampanlara barmagyny uzatdy. – Batyr kaka gerçeklik edip, ilki olara sowgat ugratdy, ol hem gaýdyp geldi. Türkmen aýtmaýarmy, «Saçakly barsaň, saçakly hem gaýdyp gelersiň, pyçakly barsaň, pyçakdan hem ölersiň» diýip.

Adam ýagşylykdan başlanýar! Özüni oňaran adam goňşusyna, dogan-garyndaşyna, syrgynyna, hataryna, obadaşlaryna ýagşylyk edýär. Ýagşyzada ýaly adamlar bolýar, olar tanamaýan-bilmeýän adamsyna hem ýagşylyk edip geçiberýärler.

Pygamberler bolsa Allanyň saýlan adamlary, olar hatda duşmanyna-da ýagşylyk edýärler, şony hem ündeýärler!.. Biz oglankagam diwana gelderdi, ozallar derwüşler, galandarlar hem bolupdyrlar. Olar «Huw-hak» diýip, ilini-gününi terk edip oba-oba, şäher-şäher aýlanypdyrlar hem tutuş halkyň, külli musulmanyň sag-salamat ýaşamagyny Alladan diläpdirler. Halk olary hezzetläpdir, hormatlapdyr...

Adam ýagşylykdan başlanýar!..

Batyr Gaýly:

– Saparmyrat jan, sen inim, bir zady aýt, men ýurduma arkaýyn gideýin! Heý, türkmen bolup, irde-giçde ýene ozalkymyz ýaly göterilip bilermikäk? – diýip, sorag berdi.

– Munuň tebigatyna seredip görmeli. Görýäňizmi, biziň hemmämiz taryhymyzy bilmek işleýäris. Diýmek, bu eýýäm gowulygyň alamaty!.. Keseli açlyk bilen bejerip bolýandygy barada eşidipmidiňiz?

Oturanlar başyny ýaýkadylar.

– Men häzir oba baryp, ýaňy garny doýup ugran obadaşlaryma: «Ençeme keseli açlyk bilen bejerip bolýar» diýsem, hiç bolmanda meni küýli hasap ederler. Emma häzir Amerikada ähli keselleri diýen ýaly açlyk bilen bejermäge synanyşyk, dogrusy, ýoň bolupdyr. Bu täze tapylan hokga däl. Gadymy Müsürde ussat tebibe şägirt bolmak üçin, kyrk günläp duz datman, arassa suw bilen özüni saplamaly eken, Isa pygamber pygamberlige başlamazdan ozal kyrk günläp açlyk çekip, göwresini päkläpdir. Budda pygamber bolsa arly ýyllap...

– Beý, Muhammet pygamberiň bir aý orazany dessur etmegi mundan gelen eken-ow – diýip, Gylyçly öz açyşyna hezil etdi.

– Näme diýip Amerikada açlyk bilen kesel bejermek ýoň bolup barýar? Sebäbi Amerika dok ýurt, dok adamlar keseliň diňe ýetde-gütdelekden däl-de, ýagşy naharlanmadan hem döreýändigine akyl ýetirýärler... Men muny ýöne mysal getirdim. Eýýäm sende, mende, onda taryha gyzyklanma bar, sebäbi başymyzy çaralarys. Öz başyny çaran adam beýlekileriňem aladasyny edýär. Özi bir derejä baran adam halkyny hem şol beýik derejede görmek işleýär... SSSR-iň beýik bir tarapy bar, ol okadýar, höwes bilen okajagam, okamajagam okadýar, pes tarapy bar, ol halklaryň geçmişine gulp urup, taryhyny gizläp, bukup saklajak bolýar – diýip, Saparmyrat çilim otlanmak üçin entek açylmadyk çilim gabyny açmaga durdy. – Emma SSSR halklaryň gözi açylsyn diýip okadýandyр diýmek, bir taraply bolýar. SSSR – biz dünýäde iň okumyş, iň sowatly, iň beýik döwlet diýip, özge halklary özüne imrindirmek üçin okadýar!..

– Saparmyrat jan, «Tamda gulak bar, tüýnükde göz» diýleni, ýuwaşrak! – diýip, Gylyçly Saparmyradyň edip oturan gürrüňinden howatyrlandy.

Aşyr geler ýerde gelmedi. Batyr Gaýly häli-şindi gaňrylyp garap, onuň gelmegine sabysyzlyk bilen garaşýardy. Ol gürrüň diňlejekdi, taryhy gürrüň!..

Onuň ynjalykdan gaçýanyny bilen Saparmyrat:

– Häzir geler, tüýs maşgalaçy ýigit. Tüweleme! Aýal doganyna eje diýip, öz ejesinden beter sylaýar – diýdi.

Aşyr gelmedi, onuň deregine garaşylmaýan bela geldi. Üç sany daýaw ýigit gelip, bufetde dik durma içdiler, özem gyraňly stakany dolduryp, pürepürläp. Bir çilim çekişlik edip, ýañadan ýene gaýtaladylar.

Olaryň nähilidir bir hyrşy bardy, gözlerini çenäp, bahana araýardylar. Gylyçly gaňrylyp olara garady, ine, şolam bahana boldy. Gylyçly ak silkme telpeklidi, egni penjeklidi, gyrgyzy don bolsa stuluň arkaýaplangyjyna atylandy. Gylyçlynyň başga geýimi ýokdy, ony Moskwanyň eteginde bir ýerde kino surata düşüriji topar zordan otla ýetişdirip, myhmanhanadaky geým-gejimlerini, çemedanyny ýoldaşlary özümüz alyp bararys diýipdirler. Gylyçly samolýotda uçup bilmeýärdi, ýüregi kemlidi, emma bu ýerde ony özünden başga bilýän ýokdy.

«Belomorkanal» papirosyny tütedip duran läheň pyýadalaryň biri Gylyçla habar gatyp, «meýlini» duýdurdy.

– Heý, goýun hamyndan çykan, nämä jikjerýäň?

Olar epeý-epeý basyp Batyr Gaýly daga tarap yöneldi. Saparmyrat dessine ýerinden galyp, göz-görnetin boljak urşuň önüni almak isledi, emma Batyr Gaýly:

– Saparmyrat jan, bulara höre-köşe etdigiň, köpürjöp bolmajysy bolar! Otur, inim, bulary sowmaga men ökde!

Batyr Gaýly buz üstünden tozan arap duran läheň pyýada:

– Bratan, belkem oturarsyň, belkem, bile içeris! Ýogsa-da, garaş, häzir stansiýa geler, Alynyň ala meýdany bolar!..

– Biziň bilen çykjakmyş!.. Heý, nadan, kim sen? – diýip, ol süýem barmagyny Batyr Gaýlynyň gözüne dürtäýjek boldy. Gylyçly:

– Ýigitler, biz size azar beremzok, baş üstüne, sizem azar bermejek boluň! – diýip, töwella etdi. Bu hem olaryň oduny gorjady. Epeý kişi ýoldaşyna:

– Görýämiň, züwwetdin adamlar syýasata ökde bolýar... Eý, haýwan, sen bize näme azar berjek!

Gylyçly Batyryň, soňra Saparmyradyň ýüzüne garap, ykjam boluň, hüşgär duruň diýen manyny aňdyrdy. Batyr Gaýly bolsa oturyşyny butnatman:

– Ýigitler, men şindi sagat! Men sagat kelle bilen uruşmaýaryn! – diýdi.

– Bujagaz adama meňzeş ýabany bize haýbatam atýar-ow!..

Batyr Gaýly telpegini çykardy, onuň çapym-çapym şüdügär ýaly kellesini gören epeýleriň birneme howy basyldy, ýöne içilen araklar hem bir ýerden çykmalý ahyry!

– Şundan owarra boluň! – diýip, Batyr Gaýly şampan çüýşesini alyp öz gulaktozuna doňdurdy. Çüýşe pytrap gitdi, uruşmak isleýänleriň gözleri höwlendi, ýöne ýene arak aňdan üstün çykdy! – Ýigitler, öz aýagyňyz bilen gidip bilýän çagyňyz, göteriliň şundan! – diýip, ýene bir boş çüýşäni alyp, kellesine urdy. Öz kellesinde çüýşe ýaryp oturan kişi olary birneme haýykdyrdy, ýöne bu mahal Batyr Gaýlynyň jyny jürdekden çykypdy. Ol ýyldyrym çaltlygynda gapdalynda abanyp duran epeýiň ýakasyndan ebsitläp, wagona iki ýola doňdurdy, urulýanyň goh-galmagaly wagonyň depesaçyny üşertdi. Üçünji ýola Batyr Gaýly ony wagonyň demrine urup durman, bat bilen aýna gülçüldedip goýberdi. Epeý pyýada ala-gykylyk bolup wagon-restoranyň aýnasyny döwüp atylp gitdi, emma, diýseň çalasyn

Saparmyrat, uçup barýan pyýadanyň injiginden tutup ýetişipdi. Eline ileni sypdyрмаýan Saparmyrat bar güýji bilen dartyp, göwresi aňyrda sallanyp ýatan pyýadany çekdi. Bu mahal Gylyçly öz üstüne abanyp durany doňdurdy, ol serlip gitdi. Batyr Gaýlynyň küdün ýaly ýumrugyny iýen üçünji ýykylyp-sürşüp wagondan çykyp gaçdy... Onuň yzyndan Gylyçly kowup gitdi.

– Saparmyrat jan, goýber, durmuşyň zyňyndysy ol, gitsin!..

Emma Saparmyrat Batyr Gaýlynyň diýenini etmedi, hyrşlak pyýadany ajalyň agzyndan sogrup alyp, gapdalynda oturtdy, onuň ýüzünden-gözünden gan syrygýardy, gorkusyna ses-seda çykaryp bilmän, buga ýaly bolup oturan Batyr Gaýla seredip, gypjynyp otyrды.

Batyr Gaýly ýañadan boş çüýşäni goluna aldy, kellesini öňe somlap gypjyn-gypjyn bolup oturana:

– Gorkma, men heleý ýaly tisginip oturany urmaýaryn! – diýdi. – Seret, seret! – Ol kellesini onuň alkymyna eltip: – Deýýus, süpük, heý, seniň tagmaň barmy?

Batyr Gaýly boş çüýşäni ýene kellesine urup döwdi. Epeý pyýada öz kellesine urlandan beter hopukdy. Wagondaky adamlar hümerlenişipdiler. Gapynyň agzyndaky stoluň başynda görmegeý gyz bilen oturan ýaş ýigit bu mahal aldygyna ýanyndaky gyzy köşeşdirýärdi:

– Gorkma, gorkma, ýanynda men bar! Serhoşlaryň sene-menesidir-dä! – diýip, gyzy aýna seretdirip, ünsüni uruşdan sowjak bolýardy. Gyz nämäniň nämä bolandygyny biljek bolup, yzyna gaňryldy, soňra naharyna bakyp, birden ol allaniçiksi bolup gygyrды!

– Waý!

Oglanyň haýýaty göterilip gyza nämä bolandygyny biljek boldy, gyz oňa barmagy bilen naharyny görkezdi...

Ýigidiň haýýaty göterildi. Gyzyň ýumurtgaly bifşteksiniň üstünde bir adamyň iki äňi sary dişlerini syrtardyp ýatyrды...

Ýigit oňa çarşagyny dürtüp gördi.

Wagon restoranyň gapysy açylyp, Gylyçly gaçan üçünjini öňe salyp geldi. Onuň-da ýüzi gan-kokdy. Ol hamsygýardy, mojuk-mojuk ses çykarýardy. Arasynda bazzyk-buzzuk edip:

– Meniň äňlerimi gören barmy?.. Äňlerim... dişlerim! – diýip sarnaýardy.

Wagonyň çep tarapyndaky boş stoly taýynlan bufetçi ýigit Saparmyrat daga:

– Inim, geçiň bu stola! Hakyndan çykdyňyz! Gaty arkaýyn oturyň, milise meselesi meniň üstüme! Bu melgunlara geregem şoldy! – Bufetçi rus ýigidi olary täze stola geçirdi...

* * *

Hoşlaşyk pursady golaýlaýardy. Iwan Semýonowiç Saparmyrady mähir-muhabbet bilen synlap, onda söweşdeş dosty Atamyrady görýärdi. Iwan Semýonowiç:

– Saparmyrat, ýigriminji asyr adamzadyň başyna towky bolup, entek jahanyň görmedik bedibagtlyklaryny getirdi. Sen ylymly-sowatly ýigit, birinji jahan urşuny alyp gör: bimany uruş, düýbünden bimany uruş! Matlapsyz başlanan uruş manysyz hem gutardy. Dünýä öz gudratyny-güýjüni görkezjek bolup söweşen imperiýalar syndy gitdi... Netijede, uzak ýyllara çeken gandöküşiklik, graždanlyk urşy halklary tozduurdy. Iki sany sistema döredi. Iki sistema diýmek – ikinji dünýä urşy diýmek ahyry! Ikinji jahan urşunyň ýykançylyk-ýumrançylygy entek-enteklerem ýatar. Emma ol, näçe million adamyň ganyna galdy... Geçen uruşda, hiç bolmanda, ýetmiş-segsen million adam gyrlandy. Okdan, açlykdan, gaýry bela-beterlerden. Emma adam akyl almaýar!..

– Ýok, Iwan Semýonowiç, adam akyllanýar. Emma adam mydama bähbidine garagyny gapdyrýar. Uruşlardan bähbit agtarýar...

– Atamyrat pakyr mydama şeý diýerdi: «Iwan, bilýärmiň, meniň üç oglum bar! Üç ogul bar diýmek, döwletli adam bolýar!.. Men haýran, ýöne mydama düşümde bir oglumy ganatly görýärim. Ol edil perişde ýaly uçup ýör, daşymda perwaz urýar. Hatda käte düşümden huşuma geçip gidýär, oýanamsoňam onuň ganatlarynyň owazyny eşidýän ýaly bolup durun».

– Iwan Semýonowiç, ejem, doganlarym bilen surata düşüp, ejem şol suraty urşa iberipdir. Dördümiziň düşen suratymyzy gören-ä dalsiň!

– Köp gördüm. Köp gördüm. Ejeňiň başyndaky adaty däl böruk meni geň galdyryp, ondan soranym hem ýadyma düşýär. Ol mydama çilim çekişlikde ýa goragda ýatanymyzda şol suraty çykaryp, mährini gandyryp bilmän synlardy. Men bolsa sallah, maşgalaňy, çagalaryňy edil şeýdip söýüp bolýandygyna haýran galardym. Mydama Atamyrady gorajak bolardym, çünki men sallahdym, ölsem ölüp gidibermeli! Yzymda aglap çagajyklarym, aýalym galjak däl. «Atamyrat, özüňi gora, sen çagajyklaryňa zerur! Zerur! Olara ata terbiýesi, ata pendi-nesihaty, ata mähri derkadyr» diýerdim. Atamyrat bolsa: «Men bagtly, Iwan, türkmende «Üç ogluň biri han bolar, dört ogluň biri tentek» diýip nakyl bar. Meniň üç oglum bar ahyry! Heý, menem ölerinmi?» diýerdi!.. Men siziň adyňyzy ýat tutup bilmän kösenerdim. Siziň her biriňiziň adyňyzyň yzynyň Myrat bilen gutarýandygyny bilýärdim. Rusça ol söz düzümini kellämde aýlap bilmän, türkmen pikirlenişiniň üýtgeşikdigine geň galardym. Ah, Atamyrat, Atamyrat!.. Ol seniň ýaly parasatly, dag ýaly ogluna buýsanyp ýaşamalydy! Ol ölüme rowa görer ýaly ýigit däl! Ol bagtyýar ýigitdi, emma...

– Men kakamy düşümde köp görýärim, emma mydama ümür-dumanda ýaly... Belki, bekemedik beýnim onuň keşbini möhürlik alyp galyp bilen dälir-dä!..

– Kanikula gidip geleňsoň, hökman biziňkä gel. Men kakaň pakyr bilen düşen suratlarymy saňa peşgeş bereýin. Surat ussahanasyna baryp köpeldireris, asyl nusgalar sende dursun, oglum! Seniň kakaň ynsan gursagynda, hakydada, watanyň, halkyň hakydasynda ýaşamaga mynasyp. «Hiç zat unudylmaýar, hiç zat ýatdan çykmaýar» diýip, şygar edinsek-de, biz diriler, unudýarys! Watan üçin, halk üçin, eşretli döwran üçin janyňy pida edenleri unudýarys. Adamyň tebigaty şeýle! Emma

Atamyrat ýaly ýigitler unudylsa biziň Hudaýyň, ýaşayşyň öňünde kest etdigimiz bolar! Çünki bu ýeňiş hut Atamyrat ýaly gerçekleriň egninde dur! – diýip, Iwan Semýonowiç çygjaraň gözlerini süpürdi...

– Iwan Semýonowiç, hökman bararyn, siziň powestiňizi hem okaryn. Türkmençä terjime hem ederin...

– Özüň ýazyp-bozýan-a dälmi-dä? – diýip, Iwan Semýonowiç umydygär gözlerini Saparmyrada dikdi. – Siziň ýaşda şahyr bolmazlyk aýyp...

– Dogrusyny aýtsam, goşgy ýazýaryn, emma...

– Emmasy näme? Goşgularyňa göwnüň ýetmeýärmä? Ýaz, ýaz, oglum! Goşgularyňa göwnüň ýetmeýän bolsa, has-da gowy! Ol beýik talantlara mahsus duýgy! Belkem, Atamyrat janyň ganatly ogly sen bolýasyň-da! Hökman sensiň, hökman sensiň! Sen dana ýigit!

36.

Saparmyrat gynandy.

Bagtly pursat gysga, gam-gussaly pursat uzyn bolýar. Ýogsa ol Iwan Semýonowiçde nähilidir bir alamat aňypdy, emma bu alamatyň nämäniň alamatydygyny aňyp bilmedi.

Saparmyrat düşde, huşda, garaz, bir hilelik bilen aňyrdan gelýän bagtyňam, bedibagtlygyňam owsunyny duýýardy, ýöne şol duýgusyny nämä ýorjagyny bilmän, owarrama urýardy. Ol şeýle duýgulary köp, gaty köp başdan geçiripdi... In eýmenji bolsa, bu duýgular onuň kalbynda, bagrynda top okunyň gyýçagy ýaly bolup ýatyr...

Saparmyrat şindi çagaka eýmenç gygyryp turupdy. Ejesi görgüli entek uklaman eken. Basyrganyp gorkup turandyr öýdüp, Saparmyrada suw içirip, köşeşdirip, basalyk bolýar... Soň görüp otursa, Alla tarapyn oňa bedibagtlyk aýan edilipdir... Ýöne düşde... düşde..., belkem, huşda-da aýan edilendir, ýöne haýsy bir alamaty ýagşa-ýamana ýorup gezjek.

Şol gezek Saparmyrat düş görädi. Düşünde ejesi, jigileri gapylaryndaky tutdan ýasalan hiňňildikde uçýarlar. Özem şeýle bir gaty uçýarlar, hiňňildik şeýlekin bat bilen asmana göterilýär weli, Saparmyradyň gözleri hanasyndan çykyp, depesi arşyň ýyldyzlaryna degip gaýdýar. Soňra hiňňildik yzyna bat bilen gidýär, bu gezek ýagrynysy baryp Akmaýanyň ýoluna degip, arkasyny bişirýär. Ol gygyrjak bolýar, gygyryp bilenok.

Çaga çaga bolýar. Oňa suw beren ejesi gujagyna alyp köşeşdirýär. Agysyny goýdurýar, ullakan oglanyň aglamaly dälidigini, agysyny kakasy eşidäýse, öýkelejekdigini aýdýar. Saparmyrat ejesine düşüni gürrüň berýär. Ene görgüli ony ýagşa ýorup, gujaklap ýatyrýar.

Saparmyradyň durmuşynda beýle alamat häli-şindi bolup duran närsedi. Ertir ekzamen diýlen günü hökman düşünde ertirki boljak şowlulygy, şatlygy haýsydyr bir gudrat duýdurardy.

Iwan Semýonowiçi gören badyna Saparmyradyň ýüregi syzdy, söz bilen beýan edip bolmaýan, aýdyp suratlandyryp bolmaýan zady syzdy. Emma ol ony başga zada

ýanady. «Ýüzünde hakyň nury bar adam-da!» diýip, ýüregine salnan ol howsalany Iwan Semýonowiçiň ýüzüniň perişdeliliginden gördi.

Ynha, indi onuň bilen hoşlaşmaly. Näçe gün bile ýörel-di, näçe gün wagty öldürmek üçin gündiz Günüň ýagtysyna, gije wagonyň körek yşygyna kitap okaldy. Ýogsa, gör, gapdalynda onuň üçin iň eziz, iň arzyly adam gelýän eken. Aýby ýok. Olar adres alyşdylar, nesip bolsa, purýja tapsa, duşuşarlar. Leningrada okap ýören student üçin Moskwa daş ýer däl. Üstesine, Iwan Semýonowiçiň özem ýakynda Leningrada barmaga söz berdi.

Saparmyrat Iwan Semýonowiçiň golundan tutup, goldap wagondan düşdi.

Hoşlaşyk pursaty geldi.

Ýaňy öwrenişen, ýaňy dostlaşan, ýaňy didarlaşyp, onuň didaryndan kakasynyň mährini duýup başlan kişisini Saparmyrat ýola saljak bolup dur.

Ol gelmeli ýerine gelipdi.

Iwan Semýonowiç ony atalyk nazary bilen synlaýar.

Göwnüne bolmasa, onuň gözlerine ýeňiljek ýaş çaýylan ýaly bolup dur. Aýrallyk aýy!

– Saparmyrat, sen meniň köp-köp sowal bermedigimi aňansyň. Seniň ýaradar ýüregiňe ýara salmaýyn diýdim... Biler bolsaň, men türmeden çykyp, Aşgabada, degişli edara hat ýazdym. Siziň maşgalaňyz bilen gyzyklandym. Hökman görme-görşe barjakdym. Parzomy bitirip, siziň bilen gatnaşjakdym. Emma meniň hatyma örän elhenç jogap geldi. Soňra men Türkmenistanyň Kompartiýasynyň Birinji sekretaryna haýyş bilen ýüz tutdum. Ondanam şeýle jogap geldi. Atamyrat Annanyýazowyň tutuş maşgalasy ýer titremede pida boldy diýip... Bagyşla, men gojanyň günäsini geç... Saňa agyrdyr, ýöne menem bilmeli, dostumyň yzy barada bilmeli... Soňra men dostumyň şum ykbalyna aglap, sizden tamamy üzüpdim... Men doganymyň keç ykbalyny hiç içime sygdyryp bilmändim. Berlen jogap ýalan ýalydy. Beýle bolup bilmez diýip oýlanýardym. Bilýärmiň, men eziz doganymyň dowamyny, nurana ýüzüni göresim gelýärdi. Siziň bilen saçak başynda oturyp, mähriban dostumy ýatlasym gelýär. Ölmeli ýigit däl-di ol. Onuň nesli hökman bolmaly, hökman.

– Iwan Semýonowiç, bir ýalňyşlyk bolandyr-da...

Iwan Semýonowiç gaty gyssag sorag berdi:

– Ejeň, doganlaryň barmydyr, dirimidir?

Saparmyrat gama batyp, başyny iki ýana ýaýkady:

– Bir galan men!..

Iwan Semýonowiç ýañadan ony bagryna basyp, egnine çal başyny goýup, hamsygyp aglady. Köp aglady. Otly zoguny çaly, wagonlar tigirlenip başlanyndan soň, ol Saparmyrady gujagyndan boşadyp:

– Bar, oglum, arşda-kürsde Alla bar bolsa, seni aman-esen saklasyn! Bar, oglum, özüňe eserden bol! Beýle ýigidiň yzy ýitmeli däl-dir. Özüňi aýa! Özüňi ýalňyz saýmagyn – diýdi.

Saparmyrat ondan köp dursa, bozuljakdygyny bilip, ylgap wagona mündi, soňam ýaşaran gözleri bilen Iwan Semýonowiç gözden ýitýänçä seredip durdy...

Swetanyň ejesi gyzyny gözläp, elewräp, ikiýana gatnaýardy... Ene-dä! Gyzyna bir zat bolaýjak ýaly. Penjiräniň önünde pikire batyp duran Gylyçly Baba ahyry ony saklady, gulagyna hoş ýakaýjak sözleri aýdyp:

– Sen gyzyňdan arkaýyn bol, Saparmyratdan oňa zyýan ýetmez. Ol gyz ýüregine ýara saljak ýigitlerden däl.

– Wah, bilýän, Saparmyrada ynanýan, ýöne gyzyma ynanamok – diýip, däliziň iki tarapyna-da garap, gyzynyň bir ýerden çykaryna umyt bilen garaşdy.

– Biçäre Saparmyrada aşyk bolupdyr... Onda günä ýok, Saparmyrat ýöne aşyk bolup ýörmeli ýigit – diýip, Gylyçly Baba ýylgyrdy. – Biler bolsaň, gadym zamanlarda türkmenlerde bir däp bolupdyr. Saparmyrat jan ýaly çaksyz görmegeý ýigitler ýüzüne nikap çekip gezipdirler... Näme üçindir öýdýärsiň? Birden gyzlaryň, gelinleriň göwni gidip, magşuk bolaýmasyn diýip...

Gylyçly Baba Swetanyň ejesini başdan-aýak synlap, ýeser ýylgyrdy.

Swetanyň ejesi tüýs baly goýalan zenanlardandy. Şahyr wasp eder ýaşdan geçse-de, erkege başyny orta goýdurjak zenandy.

– Hemmesine sen günäkär!.. Beýle owadan, görmegeý zenandan bolan gyz perizat bolar... Perizatlar bolsa, rowaýatlarda beýan edilişine görä, entek sallançakdaka aşyk bolýarlar – diýip, Swetanyň ejesine ýaraýjak sözleri aýtdy. Ejesi ýylgyryp, küpesine tarap gitdi...

* * *

Saparmyrat haýran galdy. Beghan aganyň ýalňyz özi prowodnikdi, ýogsa Aşgabat – Moskwa aralygynda gatnaýan otly arzyly otly bolmalydy, ol Türkmenistanyň ýüzüdi. Iki adamlyk işläp, hannaslyk edýändir öýtseň, Beghan aga tarhandökerdi. Tapanyny bile iýip bilýän, eli açyk, kalby jomart kişidi, tüýs türkmeni. Bir seretseň, ol ukuda ýalydy, bir seretseň, baýdajygyny alyp, wagonyň gapysynda durandyr. Ýolda münüp, ýolda düşýän ýolagçylaryň biletsizinden puljagaz alýardy, ýogsa ol mahallar her ýolagçy otlusynyň üstünde kassa bardy. Saparmyrat birki ýola onuň pul alyp duranyny göräýdi. Ony bilen Beghan aga Saparmyradyň ýanyna baryp:

– Saparmyrat jan, bi başbozarlyk ýylanyň kellesinden gaýdýandyr. Görýämiň, men sakgalymy sallap ogurlyk etmeli bolýan. Näme diýip?.. Ýogsa prowodniklik, ýagny meniň kârim işlemežçe kâr däl, düşewündem köp. Ýolda kişiň eline garamanyňda hem kekirdekden bolmasa-da, gowy güzeran görüp bolýar. Moskwadan delje zady Aşgabada eltseňem pul, Aşgabadyň bal ýaly gögünden Moskwa eltseňem pul, haly-palas äkitseňem pul... Emma, baramyzdan soň, otlynyň brigadiri ähli wagonyň prowodniklerinden almalyja hakyny alýar. Onuňam bermeli ýeri bar. Düşnüklimi?

Saparmyrat oňa düşünýärdi. Emma ol başga ýerden gopdy:

– Beghan aga, hany seniň ýoldaşyň yokmy? Ýeke özüňe gaty kyn bolýar?

– Saparmyrat jan, men tüýs ýolagçy otlusynda işlemek üçin Hudaý tarapyn ýaradylan adam! Kellämi goýdugym – uklap bilýän, köp ýyl gatnanyndanmy, biljek däl, otly durjak bolup badyny gowşadyp başlanyndan oýanyp bilýän. Özem ukudan turan adam ýaly däl-de, hamana uklamadyk ýaly... Ýoldaşym bar, Gurýewden çykar, nesip bolsa... Ýoldaşym ýaşulurak adam, frontçy. Frontda kellesi kantuz bolup, alty aý gospitalda ýatypdyr. Ynha, şonda oňa bir pelşir aýal garyndaşynyň etmejek garaşygyny edipdir. Garaz, uruş gutaransoňam, ol özüniň türkmenligini, urşa gaýdyp şeýle ýagdaýa düşendigini bilmändir. Gospitaldan soň şol aýal ony öýünde saklapdyr... Şeýlelik bilen olar är-aýal bolup, olaryň ogly bolýar, üç-dört ýyldan soň kellesi gowulaşyp, ýurduna dolanyp gelipdir... Ynha, Änewde bir öýi, maşgalasy bar, Gurýewde-de maşgalasy bar. Iki aýaly hem biri-biriniňkä myhman baryp, äbe-jüýbe ýaşaşyp ýörler... Hawa, Saparmyrat jan, Gurýewe gelýänçäk, ol işleýär, soňra Moskwa baryp, öwrülip gelýänçägem men... Başlyklarymyz hem bilýär, şeýdip işleşiپ ýörüs...

Beghan aga Saparmyrada garap, hoş bolup ýylgyrdy:

– Dostlaryma näme diýýän diýsene: Beghan Beghan ady bilen Hudanyň hyzmatyny edýär, Kelhan ady bilen halkyň hyzmatyny edýär, Çary ady bilen mätäşgeleriň derdine ýaraýar, hah-ha-ha!..

38.

Otly Gurýewe geldi. Batyr Gaýly azyk-owkady entegem gaty köp sebedini Saparmyrada goýjak boldy. Saparmyrat:

– Men ýeke galdym... Ony Sarly aga dagynyň küpesine goý, menem şol taýyk göçüp barjak... Gylyçly Babanyň küpesinde ýer ýok, başga bolsa çemeli ýer hem...

Olar iki tirkeşik bolup Sarly aganyň küpesine geldiler. Saparmyrat çemodanyny, bar goşuny alyp göçüp gelipdi...

Olar Gurýewde saklanan wagondan düşüp, Batyr Gaýlyny ugratdylar. Batyr Gaýly jübüsinden bölejik-bölejik kagyzlary çykaryp:

– Ynha, meniň adresim... Kawkaza ýoluňyz düşse, hökman baryň, hökman – diýip Saparmyrada, Sarly aga, Gylyçly Baba, Medet molla, Atajana berdi. – Men bir öldüräýmeli adam... Meretli aga bilen hoşlaşman barýan... Pekge diýse – diýip, ol ylgap wagona mündi...

Otly ugrajak wagty hem ylgap düşdi. Batyr Gaýly ýoldaşlaryny ýeke-ýeke synlap, ýeke-ýekeden gujaklap, «Doganlarym, hoş galyň, belki, ýeneki duşuşyklaram ykbalymyzda bar bolsun-da!» diýip hoşlaşdy...

39.

Saparmyrat wagonyň tamburyna çykyp, daş gapyny açyp, iki tutawajyndan ýapyşyp, göwresiniň esli bölegini çykaryp, ýelejireýärdi, arly ýyl aýra düşen watanyň şemalyndan, owuz ýaly howasyndan ganyp bilmän töweregini synlaýardy. Howanyň

yssy howry, töweregiň mähri, türkmen topragynyň gözelligi aýratyndy. Bu gözellige düşünmek üçin türkmen bolup dogulmak, türkmen bolup ýurduňdan jyda düşüp görmek gerekdi.

Hanha, egnini gysyp oturan pagsa tamlar, depesine palaç basylan mal döleleri sykylyk ýaly syrdam derekler, pür-pudagyny töweregine saçyp oturan tallar, erik, alma, garaly ýaly agaçlar, ýaramazja dalbara ýarmaşan üzümler – Saparmyradyň köne hem mähriban tanşy bolup görünýär.

Saparmyrat bu mähriban gözellik bilen duşuşmak üçin menzilme-menzil baş mün kilometr ýol geçdi. Ukynyň, söhbediň, ýadawlygyň, arzuwyň içinden parran geçip, ýurduna gowuşdy... Ol bu gözellige tutuş bir ýyldan soň, tutuş bir ýylyň aýyny, hepdesini sanap ýetipdi. Ynha, şol uzak garaşdyran mähriban, howry yssy, ýakymly türkmen topragy!.. Saparmyrat myçyp barýan otlynyň gapysynda durup türkmen topragynyň hiç bir ýurda meňzemeýän öz gözelliginiň, hiç bir ýurtda ýok aýratyn mähriň, mylakatynyň, muhabbetiniň bardygyny äşgär duýdy.

Ol al-asmandan uçup gelýän paraşýutçy ýaly, öz mähriban diýaryna gowşupdy.

Ol aňyrsy-bärsi ýok deňziň içinden ýüzüp gelýän guwwasyň kenara ýetişi ýaly, öz arzyly kenaryna gowşupdy...

Saparmyrat arkasyndan bir kişiniň gelendigini duýup, yzyna gaňryldy. Beghan aga Saparmyradyň synlaýan gözelliklerini synlap durşuna:

– Saparmyrat jan, saňa ýalan, maňa çyn, men türkmen topragyna gelenimizi, türkmen topragyndan çykyp barýanymyzy hatda ukudakam hem syzyp oýanýaryn... Uzyn gün ýadap, ýatyp galypdyryn, ýaňy tisginip oýandym, görsem otly topragymyza aralaşyp gelýär. Ýuwnup, bärlik çykdy... Görsem, sen dursuň... Seniň hem şu topraga höwes edip ýeteniň bilip durun – diýdi.

– Türkmen her kimiň gumunyň alnan ýeri diýip ýönelige aýtmaýan borly... Gumuň şu toprakdan, suwuň şu toprakdan, şu topragyň howasy bilen dem alyp, şu topragyň hüwdüsi bilen hüwdülenen bolansoň, şu toprakdan eziz ýer ýok dünýäde...

– Hawa, Krymynam gördük, Abhaz kurortlarynam gördük, ýag ýaly howasy bolsa-da, ýigrimi dört dynç günün gutararyna gyssanýarsyň. Dynç almaga gidip, ýene öz ýurduňa howlugýarsyň...

– Ata-babalarymyz ýöriş edip, barmadyk ýurdy ýok, almadyk galasy az-az, emma, näme üçindir, ýene şu Garagumuna özüni atypdyr. Watanyň dartys güýji bolmaly...

Bir salymdan Beghan aga gitdi. Saparmyrat ýeke galdy. Hamana, onuň ýeke galanyny bilen ýaly, ylham geldi. Geldi. Saparmyrat setiri-setire sepläp ýetişe, setir gelip ýetişdi. On baş minutdan şu şygry taýyn boldy:

BILE

Gitsem senden kalbym gyýlyp, gelerin men şowhun bile,
Diýarym daşyp garşylar deňiz kibi owsun bile.

Senden gelip saňa barýan, tünden gelip daňa barýan,
Kynçylykdan geçip parran, seniň yşky-zowkuň bile.

Ir-iýmişler, miweleriň dat alypdyr jöwzaldardan,
Gyzyl ganyň ot alypdyr seniň otly tomsuň bile.

Paý-pyýada gezen ýerlem, jiger-bagryň ezen ýerlem,
Men topragyň ogly boldum toprak, seniň öwdüň bile.

Güýjüme güýç, ruhuma ruh, beýnime paýhas berip sen,
Matam-ýasym, toý-baýramym, eziz Watan sowdum bile.

Gamgyn pikrim mende galsyn, jebri-jepam tende galsyn,
Yhlas bile gögerdeli, pikirlermiň gowsun bile...
Men jigeriň bendi – diýar, galdyň agyr günde diýar,
Galkyn, dünýä göz görkez sen,
Görögly deý dogmuň bile!..

Otly ahyr Aşgabada ýetip geldi. Niçe gün ýol ýöräp aran ýolagçylar ýeňil dem alyp, goş-köteliňi taýynlap, eýýäm düşmegiň aladasynda. Her kim goşuny alyp dälize çykypdyr, ýöräre-geçere ýol ýok. Talyp welin, henizem ýatyrdy. Ony kimdir biri yralap oýardy. Talyp: «Häzir turjak, häzir turjak, azar berme» diýip, mydyrdady. Derrewem ýene-de uka gitdi. Saparmyrat bu mahal gapyny açyp, Beghan aganyň ornunda, gapynyň agzynda dur.

Ol Aşgabada gelipdi. Laýyk bir ýyldan soň...

Saparmyrat ýylgyrdy. Ýolda Gylyçly Babanyň aýdyp beren şorta sözi ýadyna düşdi.

Artist Sary Garry dagy frontdan gelýärmiş. Köpüň adamsy bolan Sary Garry bilen her kim deňişjek. Esgerleriň biri:

– Sary aga, hanha eli gülli aýal seni agtaryp ýör. Seniň aýalyň bolaýmasyn şol – diýipdir. Sary Garry bolsa dessine:

– Eli gülli aýal bolsa biziň aýal dälidir. Biziň aýal gözi gülli aýaldyr – diýenmiş. Saparmyrat Aşgabada geldi, emma ony hiç kim garşy almady.

«Gyssanma, Saparmyrat, ýaňy dünýäniň bir gyrasyndan girdiň, entek öňüňden çykmagy özüne bagt bilenlerem bolar» diýip, ol özüne göwünlik berdi.

Aşgabadynyň wokzaly ony garşy aldy. Ýowuz ýatlama bilen garşy aldy.

Hut şu wokzaldan kakasy urşa gidip, gaýdyp dolanmandy.

Hut şu wokzaldan ikinji ýola sürgüne ugradylan atasy hem gaýdyp gelmändi...

Perron ibirt-de-zibirt, kim agasyny, kim inisini, kim daýysyny, kim dost-ýaryny garşy alýar...

Adamlar, kim geldi? Bir pursat säginip serediň! Siz ony tanamasaňyzam, ol sizi tanaýar. Ol iki ýyl bäri okap-okap siziň kowum-hyşdyňyzy, ýedi ýüz ýetmiş ýedi puşduňyzy, eždatlaryňyza çenli öwrendi!

Ol size aşyk!

Ol siziň halasgäriňiz!

Ol siziň hossaryňyz!

Ol siziň ogluňyz!

Ol şu topragyň ogly!

Emma hiç kim säginmedem, seretmedem!

Öz ýurduny terk edip, ölümden gaçyp Medinä baran Muhammedi ýat adamlar gadyrdan bolup garşy aldylar. Emma Saparmyrady garşy alan bolmady.

Bütün ömrüni Müsürde öz iliniň derdine dowa bolmagy öwrenip gelen halasgär hekim Isany garşy almadyk halk, Saparmyrady hem garşy almadý...

Saparmyrat garşy alynmadym diýip ynjanok, onuň ýüregi kemsidilmelere werziş bolup, daglana-daglana daglanmazy çykandy. Bu babatda ol özi üçin şeýleräk açyş edipdi: «Göwün syna-syna seýik bolýar»...

Ol ýat illerde nije günläp, nije aýlap, nije wagtlap siziň didaryňyza suwsap, türkmen mährine atygsap aýralygyň zaryny çekipdi, emma siz onuň aýrylyp gidenini hem bilmeýärsiňiz, gelenini hem. Eger siz oňa Leningradda duşan bolsaňyz, garagadyr bilen salamlaşardyňyz. Eger siz oňa Kanadanyň bir ýerinde duşan bolsaňyz, ony gujaklardyňyz!.. Gel-gel, indi birek-biregi gujakaşdyrmak üçin türkmeni dünýä pytratmalymy?

Eger sekiz asyr wagtyň çygryndan ätläp, şu mahal soltan Togrul ýa Alp Arslan gelen bolsa, siz olary gujaklap, niredede oturtjakdygyňyzy bilmezdiňiz!

Eger şu mahal iki ýarym asyr wagtyň içinden geçip Magtymguly Pyragy gelen bolsa, siz ony bagryňyza basyp, başyňyza täç ederdiňiz!..

Serediň ahyry, siziň başyňyzda täjiňiz hem ýok! Elhenç ýeri, siz başyňyza täjiň gerekdigini hem bileňzok!..

Siz beýik milletlikden peselip, ýesir derejä düşendigiňizi hem bileňzok. Onuň ýöne-möne ýigit däl-de, Görogly bolup gelendigini hem bileňzok! Onuň hassa, bakna ýurda, deregi dargan halka halasgär Isa bolup gelendigini hem bileňzok!.. Nätjek-dä, siz gözi bagly gapyl, batyl, gaflatda ýaşap ýörsüňiz, nätjek-dä!..

Nätjek-dä!

Wagt geler!

Haçan?

Saparmyrat kalbyna yza salýan oýlara gark bolup dur, hyýalynda bolsa jepaly, jebirli setirler gaýtalanýar:

Töwerek ýat, daşym ýat,
Jigerim-bagrym berbat,

Gideý diýsem başym ýaş,
Geçenok günler, eje!..
Gelinbarmak üzüm deý,
Ýürek üzüm-üzüm-leý,
Ýer ýok ýeriň ýüzünde-eý,
Barmaga ýerim, eje!..

Ne ini bar, ne aga,
Ne gapy bar barmaga...

«Ne gapy bar barmaga...», «Ne gapy bar barmaga...» diýip, ol soňky setiri dili bilen dahanynda ajy derman ýaly aýlap, uludan dem aldy. Töweregine seretdi. Her kim goş-golamyny alyp, garşy almaga gelenler bilen wokzaly terk edip barýar. Kim taksi tutýar, kim duralga ýönelýär. Häzir... Häzir basym wokzal onuň dünýäsi ýaly boşap galar...

Saparmyrat gynanmadam, gyýylmadam. Ony esasy beýik zat garşy aldy: her ýuwdummy tenekar ýaly türkmen howasy ony gujaklady. Türkmeniň beýik, äpet taryhy ýaly keserip ýatan Köpetdagy ony garşy aldy. Geçmişden geljege towlanyp-towlanyp akyp ýatan Jeýhun derýa, türkmeniň ruhy ýaly bolup, ony garşy aldy.

Oglanka gözi ganan ýaşyl daragtlary başyny yrap, türkmeniň tugy ýaly, ony garşy aldy...

«Ne gapy bar barmaga...», «Ne gapy bar barmaga...» diýen setirler ýene onuň aňynda aýlanyp başlady, emma real, ýowuz hakykat ony gynandyrmady. Ol pynhan syrly, gudratly, hikmetli dünýäniň özüni Büzmeýine elektrik-inžener etjek bolup taýynlamaýandygyny takyk bilýärdi, çünki ol bu dünýä bilen beýik pirleriň aralaşan dünýäsiniň arasynda gezýändiginden habarlydy.

...Daşy atmagyň öz wagty bar, toplamagyň öz wagty!

Hasyly topraga ekmegiň öz wagty bar, ýygnamagyň öz wagty!

Ýönekeý bugdaý adam ogluna jan beriji, ýaşayşy beriji çörek bolýança degirmenden geçmeli, elekden geçmeli, ýugrulmaly, Älem tamdyryna ýapylan Gün ýaly, otly tamdyrda bişmeli.

Ulus-ili bela-beterden goraýan gylyç, adaty demirden gylyç bolýança, körükde ýakylp-ýandyrylyp ussanyň ýekedabanydyr sandalynyň arasynda ýenjilmeli, ýene oda, ýene suwa salynmaly, taplanmaly!..

Ýurdundan kowlup ýat ýurtlarda sergezdançylyk çekmedik bolsa Görogly Çardagly Çandibili türkmeniň göwnünde ýerleşýän mesgene öwrüp bilmezdi!

Başyna ölüm howpy salnan Muhammet dogduk mekanyndan gaçyp, ýat illerde mysapyrlyk çekmedik bolsa, Mekgäni külli musulmanyň paýtagtyna – gudratly şähere öwrüp bilmezdi!..

Uludan tut, Saparmyrat, kiçi bolmagyň mekdebi-medresesi ýok!..

Sen ýaňy dünýäniň bu başyndan girdiň, o başynda näme baryny bir Alla bilýär!

Seniň hiç kimiň bolmasa-da, Allañ bar! Allañ bar! Allañ bar!

Allasy baryň hemme zadam bolar!..

41.

Dünýäde beýik bir gudrat bar! Gudratlar gudraty! Oňa hakyda diýýärler! Hakyda!..

Pursat, sagat, gün, aý, ýyl... Umuman, Wagt adama gelip, onuň süňňünden geçip hakyda öwrülýär!

Adam dünýäde ýaşaýar, dünýä hakydada!

Ýekeje pursat onuň elinden iki sany eziz doganyny, Merýem ene pisint ejesini – Gurbansoltan bibini elinden alyp gitdi, emma hiç bir güýç ol ezizleriň diriligini Saparmyrazyň hakydasyndan alyp bilmez!

Muhammetmyrat-da, Nyýazmyrat-da, Gurbansoltan bibi-de Saparmyrazyň hakydasynda ýaşaýar! Hatda düýşdäki ýaly bolup çala ýadynda galan kakasam hakydasynda ýaşaýar! Asman garalar, çaň tutar, deňizler bulanar, tolkun tutar, dury-dury aýnalary kirşen basar, aýna ýaly dury dideler saralar, solar, emma hakydada mäkäm ornaşan keşpler mydama şol tämizliginde ýaşaýar!

Edil kino gören ýaly, hakyda jan berdigiň bes, olar seniň bilen ýaşap başlar...

Beghan aga köp mürähet etdi, öýe gideli, soňra maşynlyja eltip gelerin diýdi, Saparmyrat ylalaşmady... Ol «Ulag taparyn, taksi köp» diýdi.

Beghan aga:

– Saparmyrat jan, ejeňe-de, kakaňa-da menden köp dogaýy salam aýt. Adrysymy berdim, gatnaşaly, inim. Nejis, pis adamlar dessine birek-biregi tapyp jemlenýär. Biz näme diýip jemlenmeli däl – diýdi. Saparmyrat doganlarça hoşlaşdy.

Saparmyrat ilki şähre – bir mahal aga-ýana bala batyp, ejesiniň mährine çoýunyp, doganlary bilen basalaşyp, gülşüp, şady-horram bolup ýaşan ýerine bakan ýöneldi. Wokzaldan daşda-da däl! Ol pyýadalap, eýýäm hakyda deňzine çümüp, posalajyk, top oky ýaly doganlaryny, keramatdan, keremden, nurdan-muhabbetden bina bolan ýaly ejesini ýatlap, olary hakydasynda janlandyryp barýar. Şäheriň özüne mahsus goh-galmagalynam, maşynlaryň sesinem eşidenok.

Ol hakydasyňyň içi bilen ýöräp gelýär.

Ol bir müň dokuz ýüz kyrk sekizinji ýylyň içi bilen ýöräp gelýär. Entek Aşgabadam otyr ozalky ornunda, entek Saparmyratlaryň gije-gündiz şowhuny içine sygmaýan jaýlary, howlusam ozalky ornunda otyr.

Bir salymdan ol ozalky jaýlarynyň ornuna bardy. Hanha, äpet tut, senuber, erik, alma, armyt agaçlary. Ol erigi, almany, armydy kakasy ekipdi, ol burçdaky nary Gurbansoltan bibi ekipdi. Dogry, güller weli ýok, belkem, howlynyň içinden görüňän däl. Saparmyrat ökjesine galyp, boýnuny süýndürüp seretdi. Güllerini ýekeje düýbi galypdyr... Gapydaky krantlary hem başga. Öz öýlerine derek başga bir jaý salnypdyr.

Saparmyrat ýol ugrunda biten uly daragtyň düýbüne baryp, çemedanynyň üstünde oturyp çilim otlandy. Ol entek çilime ullakan bir göwün berip, öwrenip baranok, emma şular ýaly ýerde näletsiniň derdini ýeňledäýän ýaly...

Saparmyradyň Leningraddaky frontçy, bir aýagy protezli mugallymy bir ýola: «Ynanmarsyňyz, kä mahal ýok aýagym şeýle bir agyrýar, şeýle bir agyrýar. Sypalap, owkalajak bolup elimi ýetirsem, proteze degýär. Hawa, Oder derýasynyň boýunda galan aýagym agraýar» diýeni ýadyna düşdi.

Şol howly bar, öz howlulary bar, emma ol indi başganyň howlusy...

Saparmyrat hakydasynyň owsaryny goýberdi. Bir müň dokuz ýüz kyrk sekizinji ýylyň tomsy. Nyýazmyrat, Muhammetmyrat üçüsi gapydaky krantýň agzyna şlanga ötürip, birek-biregiň üstüne suw pürküşýär. Tomsam bolsa, Aşgabadýň Ýanbaşdan gelýän buz ýaly suwy sowuk, sowuk... Kim eline şlangany alsa, beýlekileri süllümbäý edýär. Ejesi bolsa, gapydaky eýwanda et dograp, nahar etjek bolup oturyşyna, ogullarynyň bolup ýörüşüne heziller edip gülýär.

Saparmyrat:

– Hany, duruň men size älemgoşar edip görkezeyin... – diýdi.

Doganlarynyň biri:

– Baý-baý, geplediň-ow... Älemgoşar ýazda bolýar, asmanda – diýdi.

Saparmyrat:

– Serediň, suw pürkülýän ýere, göge serediň – diýip, bar güýji bilen şlanganyň agzyny tutup, ýagyş çişnelän ýaly edip ugrady. Doganlary Saparmyrada ynanýardy. Rast Saparmyrat älemgoşar edeyin diýse, eder. Saparmyrat hemme zady başarýar diýip, suwuň pürkülýän ýerine seredip başladylar. Birden olaryň biri:

– Älemgoşar, älemgoşar! – diýip, ganatlaryny kakyp, gülüp hezil etdi-de: – Eje, eje, gel seretsene, älemgoşar bar! – diýip gygyrdy. Doganlaryň ikinjisem:

– Eý-waý, älemgoşar! – diýip, eljagazyny çarpdy.

Ejesi hem çagalarynyň göwnüni ýykmajak bolup gelip seretdi, dogrudanam, älemgoşary görüp, Saparmyrada buýsanç bilen seredip:

– Aklyňdan aýlanaýyn, balam! – diýip, başyny ýaýkady. – Edil ýazdaky ýaly-da...

Saparmyrat bar güýji bilen krantýň şlangasynyň agzyny gysyp, suw çüwdürýär...

Iki dogany älemgoşaryň hem çişnäp duran ýagşyň astynda hezil edip böküşýär.

Suwuň golaýyna gelen ejesi bir-de älemgoşara, bir-de ogullaryna, bir-de Saparmyrada seredip, çaga ýaly bolup, owadan ýylgyryp dur. Ol ýylgyrys – Saparmyradyň kalbyndaky, hakydasyndaky hazyna...

Birden eýmenç «zy-ykk...» edip dowamly ses, ylla gama ýaly bolup, Saparmyradyň bagryndan boýa-boýuna girip gitdi. Bir pursatda ýer lertzana gelip, asman çaýkanyp, zemin goduklady. Bir salymyň içinde şadyýan howly gara gum bolup, daş-kesege öwrüldi. Doganlarynyň horram gülkülerem, ýylgyryp duran ene-de galdy ýykylan diwarlaryň astynda. Saparmyrat gözlerini ýumdy, birhaýukdan gözünü açyp, yza gaňrylyp bakanynda, täzeje «Wolganyň» duran ýerinde deňziň tolkunýaly

leňner atyp, tolkunyp duranyny gördi. Asyl, onuň hakyda dünýäsini ýumran zat – bat bilen gelip tormozyna münülen «Wolganyň» sesi bolsa nätjek?

«Zy-ykk..!» Ol eýmenç ses Saparmyradyň bagryna boýa-boý çümüşine, şindem şol ýerde durdy. Batly tormoz berlip, dänjirelip saklanan maşyndan düşüp gelýän oglan:

– Ara, nätir sen! Bradan... Leningradskiý paren – diýip, ellerini kelemenlendirip, gelýän «blatnoý» diýilýän, daşky hereketlerinden geň ýigit dældigi bildirip duran Altydy. Ara iki-üç ädim galanynda ol Saparmyrady synlap ýetişip:

– Ara, gde leningradskaýa moda... Eşiğiň dagy näteňet?.. Ilki göremde seni «Şelkamataalkanyň» işçisiň öýdüpdirip, ýolka mataalka! – diýip, gelip gujaklajak bolanda, agzyndan haplap aragyň ysy urup, Saparmyradyň ýüregini bulandyrdy. Saparmyrat sen ýok, men ýok, urdy onuň edil hykyrtmagyndan penjäni. Hamana, bürgüdiň penjesi bar-da, sag goly bilen itiberip goýberdi. «Blatnoý» Altynyň ýeňsesi maşynyň ýokarky gapy erňegine degip, badyna-da tutuş göwresi bilen kabina urlup girdi. Ol gözlerini elek-çelek edip, dessine maşynyna sümüldi-de, hiç zat diýmän, maşynynyň duran ýerinde tigirlerini aýlandyryp, yzynda bir bölek tozan galdyryp zut gitdi. Syrtyna sapan degen ýaly bolup gitdi...

Bir çelek baly bir damja garaýag zaýalaýar...

Bir süpük gelip, onuň ýatlama dünýäsinem ýykyp gitdi...

Saparmyrat seredip dur, seredip dur, öz öýleriniň ornuna haraba ýatyr...

Harabadan tozan göterilip, burum-burum bolup dur...

Bir salymdan tozan-gert, çaň aýrylyp, ýer titremeden soňky gurlan jaý janlandy...

Saparmyrat uludan dem alyp, bir goluna kiçijik owadan çemodanyny alyp, hassa ýaly yra-dara köçäniň gapdalyndaky ýanyoda düşüp ugrady...

42.

Saparmyrat gara ýoluň gyrasy bilen, öz maýdalyna, niredesiň Gypjak diýip barýar. Maňlaýyndan çykýan derleri suw bolan elýaglygy bilen sylup, aram-aram ony sykýar. Sykylanda elýaglykdan der joralanýar. Ýagyrynysy derläp, köýnegi öl-myžžyk. Baý-ba, onuň haçanky Aşgabatdan çykyşy... Entegem Gypjak gaty daşda... Ol şu ýoly nije ýyllap arkasy süýt golçaly geçdi, irden Gypjakdan Aşgabada, soňra Aşgabatdan Gypjaga... Gijeler halys bolan aýagy syrkyrap, awusyny bagrynda duýardy... Emma ertesi gara daňdan ýene şol ýoldur, şol ýoldur...

Jokrama yssyda-da şu ýoly söküpdi, gyşyň gazaply garly-gaýly gününde-de...

Ýagyşly-ýagmyrly günde-de şu ýoly söküpdi, ýelli günü hem...

Ol şu ýoly eriş-argaç gatnap, çagalygyny şu ýollarda galdyryp ulalypdy, taplanypdy, kämil çykypdy...

Türkmeniň ýurdundan çykyp görenler, ýa bolmasa, ýarym aý, bir aý deňziň ýakasynda kurortda bolanlar türkmeniň howasyna at dakyp, gaty yssydan, epgekden, jöwzadan zeýrenen borlar. Saparmyrat bu yssynyň, jöwzanyň mazmunyna Leningradda bolýan ýyllary göz ýetirdi.

Leningradlylar, moskwalylar garpyza şeker sepip iýýär, özem biziň garpyzlar ýaly çym gyzylam dälidir.

Biziň garpyzlara bir bak, çym-gyzyl, edil ojaryň gyzyl-gyzyl közleri ýaly... Hatda, gor agzyňy bişirer öýdüp, howatyr edýärsiň. Elbetde, türkmen garpyzy süýjüligi bilen agzyňy bişirýär. Gor ýaly garpyzy iýdigiň, ýüregiňi buz ýaly edýär.

Ynha, oňa türkmen topragynyň tagamy diýler – diýip, Saparmyrat içinden pikir öwrülýär. Ýa bolmasa, gatyрак gygyrsaň sapagynda ýarylyp duran Waharman gawuny synla! Pyçak degip-degmänkä, tarlap ýarylyp barýandyr. Iýersiň, ganyp bilmän iýersiň, gawunyň baldan zyýada gylawy dodaklaryňy ýara edäýer ýöne...

Ynha, oňa türkmen topragynyň, türkmen howasynyň gudraty diýerler...

Bahar paslynyň ýaşyl maýsasyny, ýalyn ýaly bolup parlap açylan gyzyl güllerini nämä deňärsiň!.. Olaryň ysy göni beýniňe urup, aklyňy çaşyraýar ýöne!..

Ynha, türkmen topragynyň gudraty! – diýip, Saparmyrat öz-özi bilen gepleşip barýar.

Käbir halk akýagyz, käbir halk garaýagyz bolýar. Allatagala türkmen halkyna bar bolan ýedi hazynasynyň ilkinjisiniň – bugdaýyň reňkini eçilipdir. Käbir halka açyklyk ýetenok. Şeýle bolansoň, şol halkyň owadan gelin-gyzlary has hem owadan görünmek üçin reňk çalynýarlar. Reňk olaryň owadanlygyny, hakykatdan-da, artdyrýar. Ýöne biziň gelin-gyzlarymyzyň ýüzüne hiç hili reňk gerek däl. Allatagala türkmen gelin-gyzlaryna tebigy gözellig beripdir.

Biziň gelin-gyzlarymyzyň ýañaklaryna reňk çalynmagynyň geregi ýok.

Allatagala türkmen gelin-gyzlarynyň ýañaklaryna şeýle bir narynç reňk çaýypdyr, ol narynç lowurdyly ýañaklar göreni bihuş edýär.

Biziň gelin-gyzlarymyzyň dodaklaryna reňk çalynmagyň zerurlygy ýok.

Allatagala türkmen gelin-gyzlarynyň pisse dodaklaryna köz deýin reňk beripdir, ol jadyly dodaklardan nazaryňy aýryp bolanok.

Biziň gelin-gyzlarymyzyň jadyly gözlerine sürme çalmagyň zerurlygy ýok.

Allatagala türkmen gelin-gyzlaryna şeýle bir sürme galam-gaş beripdir. Ol sürme galam-gaşlaryň öňünde garry bolubam, ýaş bolubam durar ýaly däl, olar bigüman ýesir alýarlar. Ol galam-gaşlar türkmen ýigitlerini Perhat deýin daglary, daşlary ýumurmaga galkyndyrýar.

Allatagalanyň şeýle yhlasyndan soň reňk çalynmak, gaş bejerjek bolup göz çykarmak bolýar.

Sen türkmen gelin-gyzlarynyň owsun atýan şamar saçlaryny bir aýtsana. Ol saçlar ýüzüne galtaşsa, Allatagalanyň türkmen edip ýaradandygyna münde birrazy bolýarsyň.

Eýsem Allatagalanyň göze görünýän-u-görünmeýän şeýle gudratlary türkmen topragynda azmy?

Ýazyjylar, şahyrlar, nesip bolsa, ol gudratlar hakda entek-entekler kän-kän eserler ýazarlar...

Aram-aram deňesinden maşyn geçýär...

Hanha bir «Pobeda» maşynly kişi ýoldan geçip barýar. Birden ol togtady. Soňam yzlaýyn gelip, Saparmyradyň deňesinde saklandy. Saparmyrat ruluň başyndaky kişini tanamady, asla gören jemendesinden däl, emma tanaýan ýaly ýürekden salam berdi:

Sürüji:

– Bir tanyş ýöreýiş, gözüme gaty yssy ýöreýiş, içimdenem, Alla jan, kimiň ýöreýşikä diýýän... Ahyry ýadyma düşdi... – Ol maşyndan çykyp: – Eger-eger ýalňyşandyryn öýdemok! Hany, maňa seret! – diýip, ýylgyryp dur.

Saparmyrat oňa siňe-siňe seredýär, hakydasyny edil jübüsini dören ýaly dörýär, ýok, gören adamy däl. Bir mylakatly türkmen, bolany!..

– Sen Atamyradyň oglusyň, ýalan diýseň, walla, onda meniň işimiň gaýdyp ýördügi. – Ol Saparmyradyň baş atanyny gören badyna, iki goluny giňden açyp gujaklady. Bagryna basyp, sypdyrman köp durdy. Aram-aram sag goly bilen Saparmyradyň öl-myžžyk arkasyna kakýar. – Seniň kakaň bilen bileje okadym, bileje...

Ol Saparmyrady gepletmän maşyna mündürdi, asyl-asyl ol Saparmyrady diňlejegem bolanok. Emma, bada-bat ýola düşübermän, oturan yerinden Saparmyrady synlaýar. Saparmyrat kellesi ýylçyr pyýadanyň ýüzüne seredip, içinden oýlandy. Hut kakam munuň bilen şeýdip gujaklaşandyr, şeýdip didarlaşandyr diýip, öz ornuna kakasyny göz önüne getirjek boldy.

– Inim, kakaň Atamyrat adamyň jany ýalydy. Töwekgel, edil ýöne ot ýalydy... Atamyrat urşa gidipdir diýenlerinde başymy ýaýkanym ýadyma düşýär. Pikir etmejek hem bolsam, şonda ýaramaz pikir edipdim... Onuň ýaly töwekgel ýigitleriň urşy bolmady ol nejis uruş... Adyň näme, inim?

Saparmyrat adyny aýtdy.

– Saparmyrat jan, erbet zamana boldy, gaty erbet zamana... Türkmen soňky bir asyrda gören bedibagtlyklaryny ozal dört-baş asyrda-da gören däl. Apat yzyna apat bolaýdy ýöne...

Soňra ol Saparmyradyň nirede okaýandygyny, nirä barýandygyny soraşdyryp başlady.

– Kakaňa çeken bolsaň, zirek akyllysyň, zehinlisiň sen! Leningradda okap bilersiň. Kakaň uçursyz zehinlidi, uçursyz...

«Pobeda» maşynly adam adynyň Ýagşymyratdygyny, Oba hojalyk institutynda sapak berýändigini, Aşgabatda ýaşaýandygyny aýdyp, öýüniň salgysyny berdi.

– Gypjaga barýarmyň? – diýip, ol sorag berdi. – Dogry edýärsiň, «Bir gün duza müň gün salam» diýlendir. Ýör, men elterin barjak ýeriňe...

Ol maşynyny otlap, ýola düşdi. Saparmyrat bahana agtarýardy, nädip bu ýagşy kişini ynýtman ýolda düşüp galmaly. Ol Gypjakdan önürti hökman, hökman ejesiniň ýanyna barmaly ahry...

Maşyn assa barýardy. Ýagşymyrat aga birden sag goluny buduna urup, hamana gaty bir ähmiýetli zady unudan ýaly, maşyny ýoldan sowup çagyl düşelen yerde saklady. – Sen suwsansyň ahry, Aşgabatdan gaýdan bolsaň?! – diýip, ol aralykda

duran hytaý termosynyň gapagyny açyp, saplyja hytaý farforyndan edilen kürüşgä çay guýup, Saparmyrada uzatdy:

– Al, Saparmyrat jan, türkmeniň tomsunda ýa çal, ýa çay diýendirler! Al, iç, ýolda suwsansyň... Bi yssy demri gaýnadyp barýar. Al, birki käse iç, menem maşyny sowadaýyn, assa sürseň gyzýar, menem gaty sürjek adam däl.

Ol maşyndan düşüp, kapotyny açmaga gitdi, şol ýerde-de esli güýmendi.

Saparmyrat bu ýagşy adamdan sypmaga bahana agtarýardy, emma barybir, bahana tapyp bilmeýärdi. Ahyry gönüsini aýdyp, Ymam Kasym öwliýäsiňiň deňesinde düşüp, ejesini görjekdigini aýtmagy karar edindi.

Ýagşymyrat maşyna girdi:

– Her ýeriň derdiniň dermany şol ýerdedir, Saparmyradym. Görmeýärmiň, çay nirede bitýär? Dünýäniň yssy ýurtlary Hindistanda, Seýlonda, Hytaýda... Çal berýän düýeler nirede watan tutupdyrlar? Arabystanda, Türkmenistanda, Owganystanda. Ýokardaky bu zatlaryň ählisini ýedi ölçäp, bir kesip goýandyr – diýip, ol özüne-de çay guýundy. – Men saňa bir gürrüňem aýdyp bereýin. Bir goja türkmen Gara deňzinde Orsýetden gelen general bilen bir jaýda dynç alypdyr. Näme, Gara deňziniň boýunda-da käte yssy bolýar-a. Şol yssyda general aldygyna ýahdanda goýan buz ýaly suwundan içýärmiş, goja kişi bolsa, çay. Şonda general:

– Aksakal, gündogarlylar dana diýýärler, sen şu yssyda sowukäsuw içmelidiginem bilmeýärsiň... Şu yssyda çay bolarmy? Sowujak suw iç – diýipdir.

– Hökümet seni gaty köp okatsa-da, general etse-de, danalyk berip bilmändir – diýip, goja-da onuň bilen degşipdir. Soňra ol bir stakan generalyň suwundan, bir stakanam öz çaýyndan daşaryk çykaryp, günün aşagynda goýupdyr. On baş-ýigrimi minut geçeninden soň, ol generaly daşa alyp çykyp:

– Hany, ikisindenem dadyp gör! – diýýär.

General dadyp görse, özüniň suwy-ha gan ýaly bolupdyr, içer ýaly dälmiş. Gojanyň çaýly stakany bolsa buz ýaly bolupdyr.

– Görýärmiň, seniň içýän buz ýaly suwuň içinde dessine gan ýaly gyzgyn suwa öwrülýär, meniňki bolsa, buza – diýipdir. General:

– Da! Sen mamla!.. Ynha, Gündogaryň akyl-paýhasy – diýip, geň galypdyr.

Olar çaýy gyzykly gürrüňe ýanap içdiler. Ýagşymyrat ýola düşdi. Maşyn barýar, gaty gitmese-de, pyýada ýaly däl... Ýol aldygyça, Saparmyradyň ýüregi gürsüldäp, atygsap, gozgalaň tapýar.

Ol mähriban ejesi bilen duşuşmaly!

Ol bu duşuşyga tutuş iki ýyl garaşdy ahryryn! Tutuş iki ýyl!

Maşyn Ymam Kasym jan gonamçylygyna golaýlady. Ýagşymyrat gürrüňine dyngy berip, biraz dymyp, Saparmyradyň ýüzüne dykgat bilen garady:

– Saparmyrat jan, ejeňiň ýanyna baryp aýat okaýaly...

– Ýagşymyrat kaka, men şonuň üçin ýörite geldim.

– Gaty gowy edýäň, inim. Adam pakyr gapyl, nadan, mahluk bolýar. Rast, adam öldümi, ol gaýry bir dünýä gidendir öýdülýär... Ýok, öten-geçen bendeleriň gidýän ýeri ýok. Olar ýagty jahanda doganyny-dostuny, ogluny-gyzyny, kowum-

garyndaşyny, ilen-çalanyny goýup, sowuk älemiň niresine gitsin! Olar bilen arada bir perde bar, biz olary görmeýäris, olar bolsa bizi görýär, biziň üçin agtarýar, ynjaýar, begenýär, buýsanýar... Ähli gudrat şol perdäniň aňyrsynda...

Ol maşynyny saklady. Yzky sandygyndan suwly mytara çykaryp, el ýuwmagy ündedi, Saparmyrat onuň goluna akydyp berdi, ol Saparmyradyň eline.

Ýagşymyrat öňe düşdi. Saparmyrat şonda eýýäm onuň maşyndan başgap alyp, başyna geýendigini aňsyrdy, olam säginip, kiçijik çemodanjagazyny çep aýagynyň dyzynyň üstüne goýup, içinden papagyny alyp başyna geýdi. Yzyna dönen Ýagşymyrat hoş boldy:

– Berekella, başgabyňam bar ekeni! Könelerimiziň eden işleriniň, edimgylymlarynyň yrýasy bolmaz.

Olar iki tirkeş bolup, gonamçylyga girip gitdiler.

Ýagşymyrat örän belet ýaly bolup barýardy.

Olar gonamçylygyň gyrasynda oturyp, öwlüýä üçin aýat okadylar. Soňra ýene Ýagşymyrat öňe düşdi, az salymdan togtady.

– Ejeň, Gurbansoltan pakyr şu ýerde bolmaly öz-ä...

Saparmyrat ejesiniň guburynyň ýanyna baryp, dyzyna çökdi.

Ýagşymyrat owazlandyryp aýat okady.

– Saparmyrat jan, sen galjaksyň, aýtmasaňam bilýän. Galaý, begim, galaý... Hanha, biziňkilerem ýatyr. Ýör, olara-da bir degsin edeli... Ýaşulular-a: «Gonamçylygyň başynda oturyp okalan aýat hemmesine-de bolýandy» diýýärler, garaz, munça gelipdiris – diýip, ol baş-alty ädim aňry ýanyndaky ullakan mazaryň başyna çöküp, ýene aýat okady. Saparmyrat el galdyrdy.

– Ynha, Saparmyrat jan, şu syrgyn bolup ýatan on iki sany gubur, bir hojalykdan... Altysy süýtdeş doganym, oglandy, ikisi gyz jigim, ejem-kakam pakyr, gelnejelerim... – diýip, Saparmyradyň egnine goluny goýdy.

Ýagşymyrat maşynyna tarap gitdi.

Saparmyrat ejesiniň guburynyň başyna geldi. Ol tutuş göwresiniň hasratdan, yzadan, dertden doldurylyp, dyňzap durandygyny duýdy.

– Eje, salawmaleýkim!..

Eje jan, men geldim... Saparmyrat ogluň men, eje, Saparmyrat ogluň geldi!..

Ýalňyz galan ogluň geldi, eje jan!

Eje, ruhuň bimaza bolmasyn, meniň ýagdaýym allanäme! Okuwym gowy, geýim-gejimim bitin...

Göwnüme degýän ýok! Sen bilýärsiň ahyry, seniň göwnüme degdirjek ogluňam ýok!..

Saparmyrat hyýalynda däl, hakykatdan ejesiniň alnyna gelen ýaly, onuň bilen gürrüň edip oturdy. Diri adam bilen gürrüň eden ýaly. Haýran galmaly ýeri, ejesi hem onuň söhbedine edil diri adam ýaly gatnaşýardy.

– Eje, kakamyň dostuny tapdym. Hut kakamyň dosty! Kakam ony ölümden halas edipdir. Zwýaginsew Iwan Semýonowiç bolsa, ony ölümden halas edip bilmändir!..

Saparmyrat ejesi bilen, eziz kăbesi bilen gŭrrŭn edýardı. Bu mahal, daşyndan garasaň, hökman ýaş ýigidiň akylyna zeper ýetendir öýdŭp gŭman etjekdiň. Ol ejesine gŭrrŭn berip oturyşyna, arasynda myssa ýylgyrýardy, bir öwrŭmde bolsa, gözleriniň okarasyny dolduryp, gara gözlerini aýy ýaş bilen pŭrepŭrläp, bozulýardy.

– Eje, edil şu ýer Seniň – doganlarymyň gubury – meniň Kăbăm, meniň Mekgăm, Medinăm. Edil şu ýere gelip, size sežde eden pursadym kalbym ynjalýar, gözümiň gubary, göwnümiň dumany, gam-gussasy edil el bilen syrylyp aýrylan ýaly bolýar...

...Saparmyrat gözlerine ynanmady. Üstüni ot-çöp basan garyp ene mazaryny gujaklap, sekiz ýaşlyja oglanjyk hunybirýan aglap ýatyrdy. Guburyň başujunda tikilen gulaç boýy agajyň gabygy gurap, garört bolup towlanypdyr. Onuň depesine daňlan mata bölegi – elem-tas, ýeliň-ýagmyryň, günŭn derdinden solup, sal-sal bolupdyr. Saparmyrat ony sal-sal bolan jigerine meňzetdi. Gapdalynda bolsa, hamana düňderilen sallançagyň aşagynda galan çagajyklar ýaly, iki doganynyň gubury ýanaşypjyk ýatyr!..

Oglanjyk bagryny paralap, hunybirýan aglaýardy. Eger asmanda ýürek diýilýän zat bar bolsa, ol ýürek çydamaly dăldi, eger zeminde ýürek diýilýän zat bar bolsa, zemin çydamaly dăldi. Saparmyrat oglanjygyň zar-zelil sesiniň bagryna, ýüregine sanjylýp-sanjylýp gidýändigini duýdy. Oglanjygyň gözlerinden syçraýan ýaş, ýaş dăldi, gyrmyzy gandy. Gubruň üstem, töweregem gara-gan bolup ýatyr... Oglanjyk göýä guburdan çykarylyp zyňlan ýürek ýaly, durşy bilen saňňyldap, durşy bilen sandyrap, möňňürip-möňňürip aglaýardy. Ol hamana ejesiniň golundan zor bilen sogrulyp alnyp, daşa zyňlan çagajyk ýalydy...

Saparmyradyň beýnisinde bir pikir wulkan ýaly oýanyp, ýer-u-asman, töwerek-daş yranyp gitdi: «Haý, Görogly, Görogly, sen ejeňiň gujagyndan, sowuk guburdan horluklaryň, harlyklaryň, yzadyr jebri-jepanyň dünýäsine çykdyň, ynha ol çagajyk bolsa bu şum dünýäni terk edip ene gujagyna, ene gursagyna – ol dünýä gitjek bolup çabalanýar!»

Saparmyrat uzyn düşŭp ýatan ene gubruna, onuň başujundaky jŭründigi dŭwŭk çäýnege seretdi. Ol ejesiniň köp ýyllar çay içen çäýnejigini tanady. Hanha, gapdalda ýanaşypjyk ýatan doganlarynyň gubruna ejesiniňki ýaly reňki solgun gyzył mata dălde, akja matalar persala bolup yranýar. Ol guburlaryň başujunda doganlarynyň oýnap ýadamadyk aşyklaryny gum-çaň basyp gidipdir. Saparmyrat guburlary gujaklap, barbar bagyryp ýatan egni köne biýz köýneklige, ýama-ýama jalbarlyja, aýagy çaryklyja oglanjyga seredip, mundan artyk çydap bilmejekdigini duýdy. Oglanjyk hunybirýan aglap, çabalanýardy, ol göýä derýadan çykarylyp, gyzgyn taba atylan balyk ýaly urunýardy, ol göýä ýeňsesinden tutulyp, suwa gark edilip durlan çagajyk kibi çabalanyp urunýardy.

Töwerek-daşda ýatan guburlar çaga agysyna çydaman müňňŭldeşip, herekete gelip başlady. Gabyrlaryň başujundaky älemler ysgynsyz gol ýaly taşlanan ol dünýäniň ýüregi ýalydy. Hamana, ýüregi sogrulyp taşlanan gabrystan, jan berjek bolup aýagyny kakyp ýatan ýalydy...

Saparmyradyň bogazyna topaz ýaly agy hykga doldy, gözlerine ganly ýaş gelip gabrystanam, tutuş dünýäde ajy ýaşa gark bolup başlady. Guburlar gözýaş deňzinde gark bolmajak bolup, ýüzüp başlan sansyz sallar ýaly, herekete gelýärdi...

«Bolsa-da, mert bol! Ýaşamaly! Gaýrat et!...»

Dünýäden dünýä ýaly, ene gider-de, nämäniň hatyrasyna ýaşamaly! Her sözünde «Iýeni haram bolan, bar dowarlary bakyp gel!»... diýip duranyň malyny bakmak üçin ýaşamalymy!...»

«Saparmyrat jan, sen gerçek kakadan, kâbe eneden, eziz doganlardan galan tug! Sen başyňy egseň, tutuş Agöýliniň tohumy başyny eger, sen gam-gussadan saralyp ölseň, tutuş Agöýliniň tohumy tükener!...»

«Onuň dogry. Emma bu hasrat maňa göterderden, meniň gursagyma ýerleşerden agyr, bu gussa men boýlardan çuň, bu ýitgiler maňa tapdyrardan köp!...»

Birden oglanjyk Saparmyradyň ýüzüne siňe-siňe seretdi, hamana alnynda Saparmyrat däl-de, başga biri duran ýaly seretdi, soňam kine bilen:

«Sen şäherden nähili bolup geläýipsiň? Men seni tanamajak bolýaryn... Sen meniň ýanymda oturyp aglaşmaga derek, menem köşeşdirjek bolýarsyň... Ejemi, günden nurana, aýdan ary ejemi işe dözmeýärdim, ähli işi özüm edäýjek bolup ylgaýardym... Şol eje gara guma garylyp ýatyrka, neneň aglaman bilersiň!.. Otur, bileje aglaly... Dünýäniň ähli eşretinden «Ejem jan» diýip, bagryňy paralap aglanyň eziz... Ejem bilen, eziz ejem bilen, kakam bilen, doganlarym bilen baglap duran zat diňe agy... Diňe agy!...»

Saparmyrat Saparmyratjyga mähirli nazar bilen garap, onuň başyny sypady:

«Sen azajyk köşeş, men ejeme doga okaýyn...»

«Sen doga oka, onýança menem azajyk aglaýyn, ýüregim gursagyma syganok!»

Saparmyrat edil ýaşulularyň oturyşy ýaly çöküne düşüp oturyp, daşyndan doga okap ugrady. Onuň dogasy hamana agydan ýasalan ýaly bolup, Saparmyratjygyň agysynyň bendini ýykyp goýberdi: tutuş gonamçylyk jana gelip, guburlar münňüldeşip ýeriň daşyna çykmak isleýän ýalydy. Mazarlaryň başujundaky älemler pasyrdap, perwaz urup başlady. Saparmyrat dogasyny okap bolup:

«Köşeşsene, sen aglasaň men hem çydap bilemok...» diýdi.

Saparmyratjyk oňa haýran galyp bakdy:

«Men nädip, nädip köşeşeyin, haçan-da gahba pelek meniň bagrymdan hanjar urup, ýüregimi persala edip durka! Men nädip, nädip köşeşerin, haçan-da hijran meniň bagrymy mynçgalap, mynçgalap, gyrmyzy ganymy saçdyryp durka? Men nädip, nädip köşeşerin, haçan-da meniň gursagymda ullakan ýangyn turup, ody agzymdan çykyp durka!.. Gel, meni köşeşdirjek bolma-da, eziz gubury gujaklap agla... Sen entek bu agyda nähili lezzet bardygyny hem bileňok...»

«Saparmyrat jan, eger aglanyň bilen, gözýaş saçanyň bilen ejeňe jan berip bolýan bolsady, bir zaman jan bererdiň!»

Oglanjyk Jelaledдиниň oglunyň gursagyndan hanjar urlup, çykarylan ýüregi ýaly bolup dumly-duşa gyzyly ganyny syçradýardy... Gyzyly ganlar, gyrmyzy ganlar göýä oduň uçgunlary ýaly bolup, dünýäni otlap başlady... Oglanjygyň zaryndan ejiz sesi

hamana ýyldyrymyň alawy ýaly Saparmyradyň ýüregine, bagryna sanjylýp, urlup, towlanyp janyňy alyp barýardy. Saparmyradyň gözüne oglanjygyň agysy görnüp dur:

«Eý, pelek, zalym pelek, ejemden, kakamdan, doganlarymdan jyda salar ýaly Seniň alnyňda meniň näme günäm bar? Ejemiň, doganlarymyň, kakamyň ýaşadylmadyk dünýäsinde meniň hem ýaşasym gelenok... Eý, dünýä, sen maňa jogap ber!.. Eý, Alla, ýerde-gökde bar bolsaň, ýekeje haýyşymy bitir, ganlar aglap ýalbarýaryn. Men saňa ejemi, kakamy, doganlarymy direlt diýip ýalbaramok, olary direltmeseň, meni Olaryň ýanyna al diýip ýalbarýaryn! Kakasyz ýetim, ejesiz ýesir, dogansyz ýalňyz goýan dünýäňde meň ýaşasym gelenok!.. Bu ýowuz aýrallyk maňa göterdenok, Alla!.. Ejemiň, kakamyň, doganlarymyň ýaşadylmadyk dünýäsinde meniň körüm ýok!.. Bar bolsaň, ýa olara jan ber, ýa meniňem janymy al, Alla!..»

Saparmyrat eglip oglanjygy gujagyna göterdi, ol oglanjygy däl-de, ylla bir gujak ot-ýalňy göteren ýaly boldy, gujagyndan dumly-duşa uçgun, ýalňyn syçrady!

«Saparmyrat jan, Saparmyrat jan, köşeş ahyry, köşeş! Sen aglasaň, men hem bozulýan! Seniň agyň meniň bogazyma dykylýp, dem alyp bilemok!..»

«Dem aljak bolup nätjek?!.. Ejeň ýok, näme diýip ýaşajak?! Kakaň ýok, näme diýip ýaşajak?! Dogan ýok, näme diýip ýaşajak?!..»

«Köşeş, Saparmyrat jan, öleniň yzynda ölüp bolmaýar!..»

«Öleniň yzynda ýaşap hem bolmaýar! Ýaşap bolmaýar! Hany, töweregiňe bir gara, ne dogan bar, ne gardaş, ne barmaga gapy bar... Biziň iň ezizlerimiz, ynha, şu guburlaryň astynda ýatyr...»

«Belki, kakam geler! Geler, «Ölme-de, ýit» diýlendir!.. Kakam bir ýerlerde bardyr, diridir... diridir! Ejem «Kakaňyz geler, diridir» diýmeýärmidi?»

«Kakam gelmez! Gelmez!.. Ondan gara hat geldi, ejem ony menden bukup, Gurhanyň içinde goýupdyr... Okap gördüm... Baş ýaşymda nireden hat öwrendim diý!.. Baş ýaşymda hat öwrenip, okap görenim kakamyň öldi habary boldy!..»

«Beýdip elden-aýakdan düşüp, çabalanyp aglap ýatanyňy ýat-ýakyn görse, ilen-çalan görse, dost-duşman görse, näme diýer? Atamyradyň ogly merdem däl eken diýmezlermi?...»

«Il «Goý, aglasyn, degmäň, aglasyn» diýer... «Onuň kakasy aglanyňa degýän beýik kakady» diýer!..»

«Bolsa-da, ýagşy däl, beýdip möňňürüp ýatanyňy dost-duşman görmesin!..»

«Dünýäde ýalňyz galanyň dostam bolmaz, duşmanam!.. Kábäm ejemiň bir ýylgyryşy бүтін ömrüňi aglap geçireniňe degýär ahyry!..

Bar, aglap bilmeýän bolsaň, gidiber! Seni saklaýan ýok, gidiber şu gabyrlardan başga janyňa eziz ýer tapsaň... Meniň geçmişim, ak guş ýaly ganat geren çagalygym, tutuş dünýäm, eziz ejem, doganlarym şu gubruň astynda, şu ýerden başga gidere ýerim ýok...»

«Hawa, meniň hem gursagymda jaýymyz, şäherimiz haraba bolup ýatyr. Ýatyr, gursagymda giden harabaçylyk ot alyp ýatyr!.. Emma aglap bilemok...»

Saparmyratjyk Saparmyrada çişerildi. «Sen meni aldajak bolýarsyň, seret seniň iki gözüňde ganly ýaş balkyldap dur ahyry, sen ýöne meni köşeşdirjek bolýarsyň».

Saparmyrat Saparmyratjygyň başyny sypalady, gollary gan boldy:

«Men aglap-aglap agymy tüketdim...»

«Galat aýdýarsyň, mähriban eje gitdi, dag ýaly kaka gitdi, ol agyny bir ömürde aglap tükedip bolmaz! Ömür tükener, emma bu agy tükenmez!.. Gel, oturyp bileje aglaly... Meniň ejem kepene däl-de, ot-ýalna çolanyp gitdi. Aglap-aglap onuň ýangynyny öçürmesem, menden ogul bolarmy?»

«Bolýar, aglaly, emma sessizje aglaly, öten bar, geçen bar!..»

«Saparmyrat, sen sessizje aglaber, men bolsa hunybirýan aglamasam, gursagym ýarylyp barýar...»

Saparmyrat sessiz aglady, Saparmyratjyk çabalany, ses edip aglady. Ymam Kasym jan öwlüýäsininiň bolsa guburlary jana gelip, Saparmyratjygyň agysyna çydaman, endiräp başlady...

Gün iňrik ýerine barypdyr. Saparmyrat myžžyk bolan ýaglygyny sykyp, ýene gözýaşyny süpürdi:

«Tur, Saparmyrat jan, gideli. Gün batyp barýar... Häzir agşam düşer, ölen bendeleriň ruhy uçup, göründen çykyp başlar... Ejem janyň ruhuny ynjytmany»

«Biziň Günümüz mundan on iki ýyl öň ýaşdy... Sen gidiber, gidere ýeriň bar bolsa, sen gidiber, barara gapyň bar bolsa... Men şunda galjak... Meniň gidere ýerim ýok...»

«Hasrat tükenmeýär, güýç tükenýär, gözýaş tükenmeýär, ystyhanda nem tükenýär... Men gitmeli, kynam bolsa gitmeli, barara gapy ýok hem bolsa gitmeli, sen galyber... Bolýarmy?»

Saparmyratjyk Saparmyradyň ýüzüne seretdi, oňa gyýyldy:

«Bolýar, sen gidiber, hoş!»

«Men ertir ýene gelerin... Maňa garaş!..»

«Bolýar, garaşaryn! Meniň gitjek ýerim ýok!.. Sag gidip, aman gel!..»

Saparmyrat bilen Saparmyratjyk birek-birege seredip, gözlerini ýaşdan pürepürläp, köp wagt durdular. Birden olar birek-biregi bagra basyp möňňürüp aglaşdylar. Saparmyrat özüne zor salyp, gaty-gaty ýöräp gabrystandan çykdy...

43.

Kim aýdypdyr «Saparmyrada hiç kim garaşmaýar» diýip!

Kim aýdypdyr «Saparmyradyň barara gapysy ýok» diýip!

Görogly deý başyny alyp gudrat gören daglaryna gideninde bolman durmy? Başyny alyp çölüstana – Hydyr atanyň hasasyny süýrüp aýlanyp ýören Garagumuna gideninde bolman durmy? Ileri gara dag, gaýrasy belen tä çöl arasy – onuň ýurdy, watany, göbek ganynyň siňen ýeri! Ol ýeriň her gysym gummy onuň üçin mähriban, her oty-çöpi keramat!

Şu uly ýurduň ortasynda Ymam Kasym gonamçylygynda Saparmyradyň ýüregi ýaly bolup, Saparmyradyň eziz Käbesi bolup ene gubury ýatyr! Dogan gubury ýatyr!

Ol her gezek öňi bilen şu ýere gelýär. Ejesi bilen, doganlary bilen duşuşyp, söhbet edip, derdini egsip, onsoň nirä gidesi gelse, şoňa gidýär.

Saparmyrat demir ýolunyň üstünden däl-de, kalbynda berç bolan setirleriň üsti bilen barýan ýaly. Setirler ilki hakydasyna, soňra zybanyna gelýär...

EJE

Gök astynda ýalňyz men,
Ýer üstünde ýalňyz men,
Özüm aglap köşessem –
Hiç kimse bilmez, eje!..

Bagra basyp ýatyrdyň,
Başym alyp otyrdyň,
Süýjüje düýş getirdiň...
Ol günler gelmez, eje!..

Toýda seni gözledim,
Ýasda seni gözledim.
Wah, dözmedim, dözmedim,
Wah, neneň dözdüň, eje!..

Göwnüne bolmasa, onuň gözlerinden ajy ýaşa derek setirler syrygyp, ol setirlerem şemal gaýtalap, gaýtalap zarynlaýan ýalydy...

Ne ini bar, ne aga,
Ne gapy bar barmaga...
Diýdirmen ýetim çaga,
Ýok, ogluň ölmez, eje!..
Ne iýmekde many bar,
Ne geýmekde many bar.
Men ýaşara pany dar –
Duşarsmy ölsem, eje!..

Eje-eje, eje jan,
Tabyt boldy kejebaş,
Ýer astynda niye jan...
Üstde men تنها, eje!..

Uçrap eýmenç külpede,
Ýalňyz galdym dünýede.
Nätjek, ýüzüm gülse-de,

Kyrk sekizinji ýylda şu mukaddes guburlar döräli bári Saparmyrat bulara sežde edip, topragyny togap kylyp, bu mähriban mazarlary gujaklap, bagryny paralaýardy. Ol dünýäde bir ýerde gudrat bar bolsa, hut şu mazarlarda-da şol gudratyň, keramatyň bardygyna lükgeligi bilen, aňy-duýgusy bilen akyl ýetirýärdi.

Saparmyrat üçin dünýäde şu guburlardan beýik mukaddes, keramatly ýer ýok. Ol ony öz ruhy, kalby, ýüregi bilen syzýar. Ýeri, onsoň ol nädip öz ýüreginiň, kalbynyň, ruhunyň tersine gidip ýaşasyn?! Näme üçin ýaşasyn?!

Saparmyrat bilýärdi, kompartiýanyň ideologlary бүтін durky bilen halkyň ruhy ynamyna zarba urmak babatda göreş alyp barýan-da bolsa, Ak işanyň, Goçgar atanyň, Paraw Bibiniň, Astana babanyň, Hoja Ýusup babanyň, Ysmamyt atanyň guburlaryna barýan ýol ýitip, ýodany ot basanokdy.

Dogry, keramatly guburlaryna, keramatly ýerlerine sežde etmegi hut yslam dinini dünýä beren pygamberiň özem gadagan edýärdi. Ol diňe ýeke-täk Hudaýa bitmegi pent edýärdi, emma, oňa garamazdan, Hakyň täkligine, pygamberiň berhaklygyna uýýan türkmen öz keramatly saýan ýerlerine sežde edipdi, edýärem, indem eder!

Belki, ýaňy hut şu topragyň alnynda dyzyna çöküp, halysalla ýüregi bilen dogra okap giden Ýagşymyrat aga, ýene ýüz münläp Ýagşymyrat agalar, belki, bilýänem däldirler – guburlara sežde etmegiň, ata-babasynyň ruhundan medet almagyň dünýäniň in gadymy dinleriniň biridigini! Oňa spiritizm diýýärler. Dünýäniň esasy dinleri – iudaizm, buddizm, induizm, yslam, hristiançylyk döremezinden hem näçe mün ýyl ozal, bu din Ýer ýüzünde bardy. Adamzat dogup-döräp, ata-babasyny ýere dulaý başlaly bári bu şeýle bolupdy, türkmeniň bolsa, megerem, esasy uýýan dini şu bolsa gerek.

Eger ata-babany mukaddes edip bilmesen, senden ogul bolmaz! Olar seni dünýä berdi! Sen hem öz gezeginde seni dünýä beren adama ogullyk parzyňy bermeli!

Türkmen agyr söweşlere çykan çagam, gylyç salyp gönder inderende hem, kyn güne galanda hem «Ata-babam, özüňden medet» diýýärdi. Saparmyrat muny bilýärdi. Saparmyrat ony ylmy esasyda hem öwrenýärdi. Bu bir yöne ynam bolman, aňyrsynda örän beýik ylym – ylahy ylym ýatyrdy...

Halk bu ylymdan bihabar bolsa-da, ogryn-dogryn ata-babasyňa zyýarat edip, durmuşdaky kynçylyklarda ata-babasyndan medet dileýärdi...

Bir säw bilen durmuşyň şatylarynda beýnisine zeper ýetip, «zyýan tapyndy» diýýän adamlaryny keramatly öwlüýälere aýlap, ony murdar keselden açýanlary gizlin zat däl...

Önelgesiz gelinleri öwlüýä aýlap, öwlüýäniň keramaty bilen ony bagtyýar edip, ogully-gyzly edip bolýandygyny uly il bilýär ahyry, ýogsam gadagan halyna olar beýdip tümmeclere aýlanyp, guburlary sežde etmezdiler.

Saparmyrat oýlandy:

– Eger sen ata-babaňy öldi diýip hasap edýän bolsaň, olar ölendir, emma sen olary diri hasap edýän bolsaň, olar diridir!

Ýolda Meretli aga gürrüň bermedimi näme, «Babamyň guburyny gören badyma, gursagym dolaýdy» diýip. Agtygy onuň gursagyna gaýdyp gelipdir. Garry ata ynjalypdyr.

Ol dünýäde diri ýiten bir agtygyny tapypdyr, emma onuň tapmadygy näçe?

Saparmyradyň hem ne kakasynyň gubury bar, ne atasynyň, ne... Hemmesi döwrüň pidasy!.. Hany, Annanyýaz aganyň gubury!.. Ýat ýerlerde ýat, ýalňyz, ýetim guburlar bolup ýatyr...

Saparmyrat dünýäde ynsanyň aňyndan, akyl-paýhasyndan aňyrda millionlarça esse uly bir beýik paýhasyň, beýik bir güýjüň, beýik bir syryň bardygyna kemsiz ynanýardy. Ol öz ykbalyndan nähilem bolsa razydy, ol ylym ojagy Leningradda okamaly bolup, ylymlar ummanyna çümüpdi. Beýik «Mahabharatany», hindileriň beýleki ylahy kitaplaryny öwran-öwran, tä manysyna ýetýänçä okapdy. Buddanyň, Krişnaizmiň taglymatlaryny öwrenmesi şol beýik güýje tarap, şol beýik paýhasa bakan, syrly dünýä bakan ýol açypdy. Allatagala adamy ýaradyp, ony bu uly hem ýowuz, owadan hem gazaply dünýä ýalňyz goýberäýmändir. Onuň depesinden seredip, ony dogry ýola dartyp duran beýik bir gudrat bar. Ol syra ýetmegiň gamyny iýmeseň, nadanlygyňa, mahluklygyňa ölüp gidibermeli. Ata-babalarymyz ol beýik ynamy bilipdirler, şonuň üçinem, ata-baba ýollaryny ýöredip, döp-dessurlary dowam etdiripdirler.

Adam Allatagalany – şol beýik gudraty Asmandan agtarýar!

Adamyň ýalňyşýan ýeri hem şonda! Adam öňi bilen gudraty özünden agtarmaly!

Adam özüniň gudratlydygyna akyl ýetirip, şol gudratyň üsti bilen Allatagala bakan ýol salmaga ymtylmaly!

Adam çylşyrymly radiopriýomnik ýaly bir zat: sen ony ýere gurup, döwrüň tolkunlaryna düşseň, ol seni real dünýä bilen birleşdirýär.

Adam özüni öwreneninden soň, dünýäni öwrenmeli, dünýäni öwrenenden soň, Allatagala ymtylmaly! Ýol köp, ýöne ýollaryň rasty şu bolsa gerek diýip, Saparmyrat içinden pikir öwrülýärdi.

Istmatam, diamatam, ylmy ateizmem bärden gaýdýar. Olar aslynda uly bir ylym hem däl, Diňe şu günüň ylmy! Ol ylymlar ähli gudratlary ret edýän kommunistik partiýa zerur! Emma kommunistik partiýa hem daşa gidip bilenok.

Saparmyrat ilkinji gezek Leningradda döwlete, partiýa garşy söz aýdylanda özüni synajak bolýandyrlar öýdüp çaklady. Soň görüp otursa, ol synag-pynagyň işi däl. Üşükli studentlerem, mugallymlaryň kábirem gaty bir gorkman döwri, döwri edara ediji partiýany arkaýyn derňäp, ýalňyşlyklaryny çykaryp otyrlar. Bu ýol Saparmyrada gyzykly göründi, çyn ýol bolup göründi. Eýse halkyna hyzmat eden Artyk baý, Annanyýaz aga ýöne ýalňyşyp gidibermeli adamlar däl, olar halkyň öňüne düşüp ýören adamlar. Ýalňyşypdyr diýeli, olary ýalňyşdy diýip ýat ýerlerde

syňsyradyp öldüräýmek dogrummy! Elbetde, dogry däl! Adamy ýaradan Hudaý, ol hem ýalňyşan adamyny öldürmäge hakly!

Adam bilen bu dünýäni birleşdirip duran köpri Adamyň aňy!

Adam bolsa beýnisiniň bary-ýogy dört-bäş göterimini ulanýar!

Öz beýnisiniň ýüzden dört essesini ulanyp ýören halyňa, bütün dünýä akyl ýetirdim diýmegiň özi hem galat!

Saparmyrat Marksý hem okaýar, Lenini hem okaýar, öwrenýär, emma olaryň akylyna Hudaýa biten ýaly bitmeýär!

Çünki Saparmyrat entek ýaşajyk oglanka, düýşünde erteki-birigünki bolýan zatlary bilerdi.

Saparmyrat bu keramatly guburlaryň ýanyna geleninde düýbünden başga bir adama öwrülip giderdi. Eýse ony Saparmyrada gudrat däl diýip kim ynandyryp biler?

Hiç kim!

Gypjaga tarap dogumly ädim urup barýan Saparmyrat öz ýanyndan ýene bir ýola Leningradda okaýandygyna minnetdar boldy. Çünki Leningradda ylym togtamandy, ol taýda assyrynlyk bilen gadagan ylymlar aldygyna okalýardy...

Ol Gypjak obasyny alkymlap bardy...

45.

Saparmyrat obanyň gapdalyndan geçýän çagyl ýoly syrýp barýar. Ýoluň bir tarapy oba, beýleki tarapy tutly ýap. Ýapdan köp wagtlap suw akmadyk borly, içi gamyş-gajardan doly.

Yoluň ýakasynda tuduň goýry kölegesinde üç sany adam, ýer çyzyp nämedir bir zadyň hasabyny edip otyrlar. Biri morsakgal, başy silkmeli, biriniň başynda ýagly papak bar, ahmal traktorçydyr. Üçünjisi Saparmyratdan ýaşulyrak, görmegeý ýigit:

– Ýaşulular, salawmaleýkim!

– Waleýkim, ýagşy ýigit. – Ýaşuly ýaşululykäsarpasyny saklap, soraşdyrды, Saparmyrat jogap berdi. Garasaý, oba endigine görä, hal-ahwal soraşdylar.

Goýry kölege Saparmyrada hoş ýakdy, ony nähilidir mährem el sypalap, argynlygyny aýran ýaly boldy. Ol şularyň ýanynda oturyp, oba adamlarynyň durmuşy bilen tanyşmaly diýen karara geldi, çünki ol şu adamlaryň didaryna, türkmen didaryna, türkmen durmuşyna tebsiräpdi ahyry.

Saparmyrat amatly ýer saýlap, çemedanjygyny goýup, onuň bir burçunda agramyny salman oturды.

Ondan-mundan degdim-geçdim gürrüň edildi. Saparmyrat gürrüňiň arasynda:

– Ýaşulular, Şadyman Ýanaryň öýüni aýdyp bilmezmiňiz? – diýdi.

– Oňa Şadyman Ýanar diýmezler, ýagşy ýigit, oňa Şadyman Ýakar diýerler!.. Ýeri, Şadyman Ýakary näme edersiň? – diýip, traktorçy çiliminiň tüssesini göge üfläp durşuna gürlledi. Onuň bu sözi Saparmyrada ýakmady. Ol söz, meger, morsakgal ýaşula-da ýakan däl bolmaly, ol:

– Gerekdir-de sorayandyr, ýaşyň kyrka ýetip barýar, adam bilen gürleşmegi hem oňaraňok, päheý-de weli... – diýdi.

– Mommatağa, seni soran bolsa, ony soran bolsa başga gep... Gel-gel, Şadyman Ýakary soramasy birhili-dä...

– Şadyman Ýanar bilen baş-üç agyz gürrüňim bar – diýip, Saparmyrat giňlige saldy.

– Hanha, Şadyman Ýakar, ondan köp zat ýok, ýöne onuň bilen baş-üç agyz gürrüň edip boljakdygyna ynanamok...

– Anha, eýýäm ol seniň işiň däl. Gürleşip bilse-de, bilmese-de, ol myhmanyň işi. Haw, myhman ýigit, sen bi pyýadadan zady aýyp etme... Daşdan gelen myhmana çalyň edýärsiň... Jöwza hamyňy ýakmandyr, ter-tämiz görünýärsiň... Öýden otursaň mürähet däl, çay içeli, myhman bol – diýip, morsakgal çyny bilen mürähet etdi.

Soňra morsakgal kişi Şadyman Ýanaryň ir zaman akylynyň üýtgändigini, zyýan tapandygyny aýdyp, onuň salgyny berdi. Saparmyradyň kyn işi aňsat boldy, onuň agtaryp tapmaly adamsy, hanha, ýoluň ýakasynda mal bakyp ýör...

Saparmyrat olar bilen sagbollaşyp, morsakgal ýaşulynyň görkezen tarapyna ugrady. Bolaýsa, üç ýüz ädimlikde uzundan gelen garynlak pyýada on-on baş dowary tutly ýabyň saýasynda bakyp ýör. Ýag basypdyr bu kişini, ol doňuz deý semiz diýilýän adamlardan. Semizligiň nämäniň alamatydygyny, nähiliräk adamlaryň doňuz deýin semreýändigini Saparmyrat ýedi ýatdan sorap bilmeli däl...

Saparmyrat tolgunýardy, ara ýakynlaşdygyça tolgunýardy, gahary gelýärdi, ýüregi gürsüldäp, gany gaýnap gabyndan çykyp barýardy.

Neneň ganyň gaýnap depäne urmaz! Ynha, şol kişi onuň kakasyny satan adam!.. Öz obadaşyny, daşgynrak garyndaşyny satýar-a! Aý, bu dünýä şeýle dünýä-dä! Isa pygambere hudaý diýip, uýup, onuň bilen bile sergezdançylyk edip, bir döwüm çöregi bile paýlaşyp iýip, Isa ýanyna batyl bolup gelen kişiniň gözünü açanda buýsanyp, ölini direldende guş kibi uçup ýören şägirdi, talyby – sähel salymdanam perişdelige göteriläýmeli Iuda öz pygamberini, hudaýyny satmadymy näme? Özem otuz kümüş pula! Otuz kümüş pula-da bir jaý gurup boljak ýurt ýer düşýär... Otuz kümüş pula ynamyny, taglymatyny, pygamberini, hudaýyny, özüni satan Iuda, barybir, ýaşap bilmedi ahry!

Saparmyrat öz gaharyna basalyk berip bärden bardy. Mal bakyp ýöreniň piňine däl, ýogsa ol göräýmeli ýaly, emma gabagynam galdyranok. Ol uzyn tal taýagyny tekge edinip, iki golunyň aýasyny taýagyň ujuna diräp, eliniň arkasyna hem eňegini goýup ýa agyr oýa batyp dur, ýa goýunlaryň otlaýşyna syn edýär.

Saparmyrat salam Taňry haky diýip, türkmen edähedini saklap, salam berdi. Şadyman Ýanar äwmän, esli wagt geçeninden soň, oňa tarap gyzaryp, çorbalap duran şully gözlerini aýlady.

Hawa, Saparmyrat onuň akylynyň üýtgändigini duýdy. Eşikleri göwşül bolsa-da, arassady. Aýal maşgalanyň yhlasy duýulýardy. Ýöne Şadyman ol yhlasy duýarly däl.

Saparmyrat oňa her hili sorag salyp gördi, emma jogabam lalyň jogaby ýaly, birhili mojuk ses bolup, ne many alyp bolýar, ne düşünişip.

Saparmyrat munuň bilen jan agyrdyp gürrüň edip oturmagyň gereginiň ýokdugyna düşündi. Saparmyrat alasarmyk hala düşdi. Ol kakasyny satan dönügi görjekdi. Ýöne gördi-de, näme diýip, näme goýjagyny bilmedi. Gaýtam, onuň perişan halyna gyýyldy.

Megerem, goňsusydyr-da, olaryň duran ýerine ýaşy duruşan bir aýal maşgala geldi:

– Şadymany idäp geldiňmi, ogul?

– Kakam bilen söweşde bile bolan eken...

– Uruşdan-a abraý bilen dolanyp geldi bi. Uly döwletli maşgalady bular. Özem kän ýyllap ýolbaşçy boldy. Ýöne soňy gelmedi munuň, Hudaýyň bir halamadyk ýeri bardyr-da, bulaň öýüne betbagtlyk göçüp geläýdi. Aýaly ýogaldy. Dört agtygy bardy bendäň. Ýekejesinem goýman aldy. Hojalygyna gan çaykaldy. Ana, şondan soň, agtyklaryna ýüregini paralap, birhili akylyndan azaşady görgüli. Biz-ä daş gulakdan eşidýäs, ogul, ýaşlykda bir telek iş-ä eden bolmaly bu.

– Haý, görgüli...

– Näme, ogul, bu ýakyn garyndaşyňmy?

– Ýok, ýok, garyndaşym däl.

– Men bu görgülini gapymda saklaýan, egin-eşigini ýuwup berýän, çöregini berýän. Geplemeden galdy, hiç kimi tananok. Dört-baş kel toklym bar, şoňa göz-gulak bolaý diýdim – diýip, ýaşy duruşan daýza gaty ýöwsel gürlledi.

Saparmyrat durup, haşlap demini aldy, ýuwaşlyk bilen yzyna öwrülip, ýola düşdi.

Şadyman Ýanaryň perişan keşbi welin, onuň hi-iç ýadyndan çykmady.

Ol kakamy satan adamy görsem ýigrenerin öýdüpdi, ýok, Saparmyrat ony ýigrenmedi. Oňa diýseň ýüregi awady.

Saparmyrat özündäki bu ahwalata nähili düşünjegini bilmedi.

46.

Saparmyrat obasynyň her çöpüne beletdi, emma köp ýyllar geçensoň, her kim täze tam salnypdyr, garaz üýtgäpdir... Onsoňam, oba uly oba bolansoň, ol kakasyny satan ikinji adamyň öýüni soraýmasa tapyp hem biljek däl.

Sorap Mekgäni tapypdyrlar.

Saparmyrat sorap-idäp, kakasyny satan ikinji adamyň öýüni tapdy.

Eýýäm gün ýaşar-ýaşardy. Howanyň yssysy kiplap, dag tarapdan salkyn ýel aralaşyp, garaz, dem alyp bolar ýagdaý gelipdi.

Ynha, şu jaýy salan adam, şol oturan erikleri, düzümdüzümler garalylary, almasy sallanyşyp duran alma agajyny eken, uly hojalyk bolup oturan adam Saparmyradyň kakasynyň hojalygyny ýumrup, ömrüne nokat goýan adamdy.

Arassa howluda hiç kim ýokdy... Hiç kim. Adatça, türkmen aga gün ýaşar wagty hassa-da bolsa, daşaryk çykýar.

Saparmyrat baryp gapyny kakdy. Ilki ýuwaşrak, soňra gatyrap...

Ne ses bar, ne selem.

Saparmyrat has dözümlü kakdy...

Ses gapynyň içinden däl-de, daşdan – malýatak tarapdan çykdy. Saparmyrat ýalta yzyna garady. Malýatakdan çykan adam gapynyň agzynda durany synlady. Soň goltugyndaky oty baggoýunlaryň önüne atyp, ellerini kakýşdyryp Saparmyrada tarap yöneldi.

Saparmyrat sakgalyny ýylçyr syran, bürgüt burnunyň astynda murt goýberen keltepaýça dolmuş adama algyr nazaryny saldy. Murtly kişem ony synlamaga başlady. Murtly kişi tisginen ýaly boldy. Saparmyrat ol adamyň tisginendigini magat duýdy.

Eý, Hudaý, Saparmyrat durmuşda köp zat görüpdi, ýöne häzirkisi ýaly zady welin, görmändi.

Perman Küle Saparmyrada seretdigiçe, gözleriniň hanasy barha ulaldy. Ýüzi duw-ak boldy. Ol birden elini dik ýokary göterip, yzly-yzyna çirkin gygyrdy. Onuň bu çirkin sesine Saparmyradyň depe saçy üýşüp gitdi. Ony göreninde depe saçyň üýşmez ýaly däl. Bende pis açan eken. Ýüz-gözi jowur-ak, çaga görse-hä ýüregi ýaryljak. Eý, Hudaý, adam beýle betnyşan hem boljak ekeni...

– Atamyrat! Atamyrat! – diýip, Perman Küle ylla dälirän dek bolup gygyrdy.

Onuň gykylygyna goňşy-golamlaryň üç-dördüsi geldi.

– Atamyrat, gelme! Atamyrat, gelme – diýip, Perman Küle titir-titir edýärdi. Birdenem ol ýer bagyrlady. – Öt günämi, Atamyrat, öt günämi. Meniň bilen deň bolma.

– Men Atamyradyň ogly...

– Ýok, ýok, Atamyrat! Men seni tanadym. Men seniň geljegiňi bilýädim. Ahyr geldiň. Sen meniň günämi öt. Men näme diýseň ederin. Sen geçirimli ahyr.

– Perman goňşy, guma bulaşyp, mojav oturmasana bu oglanyň önünde, tur ýeriňden – diýip, bir girdeneje kişi Perman Külä tekge bermekçi boldy.

– Ýakynyma gelmän meniň, ýakynyma gelmän meniň – diýip, Perman Küle aýyrganç gygyrdy.

Birdenem ol ýer sarsdyryp, ýürekleri elendirip aglamaga başlady. Aglap durşuna hem niredendir bir ýerden orak tapdy-da, iki ýana aýlap ugrady. Ol orak bilen özüni goraýardy. Hemem sesiniň ýetdiginden aglaýardy.

Girdeneje kişi Saparmyradyň elinden çekip köçä çykardy.

– Eý, inim, sen aýyplaşma, bu bir urşa gidip gelen adam-da. Käte-käte şeýdip munuň tutgaýy tutýar. Sen bimahal gelipsiň. Permanlyk işiň bar bolsa, sen, iň gowusy, ertir irden göni geläý. Bu gün indi muny köşeşdirip bolmaz. Görýäň-ä, bendäniň betbagtlygyny. Aňsat öýünden çykmaýar. Çagalary mundan ýüz öwürdiler. Öýüne gelyän adam ýok munuň. Diňe sen geldiň. Senem ilki pislän beýle adamyndan daşrak bol, inim.

Saparmyrat durdy-durdy-da gaýtdy. Ýolboýy hem Perman Küläniň agzyndan ak köpük saçyp bagyryşy göz atuwyndan aýrylmady...

«Gelmelem däl ekenim, görmelem däl ekenim» diýip, Saparmyrat içini gepletledi. Ol hemişe-de ýaramaz adamlary däl-de, gowy adamlary görmek isleýärdi.

47.

Ümüş-tamyş...

Ümüş-tamyş, şeýle sergin howa... Ilerdäki belent gara dag, hamana uçursyz uly bulut ýaly, ýagşy ýagdyrmak üçin göterilmäge duýduryşa garaşyp otыр.

Dagdan aşyrym atyp gelşine owsunýan ýeller ýere çöken gijelik ýaly bolup oturan daragtlar bilen oýun oýnaýar.

Daşarda sekide ýatan Saparmyrat oýandy, ol şeýle bir lezzetli dynç alypdy weli, hatda gözlerini hem açasy gelmedi. Hamana süýt kölünde ýatyp, düş dünýäsinde ganat ýaýyp gezen ýalydy.

Saparmyrat ümezli duýgudan lezzet alan gözlerini açyp asmana seretdi. Gaýra tarap çagajygyň gözünüň agy ýaly uçursyz dury gögümtil reňke boýalypdy. Asman şeýle bir durudy, hatda düşüň suratyny çekibermelidi.

Aşyrym atyp gelýän daň şemaly, bady-saba ýeli näzijek tolkun bolup, onuň üstünden owsun atyp geçip gidýärdi. Gapdalrakdaky tut agajynda guşlar ala şowhun bilen jürküldeşýärdiler. Dogry, olaryň biri hem görnenokdy, şonuň üçin göwnüne bolmasa, tut agajynyň ýapraklary jana gelip jürküldeşýän ýalydy.

Sergin, salkyn howa, bady-saba şemaly...

Saparmyrat lezzet bilen ýene gözünü ýumdy...

Gaty tanyş ses, gadymy ses ony ukudan oýardy...

Saparmyrat tisginip gitdi...

Hasyr-husur dikelip, düşeginiň üstünde oturyp, buýruga taýyn boldy. Lezzetli pursatlar dem salymda zym-zyýat bolup, ol ýene golçaly sanajy arka daňyp, paý-pýýada şähre gitmelidir diýip pikir etdi.

– Saparmyrat, tur oglum. – Ol ses çygşyldap, daşlaşyp gitdi.

Saparmyrat ýañadan ýerine süýnüp, çagalygy bilen häzirki pursady bulaşdyranyny bildi. Ol gözlerini ýumup, bady-sabanyň ýeline yşk heserine meýmiräp ýatan ýaly ýatdy. Saparmyradyň ýülüklerine deňiş, saçlarynyň düýbüne deňiş dynjyny alypdy, ol göýä dünýä ýañadan gelen ýalydy...

Saparmyrat muny topragyň, öz obasynyň, öz iliniň gudraty diýip düşündi...

Ol süýji düşse, süýt kölüne çümürilip çykarylan ýaly bedenindäki, kalbyndaky lezzetlerden ganmaýardy.

Sygyr molady... Yzy bilen naýynsap geçi hem çekredi...

Oňa hiç kim sen süýde gitmeli diýmedi, oňa hiç kim tur, dowarlary alyp çyk hem diýmedi...

Ol kalby bilen, göwresi bilen lezzete çolanyp, lezzetiň keýpini görüp ýatyr.

Çygşyldy gelip, ony ýene oýardy:

– Saparmyrat, tur, Perman Küle ýogalypdyr... Adam ölen günü ýatmak bolmaýar...

Saparmyrat ýerinden turdy. Garyndaşyna salam berdi. Ol kimdir biriniň ölenini bildi, emma garyndaşynyň sözlerini doly aňsyryp bilmän:

– Kim ölüpdür? – diýip sorady.

– Perman Küle ölüpdür... Görgüli özüne kast edipdir... Men jynaza gitjek, eger men gelýänç m gidermen bolsaň, sag-aman bar...

Saparmyradyň gahary geldi. Emma syr bildirmedi... Görme-görşe gelen jan ýaly garyndaşy gelen günü gitmelimi? Ol başyny ýaýkady. «Wah, üç aý bol diýip ýalbaryp duranda kim boljak bolup dur seňkide. Gidiber diýdigi şol...»

Saparmyradyň ýatyp alan lezzeti, düýş ýaly geçen gijesi zym-zyýat bolup, onuň ornuny ýene hasrat, tanyş hasrat eýeledi.

Ol ýüzüni ýuwup, bir kâse çaydan iki ýola owurtlap, çöregiň ujundan döwüp alyp, duzuň hatyrasyna duz dadyp, ýola düşdi.

Garyndaşynyň aýaly ýalan mürähet etdi, Saparmyrat oňa öz heňinde taňryýalkasyn aýdyp, ir säher bilen ýola düşdi...

48.

Saparmyrat tanyş ýol bilen barýar...

Gumak ýolda uzyn gije süýreniji we beýleki mör-möjejikleriň goýan yzy gadymy arap haty ýaly bolup ýatyr...

Saparmyrat gaty gynandy. Aram-aram başyny ýaýkaýar. Ol şunda özüne ömürlik pent edindi. Iliň gepi bilen, özgäniň gepi bilen iş etme, goý, şol özge perişde-de bolsa...

Namart eken, uruşda namartlyk edip ýoldaşyny satdy, ynha häzir bolsa hudaýyny satýar. Ýaşyň altmyşdan geçip, o dünýä golaýlaşanynda, eden etmişiňe jogap bermeli bolar öýdüp, heý, jana kast etmek bolarmy?!

Ýeri, hapa etmişiňe jogap bermekden gaçyp ölüp sypdyň-da, näme o dünýäde etmişiňe jogap okamaly dälmi? Süýdün adyly ol dünýäde ahyry!.. Ýoldaşyňy satyp, döwletiňi satyp – ýene şol döwletde front weterany diýip hormat-sylag görüp, pensiýa alyp ýörsüň ahyry – etmişiň agzalanda gämiden özüňi zyňaýmak bolarmy?!

Içýan gyssaga düşende özüni çakýar!..

Saparmyrat ol nekgendäni tapanynda-da gynandy, gürleşenine-de gynandy, özgäniň gepi bilen iş görenine-de gynandy...

Barmaly däl ekenim...

Saparmyrat çagalygy geçen obada, durmuşyň okara-okara hasratlaryny başa çekip, agyr durmuşy, müň bir kynçylygy gören obasynda – çagalygynyň yzlaryny görjekdi, miýesser etmedi!..

Gumak ýol.

Çagyl ýol.

Daş ýol.

Ýöne daş ýola, näme üçindir, gara ýol diýýärler. Ýok, ýok, gara ýol däl.
Türkmende gara ýol bolmaz. Türkmende ak ýol bolar. Türkmeniň ýoly ak bolar.
Megerem, kimdir biri daş düşelen ýola, daş ýola ýalňyşyp gara ýol diýendir...
Entek düzedilmeli ýalňyşlyklar kän ahyryn.
Häzir Aşgabada barýan ýol daş ýol däl.
Çagyl ýolam däl.
Gumak ýol.
Saparmyrat tanyş gumak ýolundan barýardy...

* * *

Paýtagt.
Paýtagtlygyna garamazdan, gözgyny şäher.
Daşary ýurtlaryň gözünden gizlenýän şäher. Sowet hökümeti ýoluň aňsadyňy tapypdy. Aşgabada daşary ýurtly jahankeşdeleri, daşary ýurtlaryň duşman gazetleriniň habarçylaryny goýbermeýärdi. Daşary ýurtlar üçin Aşgabat ýok, diýmek, Aşgabadyň problemsam ýok!..

Kyrk sekizinji ýylyň eýmenç bedibagtlyk getiren ýertitremesinden soň, ýañadan gurlup başlan şäherde wagtlaýyn diýip gurulýan jaýlar münlerçedi. Her kim wagty bilen döwletiň jaý gurup berip bilmejegini bilip, dört diwar galdyryp, depesine taşa edip ýapyşdyryp, daşyna köne galaýylardan haýat galdyryp ýaşap ýördüler. Döwletiň öz gurýan jaýlaram haýsydyr bir ýapyk şäheriň baraklaryna, kazarma jaýlaryna çalym edýärdi. Ýollar görer ýaly däl, ýanyollara, gyra baglaryna seredýän ýok diýseňem boljakdy. Şäher hapady.

Moskwadan, Leningraddan gelýänler üçin asyl-ha hapa görünýärdi. Emma Saparmyrat üçin, bu hapa-da bolsa, jenneti şäherdi. Şu şäherde Daşkent köçesinde ýaşapdy, çagalygynyň eziz pursatlaryny başdan geçiripdi. Ejesine buýsanyp, kakasynyň gelmegine sabysyzlyk bilen garaşypdy...

Bu şäheriň weýran bolanyny görüpdi. Görmek näme, ol Aşgabadyň weýrançylygynyň astynda galypdy. Ejesi, iki sany basdaş doganlary hem galypdy.

...Saparmyrat ýanyoda bilen gelýär. Ol argyn, ýadaw.

Hanha, ýoluň ýakasynda iki sany alty-ýedi ýaşly çagajyk wagtlaýyn jaýyň howlusyndan çykarylan şlangany oýnap otyrlar. Olaryň üsti öl-myžžyk. Tomus, suwuň jana şypasy başga.

Saparmyrat suwsanyny duýdy. Ol oglanjyklara tarap sowuldy:

– Köşejikler, suwa düşüp hezil etdiňizmi? Hany, maňa-da bir suw beriň, menem size çüýjük bereýin – diýip, Saparmyrat jübüsinden dört sany kemptut çykaryp, hersine ikini berdi. Del ýurduň süýjüsini tanamadyk çagajyklaryň ulujasy kiçisine:

– Dätde, şekelad berdi!.. – diýip, öz süýjüsini jigisine berdi, onýança Saparmyrat granta agzyny basyp, Pöwrizäniň çeşme suwundan gandy.

– Jigim, getiý, senem süýjüňi, men saňa beýdim-ä!

Emma jigisi süýji bermedi. Agzy tagam tapan oglanjyk «Aýýa ejeme aýdaryn» diýip, tosaň-tosaň etdi. Uluja oglanjyk akylyja ekeni, ol jigisine azar berip durmady-da, ikinji süýjüsini açmaga durdy.

Saparmyradyň ýadyna çagalyk döwri, hut şeýdip suw oýnan çaglary düşdi. Ol inçejik şlangany eline alyp durşuna:

– Seniň adyň näme? – diýip, oglanjyklaryň ulusyna lak atdy.

– Meniň adym Medan!.. Munuň ady Seýdaý – diýip, ol jedirdedi.

– Men size älemgoşar edip görkezeýinmi? – diýip, Saparmyrat onuň jogabyna garaşman, çüwdürimi güýçli şlangany Güne tarap pürkdürip ugrady. Birsalymdan seçelenip duran jybarlarda owadan älemgoşar peýda boldy. Oglanjyk süýjini hem unudyp, ýerinde diriň-diriň böküp:

– Älemgoşay! Älemgoşay! Dünýä seniň şuglaň düşeý! – diýip tossaklady. Begenji içine sygman: – Eje, eje, älemgoşay! – diýip gygyrdy.

Saparmyrat:

– Al, ynha, şeýdip tutsaň, özüň hem älemgoşar edip bilersiň! – diýip, onuň goluna şlangany tutduryp, birsalym bakyp durdy. Soňra ol öz ýoluna düşdi...

Ol çagalygynyň içi bilen barýardy.

49.

Saparmyrat bu zatlaryň aňyrsynda bir hikmet ýatan bolaýmasyn diýip oýlandy. Gör muny, ol iki ýyl bäri okap ýör, talyp eli ýukalygy. Şu ýyl bolsa ol okuwyň daşyndan işläp, birmeme pul toplady. Ähli pulunam aýap gezdi, çünki ol hökman kakasynyň guburyny agtaryp tapmaly, sežde parzyny bitirmeli. Är ýigit çykyp, mukaddes mazara zyýarat etmeseň, senden ogul bolmaz! Ol ilki ejesini, ulus-ilini görmeli, soňam Kawkaza baryp, kakasynyň guburyna aýlanmaly... Münen otlusynda bolsa oňa kakasynyň dosty duşýar! Bu bir! Ikinjiden, küpedeşi kakasynyň gubury ýatan Kabarda-Balkar respublikasynda ýaşaýan öz ildeşi bolup çykýar. Özem bedibagt adam! Aýally bolup aýalyny ýitiripdir, ogully bolup ogluny! Hatda ýurdy hem ýok!..

Saparmyrat onuň gaýnyny tanaýar! Gaýyp Garabaýewi tutuş Türkmenistan tanaýar! Ol onuň öýüni bilip, bir yşjagaz tapar. Belki, şindem onuň aýaly «Adamym geler» diýip, garaşyp oturandyr. Batyr Gaýly ýalňyşýandyr!.. Belki, ogram ölen dälidir?

Saparmyrat bu pikirleri aňynda köp aýlap gezdi. Özem Hudaý aňsat etjek bolsa, gaty aňsat bolýar. Ol telefon kitabyndan Gaýyp Garabaýewiň öýüniň salgysyny bilip, ilki jaň edip gördi. Dogry bolup çykdy. Şol öý Gaýyp Garabaýlaryň öýi eken.

Maksim Gorkiý köçesinde...

Saparmyrat Gaýyp Garabaýyň howlusynyň ýanyna baranda, edil gapdalyndaky howlynyň önünde sekide bir aýal otyr, ikindinara daşa çykan gartaňrak aýal-da. Ol baryp salam berdi, aýal salamyny aldy. Ol azerbaýjan aýaly eken. Saparmyrat onuň

ýagdaýyny sorap, Gaýyp agalara gelendigini aýtdy. Ol aýal Gaýyp Garabaýewiň ölendigini, ýeke gyzynyň hem kurorta gidendigini aýtdy.

– Näme Gaýyp Garabaýewiň ýekeje gyzy barmydyr?

– Hawa, ýekeje gyzy bar...

– Şol adamsy frontda ýogalan daýzamy?

– Adamsyny-ha tanamzok, ýöne frontda ölüpdür diýip aýdýarlar...

– Soň durmuşa çykmanmy?

– Ýok-la... Siz näme onuň garyndaşymy, näme diýip sorap dursuňyz?

– Men Leningradda okaýan. Şol ýerde bir türkmen bar, ol Gaýyp agany gowy tanaýan eken. Onsoň, barsam, soraýmagy mümkin onuň ýene.

– Gaýyp Garabaýewiçiň ölenine üç-dört ýyl boldy, ýöne onuň agtygy bar. Siz şony tapáýyň, aýdyp berer. Lenin raýkomkomsomolynda işleýändir. Nazar Batyrowiç Gaýlyýew diýip sorap baryň. Gaýyp Garabaýewiçiň ýeke agtygy şol, prosto umnisa...

– Agtygy diýdiňizmi? – Saparmyrat gaty geň galdy. Emma tolgunmasyny daşyna çykarmady. «Batyr Gaýly bagtyň geldi! Seniň ogluňy ýer basmandyr, seniň ogluň diri!» Ol bu şatlyga Batyr Gaýly bolup begendi.

Saparmyrat daýza bilen sagbollaşyp, Lenin raýkomkomsomoluna tarap ýola düşdi.

50.

Saparmyrat Lenin raýonynyň raýon komsomol komitetiniň ýerleşýän ýerine belet. Dessine tapdy. Özem guş bolup uçup barýar. Ol häzir Nazar Batyrowiçe duşar, oňa kakasynyň älemde bardygyny aýdar. Nazar begenjinden uçar, ganat baglap uçar... Saparmyrat onuň nähiliräk begenjekdigini göz önüne getirip barýar...

Emma bary tersine bolup çykdy...

Saparmyrat serpmeden gaýdan ýaly boldy...

Nazar Batyrowiç Gaýlyýew özüniň kakasynyň uruşda ölendigini kesgin aýdyp, Saparmyrady dessine ugratdy. Saparmyrat onuň ölmändigini, ýesir düşüp, soňra basylandygyny, şu mahalam Nalçikde ýaşap ýörendigini aýtdy.

Nazaryň gaty gahary geldi...

Şonda Saparmyradyň kellesine bir pikir geldi. Şol pikir hem dogry bolmalydy...

Saparmyrat özüniň sadadygyna, öz ýüregine osýandygyna gynandy. «Nazar Batyrowiç kakasynyň watan satan dönükdigini kompartiýadan gizläp ýör. Saparmyrat, sen bolsa ony kakaň bar diýip begendirjek bolýarsyň... Saparmyrat, kemakyl bolma, ýürek bilen ýaşalýan zamana däl, hasap bilen ýaşalýan zamanada gezip ýörsüň... Nazara karýerasyna päsgel berjek diri kakadan, öli kaka bähbitdi. «Söweşde gahrymanlarça wepat bolan esgeriň ogly!» Ynha, itiň maslygy kanda ýatyr, Saparmyrat» diýip, ol özüne pent berdi...

...Ýöne ykbal soň bir öwrümde Nazar Gaýlyýew bilen Saparmyrat Ataýewiçi duşurypdy. Ýöne ol wagt Saparmyrat ýönekeý bir student däl.

Şäherkomuň birinji sekretarynyň giň kabinetini. Saparmyrat Ataýewiç çilimini burugsadyp, ýuwaşja ädip, kabinetde gezim edip, agyr oýlara gark bolupdyr.

Nazar Batyrowiç iki eli bilen ýüzüni penjeläp otyr, durşy gara suw...

– Saparmyrat Ataýewiç, kommunist sözüni aýdýaryn... Kakamy getirmedik atam! – diýip, kellesini talawlatdy. Saparmyrat Ataýewiç pessaý ses bilen:

– Ejeň nähili pikirde? – diýdi.

– Ejemi burup ýykan kakamyň derdi-dä...

Ýene uzak dymşlyk dowam etdi.

Daşary garaňkyrap gidipdir.

Ahyry Saparmyrat Ataýewiç:

– Men seniň okuwa gitmegiňe garşy däl, emma men seniň ornuňda bolsam, gidip kakam bilen salamlaşyp, soňra okuwa giderdim – diýdi.

– Bizde onuň salgysa hem ýok-da, Saparmyrat Ataýewiç – diýip, ol naýynjar dillendi.

Saparmyrat Ataýewiç stoluň üstünden bir bölejik kagyzy alyp:

– Ynha, kakaňyň salgysy. Bararça bolsaň, menden salam aýt – diýdi. – Bar, bar, işiň şowuna bolsun. Gowuja oka. Beýle kakanyň ogly bolup, galdyr-bassyrlyk etmek gelişmez – diýdi...

51.

Saparmyrat öz pikirleriniň içinden, hasratynyň, kemmagal ykbalynyň içinden gadam urup, aeroporta wagtyndan irräk barypdy.

Ol gazly suw içip, gapdaldaky baglyga girip, kölegede endamyny sowatmak isledi.

Yssydy. Türkmen yssysydy. Eger şu yssy Moskwada ýa Leningradda bolaýsa, bary däl, otuz baş gradusy bolaýsa-da weýrançylyk baryny edäýmelidi. Ol ýerlerde sähel gün gyzdysa, köýnegiň endamyňa ýelmeşip, dem almaň hyllalla bolýardy. Suwdan çykarylan balyk ýalysyň.

Türkmeniň yssysy – edil tenekar ýaly.

Saparmyrat pikir etmejek bolýardy, haýsy pikiri uşlasaň, dessine özüniň şu uly ýurtda barara gapysynyň, batara kölüniň ýokdugyna baryp diräýýär.

Ynha, geleni bir düýn...

Tutuş ýyllap arzuw eden ýurdunda bir hepde myhman bolmaga ýeriň ýok.

Ýer kän, dost-ýary kän, emma uzak aýraçylykdan soň, garyndaş küýsedýär.

Garyndaş, gandaş, süňkdeş...

Süňk hossar diýip ýöne ýere aýdylmaýar...

Bu ýöne duýgy bolmaly däl, alymlar tarapyndan açylmadyk fiziologiki duýgy bolsa gerek.

Garyndaşam kän, emma ýüreginiň töründen orun berjegi ýok. Ýüregiň törüne goýberilmeyän ýerde Saparmyrat öýüň töründe abşarylyp oturjaklardan däl. Onuň

ýalňyzlykdan ýanan, daşynyň gaby ýyrtylyp aýrylan ýüregine dogan gerek, doganoglan gerek. Hatda daýy hem bolmaýar...

Saparmyradyň kellesine üzlem-saplam pikir gelip ugrady, ol boş oturgyçlaryň birine baryp çökdide, öz pikirine gark boldy...

Ylham diýip haýran galaýmaly zat bar: ýazjak bolup otur, näçe otursaň otur, aňsat-aňsat geläýmez. Niçikmi, bir işiň barmy, geler, saglap geler. Galamyň ýetişse bolany. Häzir Saparmyrat bagda bir zatlar ýazan bolup oturmagy uslyp bilmedi, emma ýazmak gerekdi. Kellesinde aýlanýan pikirlerde ähmiýet bar ýaly bolup görüldi.

Saparmyrat çemedanyndan daşy jiltli ýazuw depderini – gündeligini çykaryp, aşaklyk bilen ýazyp ugrady. Bent yzyna bent döredi, setir yzyna setir...

Çyzdy, bozdy, ýazdy, çyzdy...

Depderde şu bentler mesgen tutdy:

GELER

Darykma, gamhor gursagym,
Geler, geler o gün geler.
Unutgyn gamgyn pursadyň,
Bir gün çüwüp, döwüm geler.

Ejiz adam batar gama,
Gijäň geçdi, ümzük – daňa!
Özüň tanat, iliň tana,
Däli döwran-döwür gelir.

Ýüregimde ganly hanjar,
Ýalňyz başym aldy gamlar.
Çeken derdim biler daňlar,
Bady-saba şöwür gelir.

Kysmatymyň üýtgäp terzi,
Çekdim jepa bilen jebri.
Hut pyýada çykyp perzi,
Agyp-dönüp döwran gelir.

Biri onuň egnine kakdy. Saparmyrat tisinip gitdi.

Öz pikirine gümra adama duýdansyz halda habar gatsaň, mydama tisingindirýär. Saparmyrat muny bilýär. Ol real dünýäsi bilen ylham dünýäsiniň arasynda bir tisinme ýatyr diýip hasap edýär.

Saparmyradyň ýüzüne ýylgyryş çaýyldy, olar hamana müň ýyl aýraçylykdan soň duşuşan ýaly, gujaklaşdylar.

Saparmyradyn alnynda ýylgyryp duran ýolbelet Beghan agady.

– Saparmyrat jan, eýýäm gaýdyp barýarmyň? Birki hepde bolsaň bolmaýarmy?

– Beghan kaka, gyssagly işlerim bar, ýogsa köprägem boljak weli...

– Gaýrat ediber, bu mahal durmuşda özüňi seýislemeli çagyňdyr. Alanyň özüňkidir. Soň biziň ýaşlara baraňsoň, kelle wokzala dönäýýär, bir pikir gelýär, biri gidýär, onuň hemmesem nämährem pikir...

– Siz näme bir ýerik uçjak bolýaňyzmy?

– Ýok-la, goňşymyň myhmanlary bar eken. Daş ýerden gelen, şony maşynyňda aeroporta eltip ber – diýip haýyş etdi.

– Beghan aga, ol derman getiren hassaňyz nähili, melhemi duşdumy?

Beghan özi bilmezden haşlap dem aldy:

– Saparmyrat jan, ol görgülini Moskwa göteripdirler... Ýogsa, meniň gyssagym özümdedi. Otly Aşgabada geleninde ýörite bir taksi tutup, adrys berip dermany olara ugratdym. Iki-üç sagatdan öýe barsam, dermany getirip gidipdirler, «Indi geregi ýok» diýip... Moskwa Moskwa bolar, ol ýerde ol derrew gutular, onsoň oňa dermanyň geregi näme? Ýöne bir gyt derman bolansoň, şol dermany tapman kösenip ýören kändir diýip eptege eltdim, olar hem «Biz satylan dermany yzyna alamzok» diýdiler. Ýatyr öýde... Bir bende bolsa, şol dermany tapman kösenip ýörendir... Aý, bolýa-la – diýip, ol goluny çalaja salgady: – Her bendäniň dermanyny ýokarky bersin!

Olar köp gürleşip durdular. Beghan aga birden:

– Huşum gursun, Saparmyrat jan, ejeňi-kakaňy gördüňmi? Nähili, janlary sagatjamy? Hysyrdanyp ýör ekenlermi? Bu gün gelip, ertesi gitjek diýseň, gynanandyr bendeler öz-ä...

– Beghan kaka, didardan doýmak barmy?

– Hak aýdýarsyň, inim...

Saparmyrat dessine temany üýtgetmese, hasraty tüweleýläp başlan kalbyndaky awy-zerzawa çydaman, syryny bildirer öýdüp gorkdy:

– Beghan kaka, Orsýetiň howasyndan soň kyn-a bolýandyr?

Şeýdip, olar ondan-mundan gürrüň edişip durdular. Beghan aga myhmanlaryny samolýota ugradyp, gapydan çykan goňşusyny görüp, Saparmyrat bilen gujakaşyp hoşlaşyp, öz ýoluna gitdi.

Saparmyrat bu ýagşy adama buýsanyp, yzyndan garap galdy.

Oýlar-pikirler köwsar urup başlady. «Bu görgüli dünýäniň puluny döküp, derman agtarýar, satyn alýar, getirýär. Bir gadyr bilmezem dermany yzyna eltip berýär. Hamana, Moskwada bejerilen kesellä gaýdyp şol derman derkar bolmajak ýaly. Arada Beghan heläk bolýar, puly köýýär, azaby reýgan bolýar...

Dünýäniň bir ýerinde bolsa, başga bir hassa şol gyt dermany tapman, şol dermana göz dikip ýatandyr...»

Bu pikir Saparmyradyn ýadyna Çagalar öýüni saldy. Ol bu gün Gypjakdan gaýdyp gelenden soň, ençe ýyllap duz iýen, mesgen tutan öýüne barypdy. Iller aýtmyşlaýyn, ýetimler öýüne.

Çagalar öýüniň çagasy gaty köpelipdir. Gaty köpelipdir. Hatda dört adamlyk jaýda alty çagany ýerleşdirip ugrapdyrlar. Mugallymlaram, terbiýeçilerem artypdyr. Ýetim köpelse, ýetime seretjegem köpelibermeli-dä!

Çagalar öýünde tanyş-nätanyş çagalar gaty köpelipdir, hamana tutuş ýurt diňe ýetim öndürüp ýatan ýaly...

Kim ol çagalaryň dyrnagyna zar. «Oglum ýa gyzym bolsun» diýip, ýurduň doktorlaryny goýman, öwlüýä goýman aýlanyp ýörenem gaty köp. Olara çaga gerek! Ynha, bu ýerde bolsa, çaga ýer ýok! Niräne garasaň, ýöne ýetim, ýetim, ýetim, ýetim!

Meretli aga mamla: «Hökümet uruş edip, gabyr ekýär, ýetim gögerdýär!»

Saparmyrat haşlap demini aldy. Bu ýowuz pikirlerini unutmak üçin ol çemodanyny alyp, aerowokzala tarap ýöräp ugrady, emma ýowuz pikirler, ketegi gorjалан gyzył arylar ýaly, yzyndan galman, sürlenişip barýarlar.

Depderçedäki şygryň yzy ýazylan galdy...

52.

Samolýot sogrulyp asmana bakan göterilip ugrady. Saparmyradyň ýüreginden nämedir bir zat sogrulyp zeminde galdy.

Hanha, samolýot öwrüm berip, göni ýoluna düşmäge başlady. Aşakda bolsa, eý, Hudaý, aşakda bolsa demirýoldan arkadaky «wremýankaçylyk» göründi.

Bir-birine degip duran ýaly kepbelik, köne demirlerden howlujyklar, egri-bugry köçejikler, bag-gara-da ýok, dynç almaga ýer-de ýok.

Saparmyrat, «wremýankaçylygy» synlady, synladygyça kalby para-para boldy. Ullakan şäheriň gylla ýary «wremýankaçylyk», belki, üçden iki essesidir. Ýertitreme haçan bolup geçdi, bibatçylygy, weýrançylygy şindem ýatyr... Bu «wremýankaçylyk» ýer titremesinden galan ýadygärlikler, pajygaly, yzaly, hasratly ýadygärlikler. Kiçijik «wremýankaçylyk» – türkmeniň köroňnudy. Egri-bugry ýollar onuň kysmaty.

Saparmyrat bu elhenç görnüşe uzak seretdi.

Elhenç görnüş ilki onuň garagyna gül bolup basyldy, soňra onuň jigerine tagma bolup bazyrdap basyldy.

Ýurt külbede ýaşaýar, ýok ýaşamaýar, mydar edýär.

Tutuş halk kepbelerde mydar edýär.

Haçan ol külbeçilik ýok bolar?

Ony ýok etjek bolýan beri barmy?

Ýok!

Ýertitremede kömek berjek diýip, soýuzyň dürli ýerinden gelen ýeser adamlar jaý gurdular, ol jaýlara bolsa özleri girdiler, çünki olaryň jaýlary ýokdy ahyry. Soňra ýene geldiler, ýene gurdular, ýene jaýly boldular.

Türkmenler näme?

Türkmenleriň külbesi bar! Olara şol köpem bolýar. Ata-baba olar külbede ýaşapdyr, ýene-de ýaşar! Gözi çykan ýaly ýaşar!..

Saparmyrat köp oýlandy, köp oýlandy, ahyry karara geldi. Ýok, goşgy bilen düzeder ýaly däl. Ýurt, halk, millet gaty gözgyny! Ony şygry bilen, pikir bilen bagtly edip bolmaýar. Ýurda eýe gerek, är eýe gerek, serdar eýe gerek.

Ýurduň başyny galdyryp, bagtyýar edip biljek, ýogsa-da gara başyny goýup biljek serdar eýe gerek!

Milletiň merdana göwresini galkyndyryp, ony gadymy buýsanjaň, merdana türkmenä öwürüp, ýurduň eýesine öwürüp biljek serdar gerek!

Şygry şygry bolýar!

Eger şygry bilen iş düzedip bolýan bolsa, Magtymgulynyň goşgularyndan soň bu halk dünýäniň iň beýik halky bolýarmaly ahyry!

Ol pikirlerine gümra halda, gündeligini açyp, ilkinji duşan şygry okady.

DIÝDILER

Başy garly Köpetdagiň nagmasy bar diýdiler,
Mahal-mahal ýanan är deý, nagrasy bar diýdiler.
Ýyldyrymlap, gök gürläýän çagbasy bar diýdiler,
Aýlanyp türkmen topragyn ýagmasy bar diýdiler,
Daglarynda Gorkut ataň paýhasy bar diýdiler.

Tirsek urup ýatan dagyň behişt kybap jülgesi,
Derelerde seýil eder ak bulutlaň kölgesi,
Köpetdagym ýöne dag däl, bu bir bagtyň çüwmesi,
Köýten, Hasar, Balkan dagy – külli türkmen dünýesi,
Daglarynda Oguz hanyň haýбаты bar diýdiler.
Deresinde gaplaň gürlän daglar başy dumandyr,
Depesinde bürgüt ýerlän daglar mydam juwandyr,
Eteginde iller örlän eziz diýar amandyr,
Çar dagy bar Çandybilim – geljek ajap zamandyr
Bu daglarda Göroglynyň namasy bar diýdiler.

Bir tarapym Garagumum – göçüp barýan kerwendir,
Duşman bolup gelene merk, türkmenä erk bergendir,
Gahry gelse tüweleýläp, tupan bolup turgandyr,
Meger dünýäň ýaradylşyn gözi bilen görgendir,
Hydyr gören türkmenleriň geljegi bar diýdiler.

Saparmyrat özüne akyl berdi: «Ýok, Saparmyrat, ýalňyşma, seniň bagry ýanyp ýatan ýurduň bar, seniň ýoluny urduryp, başy çaşan halkyň bar, seniň urlup, gyrlyp gözünüň ody alnyp, mugyra getirilen milletiň bar.

Sen ýetim, ýurduň sendenem ýetim!

Sen Türkmenistanyň simwoly.

Sen Türkmenistana meňzeýärsiň, Türkmenistan saňa meňzeýär.

Sen hossarsyz ýigit çykdyň, indi ýurduňa eýe çykmagyň gerek. Sen çykmasaň, ol çykmasa, ýurda kim eýe çykar?! Ýetim ýetime eýe çykmalydyr, Saparmyrat!

Sen öz derdiňi taşla bir ýana, ýurduň derdini göterip, ýetim hem ýesir ýurduňa eýe çyk!

Ýaşamak pikiriň taşla bir ýana, ýurduňy bagtyýar edip bilmesen, barybir, ýaşap bilmän ýanar ötersiň!

Ýurduň ýetim, Saparmyrat!»

53.

Samolýot asmana göterilip, hanha, jowur ak bulutlaryň depesine çykyp barýar. Saparmyrat entek dowar bakyp ýören oglanjykka şol bulutlaryň üstüne münüp, asman gämisinde ýüzen ýaly ýüzmek isleýärdi. Ynha, şol bulutlar... Ak bulutlar, jowur ak bulutlar birsydyrgyn gaýnap dur.

Jowur ak bulutlar süri-süri goýun ýaly, mawý deňizdäki bölek-bölek buz ýaly bolup ýüzüp ýörler. Hanha, ileri tarapda bolsa Köpetdag uzyn düşüp ýatyr. Ol ýaradar garabagy ýaly, erez-erez, gyýym-gyýym. Beýle tarapda dünle çöl ýatyr, ol ýele, şemala garaşyp ýatyr.

Onuň haly has hem perişana meňzeýär.

Batyr Gaýly bolan bolsa şu mahal aglardy diýip, Saparmyrat içinden oýlandy.

«Seniň niräň artyk Batyr Gaýlydan?» diýip, öz-özüne sowal berip, öz-özünüň jigerini agyrttdy.

Arly ýyllap watan diýip, diýarym diýip adyny aýdym edip, adyny sena edinen ýurdunda bir hepde-de bolup bilmediň. Ýeri, doganyň, dostuň, gadyrdan garyndaşyň, howandaryň, ilen-çalanyň ýok ekeni-dä! Ýurduň bar ahyry, eziz ýurduň!..

Saparmyradyň jiger-bagryndan ýalaw kimin hanjar geçip, ýyldyrym çakyp, süňňi-süňňüni ýyldyrym uran ýaly eýledi. Onuň ýurdy hem ýok eken!.. Batyr Gaýly ol ýurda zar bolsa-da, onuň-da ýurdy ýok, ýok, ýok!

Hany onuň gadym-gadym kitaplarda okan merdana türkmenleri, är şekilli, pir şekilli, ýagşyzada şekilli asyly adamlary? Göwnüne bolmasa, tutuş halk gara günü zerarly gijesi-gündizi meýdandan çykman sermenip ýör. Biri-birinden habarsyz, biri-birinden ýat!

Saparmyrat aýrallyk ýyllary yüzlerçe gadymy kitaplary okap, halkyny öz hyýalynda janlandyrypdy. Ynha, indi bolsa hyýalyndaky halk bilen, hyýalyndaky türkmen bilen ýurdundaky gören türkmenleri gabat gelenok! Ýurdam tozap ýatyr, külbe-kepbe... kepbe... külbe...

Saparmyrat pikir etdi, daşary ýurtly myhmanlaryň, syýahatçylaryň Türkmenistanyň köp ýerine goýberilmeýändigini Saparmyrat bilýärdi, döwlet hak edýän eken, onuň baý adamlara görkezer ýaly ýurdam ýok eken.

Ýoldaşlary käte Saparmyrada degip, sen welaýatdan ahyry diýenlerinde Saparmyradyň gahary gelýärdi, asyl görüp otursa, ol welaýatdan eken! Adamlaram

Görogly ýaly buýsanjaň, dogumly, basan ýerinden uçgun syçradyp ýören adamlar däl eken...

Hany, özüni ýurduň eýesi sanyp ýören buýsanjaň, belent başly, belent ruhly türkmenler!

Gorkut ata zamany özüni watanyň goragyna bagyşlan ýigitlere däliler diýipdirler. Däli Garçar, däli Domrul, däli Mätel...

Söweş atlaryna bolsa kazylyk at diýer ekenler?

Hany ol däliler, hany ol kazylyk atlar?

Saparmyrat indi ozalky Saparmyrat däldi, mekdebi tamamlap, Leningradda iki ýyl okapdy. Iki ýylda ýüzlerçe kitabyň gatyny dörüp, ylym alyp, kämil çykyp, ýurduna leningradlynyň gözi bilen garaýardy.

Saparmyrat Leningradda ýekesiräp, ýurduny, il-ulsuny görmegi arzuwlap, ol arzuwyň bolsa amala aşmajagyna gözi ýetip duranyndan soň şäheriň, institutyň kitaphanalaryna gatnap, gadymy ata-babalary bilen, şir ýaly eždatlary bilen duşuşmagy kada edinipdi. Leningrad welaýat däl, ol ýerde rewolýusiýa tutaşypdy. Leningrad ylym ojagydy, batyrgaý pikirler şol ýerde höwürte gurnup, şol ýerde ganat baglaýardy. Ýok kitaplary hem kitabyň muşdaklary el bilen, maşynka bilen göçürip, köpeldip, birek-birege berip okaýardylar. Gadagan kitaplaram köpdi. Beýle kitaplary okamak üçin dostuň köp bolmalydy, saňa ynanýan dostuň. Ol bolsa Saparmyrat ýaly açyk göwün ýigitde köp bolaýmalydy. Ylahy kitaplaram isledigiňçe tapyp okap bolýardy. Mekdebi zybyrm başlik bilen okan ýigide institutyň hökmany dersleri, ylmy dersler kyn düşmändi. Institutda hem ol başlige okap, boş wagt tapdygy başga kitaplary okaýardy. Aýratynam, ol türkmen halkyna degişli bolan kitaplary bir çetinden okapdy. Bartold, Bertels, Juweýni, Al-Asyr, Muhammet Nesewi... «Türkmenler we Türkmenistan boýunça materiallar» atly iki tomluk...

Ol şol kitaplar bilen bagryny badaşdyrды.

Onuň atasy-babasy bolmasa-da, ol gadymy ata-babalary bilen duşuşdy.

Onuň kakasy-ejesi ýokdy, ýöne oňa derek ene-ata ornuny tutmasa-da, ýetimsiretmejek gadymy eždatlary bilen duşuşdy.

Ol Türkmenistanyň şu gününden daşda bolsa-da, taryhyna çuňňur aralaşyp, gadymy Türkmenistanda ýaşap başlady.

Başlary jygaly, aşagy tagtly, gollary tugly beýik-beýik döwletmen şalar, soltanlar bilen habarlaşdy.

Düýp babasy Oguz hanyň hekaýatlaryny ýat bekläp, Gorkut atanyň kitabyňy dost tutundy.

Ol ýurdundan baş müň kilometr alysdan ýaşap, baş müň ýyl çuňluga aralaşyp, türkmeniň döwletli döwründe ýaşady. Türkmeniň dana şalaryna, hanlaryna, şir-peleň ýigitlerine, ýagşyzadapisint akyldarlaryna höwrükdi...

Ynha, gözi açylan Saparmyrat, gapyl Türkmenistana baryp gyýyldy. Halkynyň, ýurdunyň şum ykbalyna gynandy.

Saparmyradyň hyýalynda gadymy gadamy belent, demi daglary elendirýän Türkmenistan ýaşaýardy.

Saparmyradyň hakydasynda Gorkut ata zamanynyň dana-dana adamlary, şir ýigitleri ýaşaýardy.

Saparmyrat bilýärdi, mundan ýedi-sekiz ýüz ýyl ozal Türkmenistan häzirkiden müň esse owadan ýurt bolupdy, çünki ol mahallar howasy hem birneme ýumşak bolup, bu ýurt ygally ýurtdy, rysgally ýurtdy. Dünýäniň jahankeşdeleri Merwi, Nusaýy, Ürgenji, Abiwerdi görmedik kişini jahankeşde hem hasaplamaýardylar.

Mundan sekiz ýüz ýyl ozal klimat hem täze faza geçipdi, üýtgäpdi. Indi onuň wagty dolup, ýene ygally faza ýetmeli müddeti bolup barýardy.

Hany, jahankeşdeleriň arzuwlan Türkmenistany? Bu gün Türkmenistany arzuw eden jahankeşdä hem ol görkezilmeýär, çünki Türkmenistan görer ýaly däl.

Şu günki Türkmenistan – daşyna beton guýlup boglan daragt ýaly süllerip, başyny sallap otyrды.

Bu günki Türkmenistan daşyna agyr haýatlar gurlup, kapasa düşen güller ýaly süllerip otyrды.

Şu gün türkmenler özüni ýurduň eýesi duýman, ýurt eýesiniň talabany duýýardylar, emma ony daşyndan aýtmaga-da gorkýardylar...

Türkmenistan SSSR-iň iň çetinde ýerleşip, ikinji derejedäki ýurt bolup, welaýat bolup, yza galypdy, ol koloniýady, hakykatdan-da, ikinji derejelidi!

Türkmenler öz ýurdunda ikinji derejeli adamlardy. Olaryň aglabasy pagta meýdanynda pagta ýygyp, ýurdy baýlyk bilen üpjün etmelidi.

Saparmyrat gyýyldy, gynandy. Ýene ýazuw depderini, gündeligini açdy, eline galam aldy.

Zemin bilen asmanyň arasynda barýan mahaly ol halys ýürekden ýurduna, Türkmenistana, il-ulsuna uly bagt diläp, bir zatlar ýazyp başlady...

PEDERIM

Göwnüm gubara aldyrman,
Getirmen melal, pederim.
Syrymny ile bildirmen,
Jigerim sal-sal, pederim.

Okadym müň bir kitaby,
Açyldy dünýäň nikaby.
Är-u-pirleriň mekany
Ýurdum bir kelam, pederim.

Gursagymda öwjüm bardyr,
Deňiz menem, möwjüm bardyr,
Gonalgam eziz diýardyr,
Diýar badalgam, pederim.

Çyn bilip dünýäň panysyn,
Okadym, tirdim manysyn,
Tug edip ary-namysym
Beripdir ykbal, pederim.

Çeken çeksin ahy-waýy,
Gerçek ýigit alar paýy.
Geýdigim – peder abraýy,
Iýdigim halal, pederim.

Ata-baba borjum bardyr,
Algyr şirim, gurdum bardyr,
Täç edinsem ýurdum bardyr,
Ýalkasa Alla, pederim.

Saparmyrat goşgyny boldum edip, birsalym gözlerini ýumup oturdy...

54.

Saparmyrat daş aralyga gatnaýan awtobus bilen barýar!
Başga dünýä, başga görnüş, başga-başga adamlar!
Niräne baksan, durşuna ümürsin tokaý bolup duran daglar!
Dag ýoly aýlanyp-dolanyp zyrmrylyp barýar.

Ol samolýotdan düşüp, birsalym aýagynyň gurşugyny ýazyp, bir stakan şerbetli suw içip, bir kişiden hem barmaly ýerine barýan awtobusy sorady. Salgy berdiler. Gör, bolanda boluberýän eken. Kakasynyň jaýlanan obasy bilen Batyr Gaýlynyň ýaşaýan raýonam ýanaşyk eken. Uzak däl... Onsoňam Kawkazda hem Pribaltikada uzak diýilýän ýol türkmen üçin hiç zat bolaýýar. Häli görüp otursan, tutuş Kawkazyň özi Türkmenistandan giň däl. Onsoň ol respublikadan bu respublika, ol awtonom respublikadan bu awtonom respublika nädip geçeniňi bilmän galýarsyň.

Ýol, ine, Türkmenistanda bar! Hiç tükenmez!

Saparmyrat köp oýlanyp, ahyry ilki Batyr Gaýlynyňka barmagy ýüregine düwdi. Birinjiden, onuň ýaşaýan obasy Nalçiginiň golaýynda bolup çykdy. Ikinjiden, kakasynyň ýanyna ýoldaşlyja barsa gowy boljak! Kakasy hem ynjalar, oglum ýagşy adamlar bilen ýoldaş bolmany oňarýar eken diýip. Batyr Gaýly bolsa ýagşy adam eken, ýöne näme, ýagşy ýigitlere ýakymсыз ykbal berilýär-dä... Üçünjiden, ol Batyr Gaýla uly bagt alyp barýar.

Bir zaman bir baý iki oglunyň her birine her şäherde bir öý tutunyň diýip, mün tylla beripdir. Bir ogly puluny üçe bölüp golaý-goltumda bolan üç şäheriň her birinde bir jaý salypdyr, ikinjisi bolsa jahana keş edip baran ýerinde dost tutunypdyr.

Saparmyradyňkam ikinji ogluňky ýaly boldy. Batyr Gaýly begenjinden bir guş bolup uçmady, bireм gursagyny ýaryp, töründe oturtmady. Ylgap, öýden aýalyny

çağyryp Saparmyrat bilen tanyşdyrdy, soňam hojalygyny görkezip başlady. Bir öwrümde:

– Saparmyrat jan, men gelnejeňe aýdyp goýupdym, sen şu günde, erte-de gelmeli diýip.

– Siz meniň geljegimi nädip bildiňiz? – diýip, Saparmyrat geň galdy.

– Ony soň aýdyp bererin – diýip, Batyr Gaýly ýylgyrdy.

Olar köne tanyş, köne dost bolup oturdylar, dynç aldylar, aýaly bolsa adamsynyň hut dogany gelen ýaly hyzmat etdi, arasynda bolsa:

– Batyr bilen ýaşap ýörenimize ençe ýyl geçdi, ynha birinji gezek öýümize türkmen gelip durşy – diýip hozanaklaýardy.

– Saparmyrat jan, men şu gün içjekdirin, aýyp-syn etme! Birinji ýola, ýeňňeňiň aýdyşy ýaly, garyndaşym, doganym geldi, ikinjiden, sen maňa ummasyz uly bagt berdiň!

– Düşünmedim – diýip, Saparmyrat näme bagt berendigi barada oýlandy.

Batyr Gaýly gürrüňi aňyrdan başlady:

– Otuzynjy ýyllar oba mekdebine ministrlik «Häzirlikçe şu harplary öwrediberiň» diýip, latyn harplaryny ýollanmyş. Oba näme oba-da, bir ýarym, iki aý harplary öwredip boldum edip, ministrlige «Şol iberen harplaryňyzy öwredip bolduk, täze harp iberiň» diýip, hat ýazanmyş. Ol öz sözüne keýp edip güldi, Saparmyrat ýylgyryp oňady. Onýança aýaly her dürli grafinlerde içgi getirdi.

– Saparmyrat jan, ynha, şular öz ýasan konýagym. Ermeni konýagy munuň ýanynda bir apbasydyr, ynanmasaň, ýeňňeňden sora... Bu ozal Ýerewanyň konýak zawodynda laborantka bolup işläpdir.

Saparmyrat onuň göwni üçin içdi:

– Saparmyrat jan, indi meni bagtly edeniňi aýdyp bereýin. Men şol ministrlige harp iberiň diýlip ýazylýan döwrüň, şol mugallymlaryň okuwçysy. Öwrenenimiz: «Türkmen nadan, haty-sowady bolmadyk, malyň yzyna düşüp ýören dört öýli türkmen. Taryham ýok, guran şäherem ýok, oturan belli menzil-mekanam ýok» diýip, sapak aldyk. Görüp otursam, biziň ullakan taryhymyz bar eken. Kawkazy basyp alan halkymyz bar eken, ullakan geçmişimiz bar eken... Baý-bow, Köneürgençşalaryň şol zamanda dört yüz mün goşuny bolupdyr, eşidýärmiň, keýwany – diýip, ol aýalyňa ýüzlenýär.

– Batyr kaka, Köneürgençşalary – türkmeniň söweşde gyrlyp gutaryp, taryhynyň ýapylýan ýeri. Taryh aňyrda bar, türkmeniň ummasyz taryhy aňyrda. Taryhyň gaýmagy aňyrda, hakyky türkmen aňyrda...

– Keýwany, işlet, magnitofony.

Batyryň aýaly üsti polotensa bilen ýapyk magnitofonyň örtünjesini açdy. Saparmyrat ýöne ýylgyraýdy.

– Nädyň-äý, Batyr kaka, men häki bir...

– Ýok, ýok, Saparmyrat jan, myhmanyny gynap otyr diýme...

Gepiň tümmek ýeri, Saparmyrat oňa Oguz handan tä Köneürgençşalara çenli gyssanman, gerek ýerinde düşündiriş berip, gürrüň berdi. Gijäniň bir wagtyna bardy.

Saparmyrat gürrüni soňlansoň, aýaly gitdi, olar ikiçäk galdylar. Saparmyrat ýylgyryp:

– Batyr kaka, men seni begendirjek bolýaryn...

– Begendir, inim!

– Batyr kaka, seniň pälwan ogluň bar eken, aýalyňam ýoluňa gözünü dikip oturan eken...

Saparmyrat ol boýnuna böküp gujaklar, begenjinden aglar öýtdi, emma Batyr kellesine urlan ýaly, äm-säm bolup otыр. Garaşylmadyk şatlyk ony şeýle ýagdaýa salandyr öýden Saparmyrat birhili boldy.

Batyr Gaýly doňup otыр. Iki gözünden başga janly synasy ýok. Saparmyrat onuň göreçlerinde öz suduryňy gördi. Onuň sudury kem-kemden gözýaşa gark boldy.

Uzak dymyşlykdan soň Batyr:

– Ýürejigiňden aýlanaýyn, Saparmyrat jan!.. Wah... wah, men tentegi diri ýere gömmeli! Meni öldürmeli!.. Wah-wah... Men seni gury heläk edipdirin... Men ýaly samsyk ýokdur ýeriň ýüzünde... Saparmyrat jan... Men...

Ol ýere bakyp horkuldap aglady, meger, aýaly eşitmesin diýýändir, horkuldy ýuwaşdy, diňe eginleri silkinýär... Ýüzünden şabrap ýaş akýar. Ahyry ol gapdalda ýatan polotensany alyp ýüzünü, gözünü süpürişdirdi.

– Men seni aldadym, Saparmyrat jan... Ýaman etdim, aldadym, Saparmyrat jan... Aýalymam bar, oglumam bar, emma... Olar meni kabul etmedi... – Ol mundan artyk agysyny saklap bilmejegini bilendir-dä, goluna süpürgiji alyp, çykyp gitdi.

Saparmyrat hapa boldy. Ýagşylyk diýip edeni ters bolup çykdy! Bagtyýar etjek bolup bir bendäniň bedibagtlygyny gorjapdyr. Saparmyrat hyrçyny dişläp, başyny ýaýkady...

Bir salymdan ýüzünü ýuwup, terlenip, zoraýakdan ýylgyryp Batyr girdi.

Saparmyrat şol mahal ör turup, penjirä tarap ýönelipdi.

Batyr gelip ony gujaklady...

Diňe sagadyň jykgyldysy eşidilýär. Belki, ol Batyr Gaýlynyň ýüreginiň sesidir!..

55.

Maňlaýy keýiklije akja «Wolga» maşyny dag ýoly bilen zymdyrylyp barýar. Batyr Gaýly özüniň balçydygyny, bal arysynyň köpdüğini gürrüň berip barýar. Maşyn Nalçik şäherini kesip geçdi. Saparmyrat özüne ýat şäheri, töwereginiň gözelligini synlaýar.

– Diýmek, biziň ata-babalarymyz şu ýerlere hem gelipdirler-dä? – diýip, Batyr Saparmyrada sorag berýär. Onuň bar aladasy Saparmyrady agyr ýatlamalardan halas etmek. Şonuň üçinem, ol gürrüň tamamlanmanka, başga gürrüň tapyp gidip otыр.

Garaz, ahyry olar Hazneton obasyna bardylar.

Saparmyrat «Indi-hä birinden sorag-ideg etmeli» diýdi, emma Batyr ony arkaýyn etdi.

– Şu derýajyk Uruh derýasy bolsa gerek? – diýip, Saparmyrat Batyr Gaýla seretdi.

– Saparmyrat jan, men bir öldüräýmeli adam... Seniň gündeligiňdäki goşgulary okap görüp, göwnüm bozuldy. Sen hakyky şahyr, Hakdan içen şahyr...

Saparmyrada bu gürrüň ýaramady, ony Batyram bildi.

– Maşyny goýup, özümüz gözläbersek näder? – diýip, Saparmyrat oňa soragly nazaryny aýlady.

Batyr bir salym dymyp, ýüzüni süpürip:

– Saparmyrat jan, öňňin men seniň kakaňyň guburyňy tapdym, zyýarat etdim. Doga-da okadym... Bir bilýänjäm «Kulhualla», şonam köp ýola okadym...

Batyryň sözleri Saparmyrady haýran galdyrdy, ol oňa mähir bilen seredip durşuna sorag bermek isledi, emma dymdy.

Batyr:

– Ýaňy aýtdym-a, meni öldüräýmeli adam diýip... Men seniň gündeligiňi doly okadym. Sen ýataňsoň äkidip tamburda okadym... Şonda-da kakaňyň hut şu taýda söweşip, wepat bolandygyny, jaýlanandygyny okadym... Soňam seniň geljegiňi güman edip, guburyňy tapyp goýdum görgüliniň... – diýip, ol müýnli halda aşak bakdy...

Belediňki belet bolýar. Batyr bir ýerde maşyny goýup, öňe düşdi. Saparmyrat hem yzyna. Olar tirkeşip bardylar...

Arçalygyň içinde gubur dur. Saparmyrat ony kakasynyňkydyr öýdüp çaklady. Batyr ýodadan sowlup, özüne ýol bereninden soň ol guburyň, hakykatdan-da, kakasynyň guburydygyny bildi.

Bardylar.

Saparmyrat ilki dyzyna çökdi, soňam ýüzin ýatyp gubury gujaklady. Guburyň başujunda goýlan daşda onuň kakasynyň mukaddes ady ýazylygydy.

Batyr Gaýly guburyň gapdalynda çöküne düşüp otыр... Dodaklary münküldeýär. Ol Saparmyradyň öten agşamky ýazyp beren dogasyny öwrenen borly, doga okaýar. Ýürekden okaýar. Gözleri nemlenip, balkyldap dur...

Saparmyrat guburyň başynda gözünü ýaşlap, sessiz-sedasyz otырdy...

Saparmyrat Görogly begiň agyr pursatlarda özüne akyl berip, pirini ýat edip, ýañadan galkynyşy ýaly, öz-özüne göwünlik, öwüt berdi. «Saparmyrat, giň bol, gamgussadan beýik bol! Seni şu çaka çenli durmuş aglatdy, sen özüňi köşeşdirdiň, durmuş seni horlady, emma sen başyňy merdem tutup, ejizlemediň. Ejizleme, ejizlemek saňa gelişýän däl, Saparmyrat! Sen munda bozulsañ, Arşda Allatagalanyň jennetinde uçup ýören mähribanlaryň ruhy ynjar! Sen beýik bol, sen entek gamgyn hem gamhor halkyňa arka durmaly, sen bu gandally ýurduňyň gandalyny sypyryp, türkmen halkyňy bagtyýar etmeli, öz ýurdunyň hakyky eýeleri etmeli. Sen etmeseň, ol mukaddes işi kim eder?! Mert bol, merdana bol, Saparmyrat! Allatagala seni her hili girdaplara salyp, synap görýär, gerdeniňe her hili agyr ýükleri urup görýär, hany, meniň bu oglum şu ýükleri göterip bilýärm, bilmeýärm diýip, seredip otыр. Sen Allatagalanyň synagyndan merdana bolup geç, seni şonda Allatagala ýalkar! Allatagaladan bidin çöp başy gymyldaýan däl, Allatagala her kime çekip biljek ýüküni urýandyr, bendesine çekip bilmejek ýüküni urýan däl. Rast, saňa şeýle yük

urulýarmy, diýmek, sen şu ýüki çekmäge ukyplysyn. «Maňa Allatagalanyň ynamy uly» diýip düşün sen muňa, Saparmyrat! Bu gün saňa Allatagala bir öýüň betbagtçylygynyň ýüküni çekdirýär, şonda synap görýär. Ertir ol saňa has uly ýük ynanar...»

Saparmyrat uly ýola bakan ýuwaşja ýöräp ugrady...